

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1853-1856 KIRIM SAVAŞI VE 1876 BULGAR KRİZİ IŞIĞINDA ŞARK
MESELESİ'NİN İNGİLİZ KAMUOYUNA YANSIMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Oğuz SATIR

Danışman

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İSTANBUL

2018

**T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**1853-1856 KIRIM SAVAŞI VE 1876 BULGAR KRİZİ
IŞIĞINDA ŞARK MESELESİ'NİN İNGİLİZ
KAMUOYUNA YANSIMASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Oğuz SATIR

Danışman:

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İSTANBUL

2018

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Bilim Dalı'nda 010315YL05 numaralı Oğuz SATIR'ın hazırladığı “1853-1856 Kırım Savaşı ve 1876 Bulgar Krizi Işığında Şark Meselesi'nin İngiliz Kamuoyuna Yansıması” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/06/2018 günü 10:30-12:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Tufan BUZPINAR

İstanbul Şehir Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Oğuz SATIR

28.06.2018

ÖZ

Bu tezin ana konusu, İngiliz kamuoyunun Şark Meselesi'nde oynadığı rolün ortaya konmasıdır. Bu doğrultuda 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1876 Bulgar Krizi hadiseleri incelemeye tabi tutulmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında sanayileşme ve yoğun şehirleşmeyle ortaya çıkan yeni toplumsal sınıfların siyasi tartışmalarda yer almaya başlaması neticesinde modern kamusal alanın oluşumuyla birlikte kamuoyu müessesesinin siyasette kayıtsız kalmamayan bir güç haline gelmesiyle İngiltere'nin özellikle Şark Meselesi karşısındaki tutumu kamuoyunun görüşlerine göre belirlenmeye başlamıştır. Bu nedenle Şark Meselesi aslında İngiltere'nin bir iç siyaset meselesi haline gelmiştir. Bu yeni süreçte İngiliz siyasetçileri de kamuoyunun yükselişi karşısında kamuoyunu dikkate almak zorunda kalmışlardır. İşbu tezde, Şark Meselesi'nin 1853-1856 Kırım ve 1876 Bulgar krizleri ışığında İngiliz kamuoyunun yapısının ne olduğu, İngiliz kamuoyunda neden 1853'teki Rus, 1876'daki Türk algısının olumsuz olduğu ve her iki hadise sırasında İngiliz hükümetlerinin niçin kamuoyu baskısına boyun eğdikleri sorularının cevapları aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Kamusal Alan, Kamuoyu, Kırım Savaşı, 1876 Bulgar Hadiseleri, Benjamin Disraeli, William E. Gladstone.

ABSTRACT

The main subject of this thesis is to lay out the role of British public opinion upon the Eastern Question. For this purpose, events of 1853-1856 Crimean War and 1876 Bulgarian Crisis were examined. In the first half of the 19th century, new social classes emerging as a result of industrialization and dense urbanization began to participate in political discussion. With the formation of the modern public sphere, this led to indisputable power in possession of public opinion establishment. As a consequence, Britain's attitude towards especially the Eastern Question started to be determined by public opinion. For this reason, the Eastern Question has in fact become a domestic political issue of Britain. Under these developments, British politicians ended up having to take public opinion into account in consonance with its rise to prominence. Mainly, three questions were attempted to be answered in this thesis. What was the composition of British public opinion in the light of the 1853-1856 Crimea and the 1876 Bulgarian Crisis events of Eastern Question? Why was the perception of Turks in 1876 and Russians in 1853 negative in British public opinion? Why did the British governments submit to public pressure during both incidents?

Keywords: Modern Public Sphere, Public Opinion, Crimean War, 1876 Bulgarian Events, Benjamin Disraeli, William E. Gladstone.

ÖNSÖZ

İnsan toplumsal bir varlıktır ve toplumun olduğu her yerde siyaset mevcuttur. Haliyle siyasetin tarihinin başlangıcı insanlık tarihinin başlangıcıyla aynıdır. Fakat hem siyaset hem de siyasetin yürütüldüğü “kamusal alan”, tarih boyunca sabit kalmamış, toplumlar değiştiğinde o da değişmiştir. Dünyada ilk olarak İngiltere’de oluşmaya başlayan ve daha sonra Fransa başta olmak üzere muhtelif Avrupa ülkelerinde en sonunda ise dünyanın büyük kısmında zuhur eden kamusal alana, onu öncekilerden ayırt etmek için “modern kamusal alan” denilmektedir. Bu tezin ana konusu modern kamusal alan olmadığı için bu mevzu, eleştirel olmaktan ziyade betimsel bir şekilde ele alınacaktır. Bu sebepten ötürü “modern” diye adlandırılmasının arka planındaki tarih felsefesi, olduğu gibi bırakılacaktır. Ayrıca modern batı fikriyatında “cumhuriyetçi” ve “liberal” olmak üzere iki temel kamusal alan fikri vardır. Bunların arka planında yer alan teoloji-politik varsayımlar da aynı sebepten bu tezde ele alınmayacaktır. Fakat modern kamusal alana dair bu iki türden cumhuriyetçi olanın katolik teolojisiyle, liberal olanın da protestan teolojisiyle olan sıkı ilişkisini belirtmek, modern kamusal alanı anlamak için elzemdir. İngiltere’de hakim olan kamusal anlayış, zikredileceği üzere liberal olandır. Bu bağlamda girişle beraber ilk bölümde İngiltere’de modern kamusal alanın oluşumu ve yapısı, hem kavramsal hem de tarihsel çerçevede ortaya konmaya çalışılacak ve “kamuoyu”, “basın” gibi modern kamusal alanın müesseselerinin İngiliz siyasetinde oynadıkları rollere vurgu yapılarak basınla birlikte kamuoyu müessesesinin İngiliz siyasi denklemde yükselişi ele alınacaktır.

“Tarih yazımı” bu tezin mevzusu olmamakla birlikte bütün tarih metinlerinde olduğu gibi bu tezin de doğal olarak bir meselesidir ve haliyle, tarih yazımına dair kendi benimsediği yaklaşıma uygun bir şekilde mevzuyu ortaya koymaya çalışmıştır. Zaman olarak geçmişte olmuş olan sonsuz sayıda “vaka” vardır ve bunların hepsi doğrudan tarihin mevzusu olmamaktadır. Günlük gazete dilimize de yansımış olan “tarihi hadise” ile “adi vaka”yı ayırmak tarihçi için elzemdir. Bu ikisinin birbirinden nasıl ayırt edileceği elbette çok sorunludur. Her hadise bir vakadır ancak her vaka bir hadise değildir. Bu bakımdan hadiseyi vakadan ayıran en temel unsur “fail”dir. Fail ihmal edilerek bir vaka açıklanabilir ve anlaşılabilirken hadise, fail ihmal edilerek yapılan

bütün yapısal açıklamalara direnç gösterir ve tam manasıyla anlaşılmadan kapalı kalmaya devam eder. Dolayısıyla tezin ikinci bölümünde meselenin yapısal açıklamasında eksik kalan kısım olan “fail”in hadiseye etkisi, dönemin fail konumunda bulunan İngiliz siyasetçileri Disraeli ve Glastone ile yine dönemin en etkin basın mensubu olan *The Times* gazetesinin editörü Delane’in hadiselere yaklaşımları ve davranışları, kendi şahsi tarihsellikleri açısından Kırım Savaşı süreci örneğinde ortaya konmaya çalışılacaktır. Zira saydığımız bu üç aktör, üçüncü bölümde incelenecek olan 1876 Bulgar hadiseleri sırasında önde gelen failer konumunda olacaklardır.

Bu tezin arızı bir şekilde göstermeye çalıştığı şeylerden birisi de Osmanlı Devleti’ne karşı İngiliz liberalizminin, tarihi süreç içerisinde olumsuz ve değişmez bir siyasi anlayışı varmış gibi varsayarak meseleleri ele almanın pek doğru olmadığıdır. Tezde, Kırım Savaşı öncesinde ve sırasında meseleyle ilgili İngiliz kamuoyunda yapılan tartışmalara değinilmesinin gayesi de İngiliz liberalizminin ve liberal aktörlerin geleneksel ve değişmez bir düşmanlık beslemedikleri ve hatta 1876 hadiselerinin tam tersi olarak Osmanlı Devleti’ni desteklediklerinin gösterilmek istenmesi ve dolayısıyla herhangi bir siyasal görüşe veya görüş mensubuna katı, sabit ve değişmez bir siyasal anlayış izafe etmek bizatihi tarihin manasına uymadığına vurgu yapmaktır. Bu yanlış yaklaşımın temel sebebi günlük hayatımızdan sosyal ve beşeri bilimlere kadar çok geniş alanda yapılan mantık yanlışlarının temel sebebiyle aynıdır. Bu sebep “benmerkezci” (egosantrik) bir dünya algısıdır. Benmerkezcilik bir çok yanlış açıklamanın altında yatan sebeptir ve eleştirel düşüncenin önünde duran en önemli settir. İnsanda olağan bir temayül olduğu için de aşılması hususi bir çabayı gerektiren bir durumdur. Tarihi hadiselerin ele alınışında bir tarafın bakış açısını mutlaklaştırmak ve karşı tarafı hiçe saymak sık yapılan bir hatadır. Tarihi hadiseleri yorumlarken her iki tarafın perspektifinden bakmak, -meseleyi tam anlamıyla ihata etmek mümkün olmasa da-tarihçiye daha geniş bir perspektif kazandıracaktır. Bu anlamda benmerkezci bakış açısı, tarihçinin kendi siyasi kimliği inşa etmek için varsaydığı bir tarih metafiziğinden ötürü mutlaklaştırdığı tarafı, kendi kimliğiyle özdeşleştirmenin getirdiği bir sorunu beraberinde getirmektedir. Bu tezin tarihyazımı açısından ana hedeflerinden biri de, meseleyi “karşı tarafın” dinamiklerinden ele alarak bu şekilde bir benmerkezci yaklaşımdan kaçınmaya çalışmak olmuştur. Üçüncü ve son bölümde bu amaçla karşı

taraf olan İngiltere'nin iç siyasi dengeleri ve faillerin o sıradaki şahsi vaziyetleri göz önünde bulundurularak meselenin gelişimine farklı bir gözle bakılmaya çalışılacaktır.

Son olarak bu tezin yazarı için tarih olup bitmiş bir geçmiş değildir. Tarih, şimdide varlığını devam ettiren geçmiştir ki aksi durumdaki bir geçmiş tarihin mevzusu olamaz. Daha farklı şekilde ifade etmek gerekirse; tarihin tamamı şimdiki zamandır. Gerçeklik insan için ikiye ayrılır: İnsan fiilleriyle var olan gerçeklik ve insandan bağımsız bir şekilde var olan gerçeklik. Tarih insan fiilleriyle var olan gerçeklik alanını inceler ki bu alanı inceleyen her bilim dalı bir yönüyle “tarihçi” olmak zorundadır. Zira, ele aldığı her nesne tarihin içinde var olmuştur ve var olacaktır. İnsan fiilleriyle var olan gerçekliğin kuruluşunda dil, hem kurucu hem de düzenleyici bir unsurdur. Haliyle kullandığımız dildeki terimleri tarihi içinde anlamak bugün içinde yaşadığımız dünyayı anlamak için zorunludur. Örnek olarak, Türkiye'nin yakın tarihinde de “kamusal alan” tartışmalarına dair cumhuriyetçi ve liberal fikirlerin çatışmasının önemli bir yeri vardır. Bu çatışmanın sonucu olarak farklı işlevleri yerine getirmesi beklenen ve her zaman tartışmaların merkezinde olan bir de “basın” müessesesi yer almaktadır. Sadece Türkiye’de değil; muhtelif yerlerde de kamusal alana dair tartışmalar sürüp gitmektedir. Hülasa, bu tezin böylece esas gayesi, hem yazarı için hem okuyucuları için yaşadığımız dünyayı anlamaya dair mütevazi bir katkı sunmaktan başka bir şey olmayacaktır.

Bu mütevazi katkının ortaya çıkmasında en büyük pay tabii ki saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ali AKYILDIZ'a aittir. Yazım sürecinde tezi, satır satır defalarca okuyan ve tarihçi titizliği ile bilimsel ahlakın ne anlama geldiğini gösteren hocama şükran borçluyum. Titizliğinin yanı sıra şahsıma karşı olan sabrı ve inancı da beni ayrıca onurlandırmıştır. Kendileriyle çalışma fırsatına sahip olduğum için kendimi ayrıcalıklı ve şanslı addediyorum. Umarım hocamı mahcup etmemişimdir.

Yine kendilerinin öğrencisi olmak onuruna eriştiğim, tez jürisinde bulunma nezaketini de gösteren ve her defasında nazik iltifatlarını bahşederek özgüvenimizi tazeleyen muhterem hocam Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ'ye; tez jürisinde bulunma nezaketini gösterip yaptığı yapıcı eleştiri ve katkılar nedeniyle Prof. Dr. Tufan BUZPINAR'a ve kaynaklara ulaşmam noktasındaki cömert paylaşımları dolayısıyla Cengiz YOLCU hocama şükranlarımı sunuyorum.

Yazım sürecinde atandığım Kocaeli Üniversitesi'nin Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN hocama tezin yazılması için her daim göstermiş olduğu kolaylık ve sabır için minnettirim. Kendilerden almış olduğum rahatlık ve yarattıkları çalışma ortamı sayesinde tezime yoğunlaşma şansını yakalayabildim. Teşekkür ediyorum.

Bu süreçte maddi-manevi yapmış oldukları katkılar nedeniyle Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Başkanı Sayın Şerafettin YILMAZ Beyefendi'ye en derin hürmetlerimi ve şükranlarımı sunuyorum. Aynı şekilde maddi-manevi katkıları dolayısıyla Sayın Ali POLAT'a da teşekkür borçluyum.

İngiltere'de bulunan bazı kaynaklara ulaşmam için emek sarfeden değerli arkadaşım Tuğçe ÇETİNER'e çok teşekkür ediyorum. İlim tahsili yolunda küçük yurt odalarında senelerce beraber arkadaşlık ettiğim kardeşlerim Faruk AKYILDIZ, A. Sami SÜMER ve Ömer ÖCALAN'a da teşekkür etmem gerekir. Fakat onların o, samimi arkadaşlıkları ve her akşam yurt odasındaki güzel sohbetleri olmasaydı bu tez daha erken biterdi.

Son olarak belki de teşekkürlerin en büyüğü "kimyevî kardeşim" M. Şamil ŞEN'e aittir. Uzun yıllara dayanan dostluk ve beraberliğimizin yanında tez yazım sürecinde özellikle teorik mevzularda yaptığı katkı ve tavsiyeler olmasaydı bu tez sağlam bir zemine oturmazdı. Bundan dolayı fakat en önemlisi varlığı ve dostluğundan ötürü kendisine ayrıca minnettirim.

Oğuz SATIR

Eskişehir-İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1
KAVRAMLARIN SINIRLARI VE TEORİK ALTYAPI	1
1.BÖLÜM: YAPI	12
1.1. 19. YÜZYILA KADAR İNGİLTERE’DE İKTİDAR-BASIN İLİŞKİLERİ YA DA KAMUSAL ALANIN TARİHSELLİĞİ	12
1.2. 19. YÜZYILDA İNGİLİZ KAMUOYUNUN YÜKSELİŞİ	25
2. BÖLÜM: 1853-1856 ŞARK KRİZİ’NDE İNGİLİZ KAMUOYU	33
2.1. BİR KAMUOYU SAVAŞI OLARAK KIRIM	33
2.2. BİR SİYASİ FAİL OLARAK GAZETE EDITÖRÜ	50
2.3. BİR SİYASİ FAİL OLARAK DİSRAELİ’NİN BASIN VE KAMUOYU YÖNETİMİ	58
2.4. BİR SİYASİ FAİL OLARAK GLADSTONE’UN BASIN VE KAMUOYU YÖNETİMİ.....	71

3.BÖLÜM: 1876 BULGAR MESELESİ'NDE İNGİLİZ KAMUOYU	80
3.1. BULGAR HADİSELERİNİN İNGİLİZ KAMUOYUNA İNTİKALİ.....	82
3.2. İNGİLİZ KAMUOYUNDA TÜRK İMAJI YA DA ALGISI	93
3.3. AJİTASYON KAMPANYASI VE KARŞI ARGÜMANLAR	101
3.4. GLADSTONE VE DİSRAELİ'NİN HADİSELERE YAKLAŞIMLARI	107
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	123
ÖZGEÇMİŞ	136

GİRİŞ

Kavramların Sınırları ve Teorik Altyapı

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden tarihi hadise, Osmanlı Devleti yönetiminde olan Bulgaristan bölgesinde 1876 yılında meydana gelmiş ve bastırılmış bir isyan hareketidir. Literatüre “Nisan Ayaklanması” olarak geçen bu isyan, 19. yüzyıl içerisinde yaşanan bir dizi ulusçu Bulgar isyanlarından sadece biridir.¹ Kısa sürede bastırılan bu ayaklanmanın, Avrupa çapında büyük bir mesele haline gelmesi ve özellikle İngiliz kamuoyunun gündemini uzun süre işgal etmesi sadece isyanın bastırılma şekliyle alakalı olmasa gerektir. Sahada yaşananlarla, İngiliz kamuoyunda algılananlar arasındaki uçurumun sebeplerini araştırmak bu çalışmanın odaklanacağı nokta olacak ve Bulgar hadiselerinin basın yoluyla İngiliz kamuoyuna hangi surette yansıdığı; tarihi gerçekliğin İngiliz modern kamusal alanında tekrardan ne şekilde kurulduğu ve kamuoyu tarafından nasıl algılandığı gibi soruların cevapları aranacaktır. Bu doğrultuda 1853-56 Kırım Savaşı öncesi ve sırasında İngiliz kamuoyunun mevzuya yaklaşımıyla 1876 Bulgar hadiseleri esnasındaki yaklaşımının mukayesesine girişilecektir.

Bundan başka, “modern kamusal alanda”, “kamuoyu” üzerinden, “basın” aracılığıyla yürütülen “kamusal tartışmaların” sonucu olarak ortaya çıkan yeni gerçeklik çerçevesinde bu hadise, Osmanlı Devleti’yle İngiltere arasındaki ilişkilerin ve İngiliz Şark siyasetinin değişmesinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu bakımdan, İngiliz Şark siyasetinin seyri, İngiliz hükümetinin arzusu hilafına olarak İngiliz kamuoyunun isteği doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhine değişecektir. Bu yargıdan hareketle de, kamuoyu bağlamında tarihi gerçeklerden ziyade algılanan gerçeklerin belirleyiciliği üzerinde durulacaktır.

Tez boyunca kullanılacak olan “kamu”, “kamuoyu”, “kamusal” ve “kamusal alan” gibi bazı kavramlar günümüzde sıkça kullanılan, fakat anlamları ve sınırları muğlak olan kavramlardır. Bu yüzden, bu kavramların bu tezde hangi kasıtlarla kullanılacağını ya da neye delalet edeceğini zikretmek yerinde olacaktır.

¹ 19. yüzyıl Bulgar isyan hareketleri ve sonuçları için bkz. Bilal Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, Ankara: TTK, 1970, c.2; Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992; Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

“Kamusal” (*publicity*) kavramının sözlük anlamı, özeline karşıtı veya kamuyla ilgili olandır. Bu tanımın anlaşılması için ikinci bir tanım yapılması gerekir ki, bu da “kamu” (*public*) kavramının tanımıdır. Fakat, kamu kavramı, genelgeçer yahut evrensel bir kavram değil; bilakis yerel veya tarihsel yani farklı zaman ve mekanlarda farklı anlamlara tekabül eden bir kavramdır.² “Kamusal alan” (*public sphere*) kavramının tanımını da şu şekilde yapılabilir:

Liberal politik düzenin feodal düzenin yerini aldığı sırada oluşmuş olan, yurttaş ya da bireylerin toplulukla ilgili sorunları ve konular üzerinde tartışma, fikir beyan etme imkanı buldukları, sosyopolitik sorunların çözülmesinde kişilerin değerler, erek ve normlar üzerinde mutabakata varma ve katkı yapma şansına sahip oldukları estetik/edebî eleştiri veya politik muhalefet alanı kamusal alan olarak tanımlanır.³

Yukarıda verilen tanım, “modern kamusal alan”ın tanımıdır. Ele alınacak olan mezkur hadise de, modern kamusal alanda yani 19. yüzyıl İngilteresi’nde vuku bulduğu cihetle, kamusal alan kavramıyla kastedilecek olan anlam, tabiatıyla, modern kamusal alan kavramı olacaktır.

İngiltere, modern kamusal alanın ilk defa ortaya çıktığı ülkedir. Bunun sebebi, İngiltere’nin siyasi tarihinde yaşanan özgün gelişmelerdir. Bir bakıma, İngiliz devlet idare tarzının ve siyasi yönetim anlayışının mutlak monarşiden meşrutî monarşiye doğru seyrettiği tarihsel sürecin kritik aşamalarını belirtmek; aynı zamanda halkın yönetime - nisbî de olsa- katılımını ifade eden ve dolayısıyla kamusal alanın ve kamuoyunun ortaya çıkışının da safhalarını belirtmek demektir. İlk olarak, siyasi alandaki iktidar ve temsil ilişkilerinin aristokrasiye dayanan monarşi rejiminin aleyhine olarak değişmesinden bahsedilebilir. Bu süreç 1215’te kralın yetkilerini ilk defa kısıtlayan Magna Charta⁴ ile

² Kamusal kavramının tarih içinde sahip olduğu farklı anlamlar için bkz. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.57-91.; Hannah Arendt, *İnsalık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.57-131.; Filiz Çulha Zabcı, “Siyasal Kuramda Kamusal Alan Sorunsalı: Habermas ve Arendt” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), s.19-58.

³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s.486.

⁴ Magna Charta’nın sureti ve Türkçe tercümesi için bkz. *Magna Charta Büyük Sözleşme*, çev.Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.

başlatılabilir. 16. yüzyılda İngiltere'nin katolik mezhebinden yani Papalık'ın ruhani hakimiyetinden çıkıp Anglikan kilisesinin kurulmasıyla iktidarın kaynağının sekülerleşmesi dini olanın kamusal olanın dışında kalmaya ve sadece özel alana ait bir unsur olarak algılanmaya başlaması bakımından önemli bir adım olarak telakki edilebilir.⁵ Bundan başka, 1649'da Kral I. Charles'ın idamı ve monarşinin kaldırılarak cumhuriyetin ilan edilmesi (*Commonwealth of England*), her ne kadar 1660'da monarşi restore edilse dahi gidişatın nereye doğru olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶ Yine, 1695'te ilk defa, Whig partisi üyelerinden mütecanis bir kabinenin oluşturulması ve başbakanlık (*prime ministry*) makamının ihdasıyla birlikte müstakil bir icra makamının ortaya çıkması suretiyle, hakimiyetin kraldan parlamentoya doğru kayması sayılabilir.⁷ Bu aşamalarla birlikte Avrupa'da Aydınlanma felsefesinin benimsendiği 18. yüzyılda, "bilmeye cesaret eden"⁸ ve dolayısıyla siyasal kanaatlere sahip olan birey, ortaya çıkarak konumunu en azından teorik olarak sağlamlaştırmıştır. İngiltere'de de Fransız Devrimi'nin dolaşıma kamu, kamusal ve kamuoyu kavramlarını yerleştirdiği modern dönem atmosferi içinde, bireyi, siyasal anlamda "vatandaş" statüsüne yükselten kamuoyunun genişleme çizgisini sürdürdüğünü ayrıca ifade etmek gerekir.⁹

İngiliz tarihinde sosyoekonomik açıdan yaşanan gelişmelerin de modern kamusal alanın ortaya çıkmasında katkısı olmuştur. Merkantilizmden serbest piyasa ekonomisine ve sanayi devrimiyle de kapitalizme doğru evrilen iktisadi yapı, toplum

⁵ John Guy, *Tudor England*, New York: Oxford University Press, 1990, s.116-154.

⁶ 1642'de Kralçılar ile Parlamentocular arasında İngiliz İç Savaşı'nın (*Civil War*) çıkışı ve kralın yargılanıp idam edilmesiyle ilgili bkz. Brian Manning, "The Outbreak of the English Civil War" ve C.V. Wedgwood, "The Trial of Charles I" *The English Civil War and After*. ed. R.H Parry, Los Angeles: University of California Press, 1970.;monarşinin ihya edildiği 1660'tan, 1688'deki *Glorious Revolution*'a kadar yaşanan "Restorasyon Dönemi" için bkz. Tim Harris, *Restoration: Charles II and His Kingdoms*, Londra: Penguin Books, 2006.

⁷ 1688 devriminden sonra yönetimde parlamentonun ön plana çıkması, siyasi partilerin oluşmaları ve İngiliz siyasetinde oynamaya başladıkları roller hakkında bkz. Brian W. Hill, *The Growth of Parliamentary Parties: 1689-1742*, Londra: Allen & Unwill, 1976.

⁸ Kant'ın 1784'te yazıp Aydınlanma felsefesinin ilkelerini ortaya koyduğu meşhur makalesinin hemen girişinde yer alan, "*sapere aude!*" yani "bilmeye cesaret et!" veciz ifadesi; kişinin aydınlanarak birey olabilmesi için yüklenmesi ve yerine getirmesi gereken öncelikli ödevini vaz eder. Bir kanaate sahip olmanın ilk şartı bilgiye sahip olmak olacağından toplumdaki kanaatleri ihtiva eden kamuoyunun hem kavram hem de iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak zuhur etmesinin kökenini burada bulmak mümkündür: Immanuel Kant, *Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt*, çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.263-273.

Immanuel Kant, "What is Enlightenment?", <http://www.columbia.edu/acis/ets/CCREAD/etscc/kant.html#note1> (son erişim 23.01.2018).

⁹ Jeremy Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2017.

içinde yeni bir sınıf olan burjuvaziye ve bu sınıfın doğal neticesi olarak işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır. Felsefi anlamda bireye ve siyasal anlamda vatandaşa tekabül eden bu yeni kamusal statülerin sosyoekonomik anlamdaki karşılığı ise burjuvadır ve bununla beraber düşünülmesi gereken işçidir. Bu sınıflar aristokrasi ve ruhbanın hakimiyetine karşı üçüncü bir sınıf (*tiers-état*) olarak ortaya çıkmışlardır. Burjuva sınıfının ekonomideki başat konumunu, siyasal ve hukuksal alanlara da sirayet ettirmek istemesi aslında bugünden bakıldığında kavramsal olarak “burjuva kamusal alanı”nın talep edilmesine karşılık gelmektedir.¹⁰ Bir anlamda verilen mücadele kamusal alanın burjuva ya da modern kamusal alana doğru yapısal dönüşümünün sağlanması mücadelesidir. Bu bakımdan zamanın sosyoekonomik gerçekliğinin siyasal alana da aksettirilmesi örneğin Fransa’da devrim yoluyla olmuş; İngiltere ise siyasal ve toplumsal kaos ortamından azade kalarak kendi sistemi içinde, tedricen bu dönüşümü sağlamıştır. Dönüşümün en önemli ve somut adımları olarak da, 1832’de parlamentodan geçen “Büyük Reform Yasası” (*Representation of the People Act 1832*); 1867’deki “İkinci Reform Yasası” (*Representation of the People Act 1867*) ve “Üçüncü Reform Yasası” (*Representation of the People Act 1884*) örnek verilebilir. Yüzyıla yayılan bu reform süreciyle, hem sanayi devrimi sonucu yaşanan göç hareketleriyle şehirleşen nüfusa göre seçim bölgelerini ve milletvekili sayılarını güncellemek hem de seçme hakkını daha da genele yaymak amaçlanmış ve böylece İngiltere’de modern kamusal alanın oluşum ve genişleme süreci tekâmül yoluyla sağlanmıştır.¹¹

Kamusal alan kavramıyla birlikte onun ayrılmaz bir parçası olarak “kamuoyu” kavramı ortaya çıkmıştır. Kamuoyu, halkla siyasi irade arasındaki iletişimi ve ilişkiyi sağlayan, halkın meseleler hakkındaki genel kanaatlerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.¹² Esas gayesi halkın kanaatleri yönünde siyasi iradeyi yani hükümeti etkilemektir. Genel anlamda halkın kanaatlerinin yani kamuoyunun oluşması ve oluşan bu kamuoyunun siyasi iradeye iletilmesi görevini icra eden aracı kurum da basındır.

¹⁰ Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, s.15-25.

¹¹ Albert Frederick Pollard, *A History of England: A Study of Political Evolution*, Londra: Williams and Norgate, 1912, s.225-248.

¹² Hans Speier, “Historical Development of Public Opinion”, *American Journal of Sociology*, 55 (4), University of Chicago Press, 1950, s.376-388.

Bu kavramların tanımları dışında bir de, kamusal alan ortaya çıktıktan sonra onun nasıl yapılandırılacağına dair farklı siyasi fikirlerin farklı ideallerinden söz etmek gerekir. Cumhuriyetçi görüş, kamusal alanda bireysel ve sınıfsal çıkarların terk edilmesi gerektiği ve bunun için kamuoyu tartışmalarının siyasi hakikatleri ortaya çıkartmak gayesiyle yapılmasını savunur. Bunun aksine liberal görüş, ekonomik yaşantıda olduğu gibi kamusal yaşantıda da bireylerin ve sınıfların kendi çıkarları için çalışacağını ve çalışması gerektiğini; bu sayede “görünmez el”in yardımıyla genel yani kamu için en iyi olanın ortaya çıkacağını iddia eder.¹³ Haliyle, liberal görüş için kamuoyu tartışmaları, siyasal hakikatin ortaya çıkarılacağı değil; sadece ve sadece tartışmaların kazanılacağı bir meşgaledir. Muhafazakâr görüşün temel kaygısı ise, mevcudun yahut statükonun muhafaza edilmesi; eğer bu mümkün olmuyorsa, değişikliklerin mümkün olan en yavaş şekilde zuhur etmesidir. Dolayısıyla muhafazakâr görüşün belirleyici ya da proaktif bir tutumu yoktur.¹⁴ Cumhuriyetçi görüşün radikal bir örneği olarak devrim sonrası Fransası’nda hakim olan, İngiltere örneğinde ise özellikle 19. yüzyıldaki kamusal alan tartışmalarında bu görüşlerden liberal görüş başat rol oynamıştır. Muhafazakâr görüş, ismiyle müsemma olarak liberal görüşe karşı reaktif bir tutum sergilemiştir. Cumhuriyetçi görüş ise İngiltere’de neşvünema bulamayıp daha çok devrim sonrası Fransası’nda kendine -radikal bir şekilde de olsa- zemin bulabilmiştir.

Son olarak İngiliz siyasi düşünceler tarihindeki dönüşüm de bu sürece zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılda İngiliz kamusal alanına hâkim olan klasik liberal fikirler 17. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda da olgunluğa erişen bir sürecin ürünüdür. İngiliz siyasi düşüncesinin bu dönüşüm sürecine de kısaca değinmekte fayda vardır.

¹³ “Gerçekte, genel olarak, kamu menfaatini kollamaya niyeti olmadığı gibi, bu çıkarı ne derece gütmekte olduğunun da farkında değildir. Yerli çalışmayı tutmayı yabancı emeğe yeğ tutmakla, yalnızca kendi güvenini gözetir. O çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de, yalnızca kendi kazancını düşünür; bunda, birçok hallerde olduğu gibi, görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter. Bunun aklından geçmeyişi, toplum için, her zaman, pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinden koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman, gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur. Kamu yararına ticaret ediyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini gördüğüm olmadı. Gerçekte, bu, tacirler arasında fazla rastlanmayan bir yapmacıklık olup, onları bundan vazgeçirmek için uzun söze gerek yoktur.” Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2011, s. 485

¹⁴ Jürgen Habermas, “Öteki Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, çev. İlknur Aka, İstanbul: YKY, 2012, s.151-167.; Zabcı, *Siyasal Kuramda Kamusal Alan Sorunsalı*, s.46-54.

Bu siyasi süreç, klasik siyaset felsefesinden bir kopuştur. Klasik siyaset felsefesi, Platon ve Aristoteles ile başlayan ve hem İslam dünyasında hem de skolastik felsefede devam ettirilen ortak bir tavra delalet eder. Bu anlayışın birleştirici fikri “iyi”dir. Klasik siyaset felsefesi, yazılan kitapların biçiminden dahi anlaşılacağı üzere her zaman ahlak ile birlikte düşünülmüştür.¹⁵ Daha sonra ortaya çıkan ve günümüze kadar çok çeşitlilik gösteren modern siyaset düşüncelerini, klasik siyaset felsefesine karşı çıkmak, onu gerçekçi olmamak üzerinden eleştirmek gibi negatif bir ortak tavrın etrafında toplamak mümkündür.¹⁶ Önce ahlaki fikirler ile siyasi fikirler tefrik edilmiş ve fakat süreç içinde klasik ahlâkın yerine yeni bir ahlak anlayışı geliştirilmiş ve siyaset ile ahlâk arasında yeniden bir insicam tesis edilmiştir.

Siyaset düşüncesinde iyi fikrinin yerine başka bir düşünceyi geçiren ve bu sebepten hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde en çok anılan ilk düşünür Machiavelli’dir. Ona göre siyasetin mevzusu ütöpik bir iyi değildir ve siyaset olması gerekenle uğraşmaz, siyaset olanı ele alır ve mevzusu da iktidardır.¹⁷ Machiavelli’nin getirdiği yenilik İngilizler için malumdu ve aynı zamanda ampirist bir felsefe geleneğinin geliştiği modern İngiliz felsefesi için makuldü. İngiliz siyasi düşüncesindeki kopuşu temsil eden ilk büyük düşünür Thomas Hobbes’tur. O da iyi kavramını siyasal olanı düşünmek ve ele almak için kullanılmayacağı düşüncesini savunuyordu, çünkü bu kavramlar ampirik açıdan izafiydi, yani kişiye göre değişirdi.¹⁸ Hobbes’un bu liberal fikirlere köken olan fikri toplum sözleşmesidir. Onun tanımladığı bir “doğa durumu” vardır. Doğa durumunda herkes eşittir ve hiçbir değerden, kuraldan ya da mülkiyetten bahsedilemez, esas olan kavgadır (kavganın üç sebebi vardır; rekabet, güvensizlik ve şan-şeref) ve kavgada belirleyici olan da güçtür. Fakat insanlar

¹⁵ Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. Solmaz Zelyüt Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, s.56-74

¹⁶ Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, s.75-99

¹⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Niccolo Machiavelli: Prens İktidarından Devlete”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim, 2012, s.324-327

¹⁸ “İyi. Kötü. Bir insanın iştahı veya arzusunun yöneldiği şey, o insan bakımından, iyi bir şeydir: onun nefret ve istikrahının yöneldiği nesne kötü, istihfafının nesnesi ise süfli ve değersizdir. Çünkü, iyi, kötü ve değersiz sözcükleri, onları kullanan kişinin bakış açısından kullanılır: mutlak ve basit olarak iyi, kötü ve değersiz olan hiçbir şey yoktur; devletin olmadığı yerde kişinin kendisinden, devlet varsa onu temsil eden kişiden veya ihtilaf içindeki insanların anlaşarak tayin ettikleri ve vereceği kararlarla ihtilafı çözecek olan bir hakem veya yargıçtan başka, iyinin ve kötünün ne olduğu hakkında, nesnelere kendi doğalarından alınabilecek herhangi bir genel kural da yoktur.” Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: YKY, 2007, s.48.

akıllarıyla doğal yasalara ulaşabilir ve bu çerçevede bir sözleşmeyle devleti kurabilir ve böylece doğa durumundan kurtulurlar. İnsan bu sayede ancak özgürlük dediğimiz şeyi kavuşur, yani özgürlük devletin koyduğu kuralların haricinde kalan alanda istediğini yapabilmektir. Bu alan daha sonra kamusal alanın dışı, sivil toplum diye adlandırılacak alan olup temelinde mülkiyet vardır.¹⁹ Devletin mantıki kökeninin sözleşme olması liberal fikir için her daim temel olarak kalmıştır. Toplum sözleşmesinin en önemli varsayımı da “bireyin/ferdin” esas, toplumun ârızı olmasıdır. Haliyle kamusal alanda yapılan tartışmaların arka planında “birey” ve onun hareket alanı olan “sivil toplum” vardır. Zaten Hobbes, “Devletin amacı, bireysel güvenliktir”²⁰ şeklinde bunu açıkça belirtir.

Klasik liberalizm denilince ilk akla gelen kişi ise Hobbes ile aynı yüzyılda yaşayan John Locke’dur. Locke, kavramsal ve teorik olarak Hobbes’u takip etmiş; fakat bazı konularda tashihler yapmıştır. Bunlardan en önemlisi ve kendisinden sonrakiler üzerinde en çok etkisi olan fikri, mülkiyeti bütün bu şemanın merkezine koymasındadır ki, zaten 18. yüzyıl siyasi düşüncesinde de ekonomi-politiğin ağırlığı vardır.²¹ Locke da toplum sözleşmesini savunmuştur; fakat onun doğal durumu Hobbes’un tam tersidir; çünkü Locke’da insan aklına vurgu yapılan, iyimser bir insan doğası vardır. Fakat bir kısım insanın aklını iyi kullanamaması sonucu ortaya çıkabilecek savaş durumunu önlemek için insanlar, doğaları gereği sahip oldukları bazı haklarını devlete devrederler. Fakat devredilmez olan bazı haklar (doğal haklar)²² vardır ki bunlar yukarıda Hobbes’un özgürlük alanı dediğine benzer haklardır. Locke bu haklara (hayat, özgürlük vs.) genel olarak mülkiyet der ve ona göre yönetimin gayesi genel anlamda kullanılan

¹⁹ “Dünyada insanların bütün eylemlerini ve sözlerini düzenlemek için yeterli kuralların olduğu bir devlet olmadığına göre; ki böyle bir şey imkansızdır: yasalarca müsaade edilen bütün eylemlerde, insanlar, kendileri için en yararlı olacak şekilde, kendi akıllarının önereceği şeyleri yapmak özgürlüğüne sahiptirler... Dolayısıyla, bir uyruğun özgürlüğü, egemenin, uyrukların eylemlerini düzenlerken, yasaklamamış olduğu işlerdedir sadece: birbirleriyle alım ve satım yapmak ve başka türden anlaşmalara girmek; evlerini, gıdalarını ve mesleklerini seçmek, ve çocuklarını uygun gördükleri şekilde yetiştirmek özgürlüğü; ve benzeri gibi” (Thomas Hobbes, *Leviathan*, s.156-157)

²⁰ A.g.e., s.127.

²¹ Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, s.88-89.

²² Doğal-pozitif karşıtlığı 17 ve 18. yüzyıl düşüncelerinde önemli bir yer tutar. O zamanlarda yürütülen hukuk tartışmaları ve teoloji tartışmaları bu iki kavramın merkezine alarak yapıyordu. Doğal olanın yanına evrensel ve akli gibi kavramlar gelirken pozitif olanın yanına yerel ve tarihi gibi kavramlar gelir. Locke da doğal hakları savunur fakat arkasından gelen bazı İngiliz düşünürler bu yaklaşımı rasyonalizm eleştirileriyle birlikte ele almış ve terk etmişlerdir.

mülkiyetin muhafazasıdır.^{23 24} Locke'da da birey ve onun hakları esastır. Locke iktidarın meşruiyetini nasıl kaybedeceğini dahi ele almıştır. Hobbes ile Locke arasındaki bu temel fark birinin İngiliz İç Savaşı döneminde diğerinin ise İngiliz devrimine giden süreçte fikirlerini inşa etmesi olabilir. Locke siyasi fikirlerine dair eserlerini 1670-1690 yılları arasındaki Restorasyon devrinde kaleme almıştır.

18. yüzyıl, düşünce tarihinde “Aydınlanma” yüzyılı olarak adlandırılır. Aydınlanma tek tip bir felsefi akım değildir ve genellikle farklı aydınlanma hareketlerinden bahsedilebilir. Aydınlanma dönemi İngiliz felsefesinde değinilmesi gereken ilk düşünür Hume'dur. O, felsefenin her alanında kendisinden sonrakileri etkileyen fikirler öne sürmüş olup ağırlıklı olarak epistemoloji ve metafizik düşünceyi ön plana çıkarır. Ama Hume'un ameli felsefenin üç alanında (ahlak, ekonomi ve siyaset) öne sürdüğü fikirlerde, 19. yüzyılda oluşan kamusal alanda tartışılan bir çok konuya değinmektedir. O, ampirist felsefenin gerektirdiği şekilde ameli konuların bilgisinin deneyimden gelmesi gerektiği savunmuştur.²⁵ Bundan ötürü doğa durumu ve toplum sözleşmesi gibi fikirleri reddetmiştir. Hume, iyi ve kötü konusunu haz ve acıyla, siyasi ve ahlaki konuları ise faydayla birlikte ele almıştır.²⁶

Bundan başka, 18. yüzyıldan üç kişinin daha adını anmak gerekir: Adam Smith, Jeremy Bentham ve Edmund Burke. Smith, ekonomik açıdan liberalizm denilince akla gelen ilk kişidir ve fikirleri yukarıda çizilen ortamda ortaya koymuştur. Genel olarak kapitalist ekonominin gelişmesinin siyasi sorunların ciddi bir kısmını da çözeceğini düşünmüş; klasik liberalizmin genel ilkelerinin (özgürlük, bireycilik, anti-müdahalecilik) ekonomi cihetinden savunusunu yapmıştır. Bentham, Hume'dan aldığı “fayda” kavramını ve onun maksimizasyonunu bütün bir siyasi düşüncesini merkezine koymuş ve kabaca “faydacılık” olarak adlandırılan akımın kurucusu kabul edilmiştir. Ona göre siyasi eylemin gayesi iyidir ya da en büyük mutluluktur; mutluluk ya da iyi,

²³ Filiz Zabcı, “Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe ” *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim, 2012, s.488-489

²⁴ “İnsanların bir topluluk halinde birleşmekteki, bir yönetime boyun eğmekteki en büyük amacı, başlıca amacı, sahip olduklarını korumaktır” (John Locke, “Yönetim Üzerine İnceleme”, Blandie Kriegel, *Klasik Siyaset Felsefesi Metinleri*, çev. Zühre İlkelen, İstanbul: İletişim, 2010, s.106 metnin İngilizcesinde Locke “*property*” kelimesini kullanıyor ki bununla kastı mülkiyettir.

²⁵ David Hume, *Ahlak*, çev. Nil Şimşek, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010, s.16-17

²⁶ Örsan K. Öymen, “David Hume” *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 283-293

haz ve acıyla alakalıdır ve siyasi eylemin meşruiyeti en çok insanın faydasına olmasıyla sağlanır ki, fayda, mutluluk ve iyi aynı şeylerdir. Kamusal tartışmalar için önemli bir konu olan birey-toplum gerginliğinde Bentham toplumdan yana bir tavır ortaya koymuştur ve bireysel olanın daha çok insanın mutluluğu için feda edilebileceğini savunarak liberal düşüncenin karşısında yer almıştır. Yani kamusal alan ile sivil toplum arasında ortaya çıkabilecek bir çatışma durumunda kamusal olanın tarafını savunmuştur.²⁷ İngiltere’de her zamana ağırlığı olan muhafazakâr düşüncenin kurucusu olarak kabul edilen Burke, genel olarak fikirlerini aydınlanma eleştirisi üzerine kurmuştur. Onun Hume’dan aldığı fikir, ahlâk ve siyasetin duygu ve tutku üzerinden ele alınması gerektiğidir. O siyasi aklın her zaman bir ortamda iş gördüğünü ve bu ortamın da gelenek olduğunu savunmuştur. Ona göre ortamından koparılmış aklın siyaseten üreteceği şey saf şiddettir. Ona göre toplum mekanik değil organik bir yapıdadır. Bu sebeplerle toplumu siyasete değil siyaseti topluma uydurmak gerektiğini savunur. Bu fikirlerinden hareketle sadece Avrupa’daki aydınlanma siyasetini değil aynı zamanda İngiltere’nin şark politikasını ve sömürge yönetimlerini de eleştirmiştir. Örneğin Hindistan’da İngiliz yönetiminin topluma uygun bir siyaset gütmeyeceği ve bunun uzun vadede İngiltere’nin zararına olduğunu savunmuştur.²⁸

Son olarak 19. yüzyıl İngiliz düşüncesinin en etkili ismi olan John Stuart Mill’i anmak gerekir. Mill, İngiliz düşüncesinin 17 ve 18. yüzyıllardaki fikirlerini tevarüs etmiştir. O, deneyci bir felsefe anlayışını kabul etmiş, Hume-Bentham çizgisinde toplum sözleşmesi ve doğal hakları reddetmiş ve faydacılığı savunmuş; ama aynı zamanda bireyi merkeze alarak topluma karşı bireyin savunusunu yapmış, liberal ekonomiyi savunmuş ama aynı zamanda sosyalist fikirlere sempatiyle bakmış (Marx’a değil), kendi çağına göre muhafazakârları ziyadesiyle rahatsız edecek fikirleri -kadın hakları gibi- ortaya atmış ve savunmuştur. Hülasa Mill, hem ekonomik hem de siyasi anlamda liberal fikri savunmuş ve fakat bunların muhtemel sonucu olarak bireyin karşılaşabileceği sorunları ele alıp eleştirmiştir. Kişiler bir yanda geleneksel yapıların içinde kalmalarından dolayı birey olamazlarken modern yapıların da buna benzer

²⁷ Aysel Doğan, “Jeremy Bentham” *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.343-364

²⁸ Fatih Duman, “Edmund Burke” *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.326-342

sorunlar yarattığını söylemiştir. Ona göre eskiden kişinin kanaatlerini kilisenin belirlemesi birey olmanın önünde engel iken şimdi basının belirlemesi engeldir. Mill parlamenter demokrasiden yanadır. Buna mukabil, düşünce özgürlüğünün olmadığı yerde seçme özgürlüğünün olmadığını da savunur ve bundan hareketle Hindistan'daki sömürge yönetimini meşru görür.²⁹

19. yüzyıl İngiltere kamusal alanında baskın olan tavırlar ve ortaya çıkan meseleler 17 ve 18. yüzyıllardan miras kalmıştır. İlk olarak İngiltere'de hakim felsefi mezhebin ampirizm olması nedeniyle Fransa'nın aksine cumhuriyetçi bir kamusal alan fikri yaygınlaşmamış ve bu yaklaşım hemen her İngiliz düşünür tarafından da eleştirilmiştir. Haliyle liberal kamusal alan anlayışı rakipsiz bir şekilde İngiliz düşüncesinde hakim olmuştur. İngiltere'deki kamusal alanda yürütülen tartışmaların sınırları ve tarafları da hem siyasi hem de ekonomik liberalizmin açtığı imkanlar ve yarattığı sorunlar tarafından tayin edilmiştir. Yukarıda değinilmeye çalışılan bazı meseleler hem iç hem de dış siyaset konularında da tartışılmıştır. Genel olarak iyimser bir şekilde kabul edilen kapitalizm ve liberal ekonominin yarattığı çelişkiler 19. yüzyılda Marx'ın etkili olmasına kadar tartışılmamıştır. Birey-toplum ikiliği ve bunun yarattığı siyasi sorunlar liberal düşüncelerin etkili olduğu kamusal alanlar için sorundur. Muhafazakâr Burke'un kısmen itirazlarında gördüğümüz diğer bir sorun ise ampirist bir düşünceden hareketle "liberal fikirlerin evrenselliğini savunmanın" mümkün olup olmamasıdır. Eğer mümkün değilse İngiltere'nin kendi yarattığı değerleri sömürgelerine veya Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine empoze etmeye çalıştığı Şark siyasetinde bu değerlerin etkili olması, 19. yüzyıl İngilteresi için bir meseledir. 19. yüzyılda İngiltere ve ABD'de hakim olmaya başlayan pragmatist felsefeyi ve onun siyasi eylemi mutluluk olarak tanımlamasını dikkate aldığımız zaman, dünya sathında anavatan-sömürge ayırımıyla yürütülen sömürge politikasının da başlı başına bir çelişki olarak tezahür ettiği görülecektir.

19. yüzyıl İngilteresinde liberaller ve muhafazakârlar olmak üzere iki ana siyasi güçten bahsedilebilir. Yukarıda da zikredildiği üzere, muhafazakârların kendinde bir tavırları olmadığı için kamuoyu tartışmalarında hakim tavır liberallerin görüşü

²⁹ Yıldız Silier, "John Stuart Mill", *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.406-424

olmuştur. Oyun kurucu rolde yer alan liberal ideolojinin şekillendirdiği İngiliz dünya görüşü ve onun eseri olan siyasal ve sosyal müesseselerinden basın ve kamuoyu da son tahlilde, liberal görüşü takviye ve tahkim etmekten başka bir amaca hizmet etmeyen ideolojik araçlar mesabesinde³⁰ ve bu açıdan kamuoyu tartışmaları, “mantık” diliyle ifade edilirse, bir hakikatin ortaya çıkarılması için yapılan diyalektik bir özellik göstermeyen, ancak ve ancak liberal anlayışın gerektirdiği şekilde, salt “rakibi” yanıltarak kazanmayı hedefleyen safsatalara dönüşmek durumunda kalacak ve basın da bu rekabetin aracı kurumu olarak yerini alacaktır.

Bu tezde ele alınacak olan 1876 Bulgar hadiseleri de elbette bu tavidan masun değildir. Meselenin İngiliz kamuoyuna intikal ettirilme ve tartışılma tarzı, yine diğer iç ve dış meselelerde olduğu gibi, gerçeklerin ortaya çıkarılmasından çok kamuoyunu elde etme amacına matuf olarak dış siyasetin iç siyasete alet edilmesi şeklinde zuhur etmiş olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle, İngiliz siyasetinin basın ve kamuoyu müesseseleri ile olan ilişkilerinin tarihin seyri içindeki yapısı incelenecek; ikinci bölümde, dönemin muhafazakâr başbakanı Disraeli ve liberal muhalefet lideri Gladstone’un siyasi failler olarak kariyerleri boyunca basınla olan münasebetlerine göz atılacak; bu bağlamda basın ve kamuoyunun başrollerde bulunduğu Kırım Savaşı yıllarında bu iki liderin temsilcileri olduğu liberal ve muhafazakâr siyaset anlayışlarının Şark Meselesi, Rusya ve Osmanlı Devleti hakkındaki tutumları saptanacaktır. Son bölümde ise, 1876 Bulgar Meselesi’nin İngiliz kamuoyunun gündemine basın yoluyla nasıl intikal ettirildiği yine Disraeli ve Gladstone’un şahıslarında bireylerin/siyasetçilerin devlet politikalarını hangi ölçüde etkileyip değiştirebilecekleri İngiliz basını ve kamuoyu tartışmalarının seyri takip edilmeye çalışılacaktır. Ezcümle, İngiliz liberalizminin, 19. yüzyıl İngiliz siyasetini belirleyen hakim felsefi anlayış olduğundan hareketle kamuoyunu oluşturma, etkileme ve elde etme süreçlerinin arkaplanında liberalizm ilkelerinin bulunduğu ve bu bağlamda hem kamuoyu oluşturulmasında hem de ülkenin iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde bireylerin/siyasetçilerin/gazetecilerin oynadıkları rollerin ve aldıkları kararların yapısal çerçevenin el verdiği ölçüde gidişatı tayin edici oldukları ileri sürülecektir.

³⁰ Lyn Pykett, “Reading the Periodical Press: Text and Context”, *Investigating Victorian Journalism*, ed. Laurel Brake, Aled Jones ve Lionel Madden, Londra: Macmillan, 1990, s.13.

1.BÖLÜM: YAPI

1.1. 19. Yüzyıla Kadar İngiltere’de İktidar-Basın İlişkileri ya da Kamusal Alanın Tarihselliği

İngiliz tarihinde iktidar-basın ilişkileri, modern kamuoyunun oluşumu ve kamusal alanın genişlemesi hususlarında tayin edici bir role sahiptir. İngiliz modernleşmesinin seyrini belirleyen bahislerden birisi olarak, İngiliz basınının bir müessese halinde gelişimini takip etmek; aynı zamanda, sınırlarının tarihsel süreç içerisinde değiştiği “kamusal alan” ve “kamuoyu” gibi kavramların da mahiyetlerini tespit etmek demektir. 1876 Bulgar hadiselerinin İngiliz kamuoyunun gündemine intikal etmesindeki basının aracı rolünün önemine vâkıf olabilmek adına, basının İngiliz siyasi tarihindeki yerine göz atmak elzem görünmektedir. Bu doğrultuda, İngiliz modernleşme ve siyasi düşünce tarihiyle iktidar-basın ilişkileri arasında kurulacak bağ ile ancak 1876 hadiselerini hakkıyla kavrayabilmek mümkün olacaktır. İşte, basın ve kamusal alanın tarihselliğine yapılacak vurguyla beraber İngiliz tarihine yönelik bütünlüklü bir bakış açısıyla birlikte değerlendirildiğinde; İngiliz kamuoyu ve siyasetinin Bulgar meselesine verdikleri tepkilerin özgünlüğü yahut -emsallerine verilen tepkilere kıyasla- benzerlikleri ortaya konabilecek ve bu bağlamda; iktidar-basın ilişkilerinin ne şekilde seyrettiği tespit edilerek, 19. yüzyılda siyasette işgal ettiği yer ve genel vaziyeti daha vazıh bir surette anlaşılacaktır.

İngiliz iktidar-basın ilişkilerinin ya da kamusal alanın gelişiminin tarihini 1876’ya kadar kabaca üç kısma ayırmak mümkündür.³¹ İlk olarak, monarşinin sansür mekanizmasıyla matbuatı³² susturmaya çalıştığı dönem; ikinci olarak, parlamentonun hakimiyeti ele almasıyla matbuatı “malumat vergileriyle” kontrol etmeye çalıştığı dönem ve son olarak da Disraeli ile Gladstone’un İngiliz siyasetini domine ettikleri,

³¹ Matbaanın icadından (15. yüzyıl ortası) 1642’de İç Savaş’ın başlayıp Parlamento hakimiyetine kadar ilk dönem; ilk “malumat vergisi”nin konduğu 1712’den; vergilerin azaltıldığı 1836’ya kadar ikinci dönem ve Victoria devri (1837-1901) aynı zamanda son dönem basın tarihini de içerir. 1643’ten 1712’ye kadar olan dönem; parlamentonun matbuatı, “lisans yasaları” marifetiyle kontrol altında tutmak istediği bir ara dönem olarak kabul edilebilir.

³² Matbaanın icadının ardından matbaada tab edilen yani basılan her türden matbu/basılı eserlerin tamamına ve bu müesseseyi ifade etmek amacıyla genel anlamda “matbuat” (*press*) tabiri kullanılmıştır; ancak daha dar anlamda özellikle 19. yüzyılda modern yapısına erişecek olan “sürelî yayınlar” (gazete, dergi vb.) ve “yazılı medya”yı ifade etmek için bu sefer, “basın” (*periodical press*) tabiri kullanılacaktır.

Bulgar meselesinin gündeme geldiği Victoria devrine rastlayan nispeten “özgür basın” dönemidir. Bu kısımda, ilk iki dönem iktidar-basın ilişkilerinden bahsedilecektir.

15. yüzyılda matbaanın icadına bağlı olarak basım faaliyetinin çok kısa bir süre içerisinde Avrupa sathına yayılmış olması, matbuatın ortaya çıkış sürecinin mahiyetini de tayin etmiş olur. Rönesans Avrupası’nda kilisenin yani skolastik düşüncenin etkisinin kırılmasının tarihiyle, bilim ve felsefenin yükselmesi birbirine paralel süreçlerdir ve bunlar, matbuatın ortaya çıkışından ayrı düşünülemezler. Rönesans ve onun bir parçası olan Reformasyon için matbaanın icadı ve faaliyete geçmesi, hayati bir önemi haizdir. Bu noktada matbuatın en büyük fonksiyonu, Ortaçağ boyunca kilisenin bütün Avrupa’ya yayılmış o muazzam kurumsal yapısıyla tekeline aldığı bilginin, üretilip taşınması faaliyetine ve dolayısıyla genel kanaatlerin³³ oluşması konusundaki tartışılmaz ve sorgulanamaz hakimiyetine rakip olacak bir vasıta; Rönesans ve daha sonra Aydınlanma’nın öngürdüğü bireyle, bilgi arasında bir aracı kurum olacak olmasıdır. Matbuat, kilisenin elinden bu gücü geri dönülemez bir şekilde almış; hatta kiliseyi de insanlara ulaştırmak için kendisini kullanmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bir başka ifadeyle, süreç tersten okunduğunda, kilise ve skolastik düşünce, Ortaçağ’daki mümtaz ve müstesna konumundan feragat etmek zorunda bırakıldığında basım-yayın, kilisenin bıraktığı boşluğu doldurma noktasında bir ihtiyaç haline gelmiştir.³⁴

Matbuat, en az kılıç kadar önemli bir silah olup insanlar matbuatın bu potansiyelini çok önceden farketmişlerdir. Gerçekten de 15. yüzyılda, İngiltere’de “yeni bir icat” olan matbaa, hemen “kraliyet tekeli”ne ait bir araç olarak telakki edilmiş; basım faaliyetleri derhal devletin kontrolünde yapılmaya başlanmıştır. 16. yüzyılda, VIII. Henry’nin saltanatında matbuatın kontrolü daha da önemli bir hale gelmiştir. VIII. Henry ileride, İngiltere tahtına oturan en mutlak ve en müstebid hükümdar olarak anılacak ve onun bu mutlakiyetinin esbab-ı mucibi olarak da aristokrasinin gücünü kırması ve onun zamanında -daha sonraki dönemlerde “burjuvazi” adı verilecek olan-ticaretle uğraşan sınıfın henüz kendi gücünün farkında olmaması gösterilecektir. Ancak asıl sebep; Henry’nin Roma’nın maddi ve manevi nüfuzundan ülkesini “kurtarması” ve

³³ Burada kullanıldığı anlamda “genel kanaat”le modern dönemdeki “kamuoyu” kavramı kastedilmemektedir. “Modern kamuoyu”, modern iktidar biçimlerinin bir parçası olarak vardır. Modernite öncesi dönemde, iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak kamuoyu tabiri çok sınırlı bir kesimi ifade eder.

³⁴ R.A. Scott-James, *The Influence of Press*, Londra: S.W. Partridge and Co., 1913, s.53.

İngiliz ulusal kilisesini kurarak onun yegâne hakimi sıfatıyla temayüz etmiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, bundan önce Roma'ya ait olan malumat (*information*) üretimi ve onun taşınması imtiyazını kendi üstüne, yani kraliyet tekeline almış olmasıdır. Böylece, kilisenin malumata, malumatın taşınmasına ve kanaatlerin kontrolüne olan hakimiyeti gibi muazzam bir güç ele geçirilmiş; kraliyet müessesesine karşı sahip olduğu denetleyici ve dengeleyici konumu bir anlamda lağvedilerek, Roma'nın İngiliz yönetimi üzerindeki vesayeti de tamamen bertaraf edilmiştir. Uzun vadede, kilisenin kanaat oluşturma fonksiyonunu tevarüs edecek olan müessese, bu konuda ondan daha faal, daha becerikli ve kontrol altına alınması daha zor bir yapı olarak “matbuat”tan başkası olmayacaktır.³⁵

İnsanların, genel tabirle halkın³⁶ “bilgilendirilmesi” meselesi bütün zamanlarda bir mesele olmuştur. Hükümetler de kendilerini daima bu işi kontrol altında tutmak zorunda hissetmişler ve bunu da farklı zamanlarda farklı şekillerde yerine getirmişlerdir. Ancak matbaanın icadı ve matbuat müessesesinin ortaya çıkması, -her ne kadar hükümetin kontrolü ve tekelinde olsa da- tedricen, malumatın yayılmasını sağlamış; insanların dünya hakkında sahip oldukları malumatın çoğalması da hükümetin, kilisenin ve diğer kamu kurumlarının tenkid edilmelerine sebep olmuş ve böylece matbuat, potansiyel ve doğal bir muhalefet haline gelmiştir. Matbuatın devlet içinde önlenemez bir güç olarak tebarüz etmesi karşısında önce kilise harekete geçmiştir. Papa VI. Alexander'ın 1501'de hazır hale getirdiği ve 1515'de de Lateran Konsili'nde ferman halini alarak matbaada basılan her metnin, bölgesindeki kilise görevlisinden onay alması zorunluluğunu getiren kararıyla Roma, kendisine bağlı bütün ülkelerde sansür mekanizmasını kurmuştur. İngiltere'nin Roma'dan ayrılmasıyla bu sefer de İngiliz hükümeti, Anglikan Kilisesi vasıtasıyla aynı şekilde sansürü uygulamaya devam etmiştir. İlâveten, matbuatı denetim altına almak için bir başka tedbir de, matbaa kurmak ve basım yapabilmek için hükümetten ruhsat almak mecburiyetinin getirilmesi olmuştur. Bu gibi önlemlerle matbuat, eğer mümkünse susturulmaya ya da en azından

³⁵ Scott-James, *The Influence of Press*, s.55-56.

³⁶ Süreli yayınların (gazete, dergi vs.) 19. yüzyılda taşraya yayılmasına kadar halk veya avamdan kasıt, İngiltere özelinde başkent Londra halkıdır.

kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.³⁷ Çünkü kral, aynı zamanda ulusal kilisenin de başı olduğu için resmi din ve İngiliz tacı bir bütünü ayrılmaz iki parçası durumundadır ve bu nedenle birine yapılan saldırı diğerine de yapılmış sayılacaktır. O dönemde ifade özgürlüğüyle daha çok dini görüşlerin ifade edilebilmesi kastedildiğinden, resmi dine karşı olan her görüşün susturulması icap etmekteydi.³⁸ Bu bağlamda resmi otorite için matbuatın susturulması, bilginin yayılımının kontrol etmek isteğinden ziyade, gayri resmi mezheplerin görüş ve yorumlarının da kontrol altına alınması demektir. Dolayısıyla resmi otorite “görüş” ihtiva eden yayınlar konusunda çok daha tahammülsüzdü. Muhtevasında “haber” olan yayınlar ise dolaylı bir tehlike arz ediyordu: Dünya ve ülke hakkındaki haberler insanları malumat sahibi yapabilir ve bu sayede potansiyel bir muhalefet olarak halk; hükümete veya kiliseye karşı muhalif bir tutum takınabilirdi. Ancak uluslararası ticaretle uğraşan bir kesim ya da edebiyata, okumaya hevesli bir zümre; -farklı sebeplerle de olsa- doğal olarak olup bitenden de haberdar olmayı talep edecekti ve zaten yurtdışından haberler içeren birçok yayın da kopya edilip posta servisi aracılığıyla okuyucuya arz edilmekteydi.

I. James (1603-1625) 1622’de, engelleyemediği bu keyfiyet karşısında en azından “dış haberler”den oluşan yayınların (*courant*) dolaşımına izin vermek zorunda kaldı ve “Alman Savaşları”³⁹ hakkındaki gelişmeleri içeren bir “courant” haftada bir basılmaya başlandı. Parlamento, daha önce “iç haber” içeren herhangi bir süreli yayının basılması imkansızken iç savaş rüzgarlarının estiği 1641’de, iç haber içeren ilk süreli yayının basılmasına ön ayak oldu. *Perfect Diurnall* adını alacak bu yayın, ifade özgürlüğü ilkesinin ürünü, müstakil bir gazete olmaktan çok, Parlamento ya da Puritan bakış açısını yansıtan bir propaganda aracıydı. Çünkü Parlamentocular, malumatın gücünün kanaatleri organize etmekte ne kadar mahir olduğunun farkına varmışlardı. Muhalefetteyken görüşlerini yayabilmek için ifade özgürlüğü mücadelesinin

³⁷ F. Knight Hunt, *The Fourth Estate: A History of Newspapers, and of the Liberty of the Press*, c.1, Londra: David Bogue, 1850, s.37-39.

³⁸ Anglikan Kilisesi’nin Katolik Kilisesi’nin etkisinden kendini yeterince “arındıramadığını”, katı hiyerarşik yapının hâlâ devam ettiğini ve kralın kilisenin başında olmaması gerektiğini düşünen Puritanlar, kralın dini ve sivil otoritesine karşı büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Zaten İç Savaş, Parlamentocu-Kralcı savaşı olduğu kadar aynı zamanda bir Anglikanizm-Puritanizm savaşı olacaktır.

³⁹ Otuz Yıl Savaşları (1618-1648).

şampiyonları olan Parlamentocular; iktidara gelince “özgürlükçü” tutumlarından taviz vermemek adına matbuatla yani ifade özgürlüğüyle kaçak güreşeceklerdi.⁴⁰

İngiltere'nin siyaseten belki de en uzun yüzyılı addedilebilecek olan 17. yüzyılda iktidar-basın ilişkileri yine aynı çizgide seyrederek, Tudorların kurduğu sansür mekanizması, yüzyılın başında işbaşına gelen Stuart hanedanı tarafından da aynen sürdürüldü. Bir önceki yüzyılda, Kraliçe Elizabeth devrinde ulusal kilisenin yanı sıra bir kraliyet müessesesi olan ve yüksek mahkeme işlevi gören *Star Chamber*,⁴¹ sansür mekanizmasını icra eden müessese olarak ön plana çıkmıştı. Ayrıca hükümetin basım faaliyetini kontrol amaçlı yetkilendirdiği bir diğer müessese ise *Stationers' Company* idi.⁴² Bu lonca bütün basım faaliyetlerini düzenleyerek disipline etme ve “muzır neşriyat”la mücadele ederek, sahiplerini yetkili otoriteler önüne çıkarmakla görevliydi. Böylece mutlak iktidar, basım faaliyetlerini *Stationers' Company* vasıtasıyla denetim altına alıyor ve *Star Chamber* eliyle de cezalandırıyordu. Matbuatı kontrol için kurulan bu düzen, I. Charles (1625-1649) devrinde 1640'ta toplanan Uzun Parlamento (*Long Parliament*)⁴³ tarafından *Star Chamber*'in ilga edilmesine kadar devam edecekti. *Star Chamber*'in ilgasıyla sansür mekanizması *de facto* olarak ortadan kalkınca, basılı yayınlarda ani bir artış oldu ve Restorasyon dönemine kadar iptidai formda basılan yüzlerce “haber kaynağı” ortaya çıktı.

Bu dönemde Kralcılar (*Cavaliers*) ve Parlamentocular (*Roundheads*) arasında bir İç Savaş (*Civil War*, 1642-1651) yaşanacak ve Parlamentocuların zaferiyle sonuçlanacak bu savaştan sonra Kral I. Charles idam edilecek; monarşiyle beraber,

⁴⁰ Scott-James, *The Influence of Press*, s.57-61.

⁴¹ Üyelerinin, kralın danışma meclisi (*Privy Council*) içinden çıktığı “yüksek mahkeme” hüviyetinde bir komite olan *Star Chamber*, doğrudan saraya bağlı bir kuruldur. Bu dönemde, mutlak yönetim anlayışının bir ürünü olarak standart mahkeme ve parlamento kurum ve kurullarını devre dışı bırakan; parlamento rızası yerine “privy council” marifetiyle ülkeyi yönetme tarzı, parlamento taraftarlarının (*Roundheads*), en çok tepkisi çeken husus olmuştur. Bkz. F.W. Maitland, *The Constitutional History of England*, Cambridge: The University Press, 1919, s.261-267.

⁴² *Stationers' Company* (orijinal adı *Worshipful Company of Stationers and Newspaper Makers*'tır); - “kağıtçılar loncası” olarak tercüme edilebilir- 1403'te kurulmuş kağıt ve yazma eserler esnafının yer aldığı bir lonca teşkilatı iken matbu eserlerin yavaş yavaş yazma üretiminin yerini almaya başlamasıyla 1557'de loncaya bir Kraliyet Beratı (*Royal Charter*) verilmiş ve bu beratla *Stationers' Company*, 1710'da yürürlüğe girecek olan *Statue of Anne* kararnamesine kadar, her türlü basım faaliyetini idare etme tekeline sahip, resmi bir müessese haline gelmiştir: Martyn Lyons, *Books: A Living History*, Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2011, s.61.

⁴³ *Long Parliament*, 1628'den sonra on bir sene parlamentosuz ülkeyi idare eden I.Charles'ın yeni vergiler koymak için toplamak zorunda kaldığı parlamentodur. Restorasyon'a kadar (1660) sürdüğü için bu adı almıştır.

privy council ve Lordlar Kamarası (*House of Lords*) da ortadan kaldırılarak siyasi idare ve hakimiyet yalnızca Avam Kamarası'nın (*House of Commons*) elinde olacak şekilde önce bir nevi cumhuriyet (*Commonwealth of England*) ilan edilecek (1649-1653); sonra "Koruyucu Lord" (*Lord Protector*) unvanıyla Oliver Cromwell'in önderliğinde askeri bir diktatörlük kurulacaktı (1653-1659). İç Savaş sonucunda artık ülkenin parlamentonun onayı olmadan yönetilemeyeceği ortaya çıkmıştı. Cromwell'in klasik müesseselere karşıtlığı neticesinde gelişen "liberal" fikirleri ise, tarihi şartların henüz oluşmamasından ötürü, tam anlamıyla radikal fikirler olarak sonraki yüzyıllara bırakılarak zamanın ruhuna uygun hareket edilecekti. Parlamento seçimlerinin nasıl olması gerektiği hakkında tartışılırken genel oy hakkının verilmesine -her ne kadar prensip olarak bu hakkı benimsemiş olsa da- bizzat Cromwell'in kendisi itiraz edecek; "büyük çoğunluğu bir lordun himayesinde yaşayan cahil halkın, doğal olarak lordunun işaret ettiği gibi hareket edeceğini öne sürerek" buna karşı çıkacak, seçim sistemi 1832'ye kadar değişmeden kalarak "kamusal alan", sınırlı bir zümrenin alanı olmaya devam edecekti.⁴⁴

İç Savaş'ın muzaffer, parlamentocu komutanı Oliver Cromwell, hakimiyetini güçlendirmek ve muhalefeti sindirmek için matbuatı kontrol altına alma ihtiyacını kralcı veya parlamentocu olsun olmasın her iktidar gibi hissetmişti. Parlamento idaresinin matbuata bakışı monarşiden farklı değildi: Sadece sansür mekanizmasının kendi elinde olmasını istiyordu. Star Chamber'ın ilgası kralın elinden bu gücü almak amacını taşıyordu; matbuatı özgürleştirmeyi ya da ifade özgürlüğünü tesis etmeyi değil. Bu minvalde, Parlamento, matbuat özgürlüğüne en az Tudor ve Stuart monarkları kadar tahammülsüzdü ve iktidarı eline aldıktan hemen sonra 1643'te, Lisans Düzenlemesi (*Licensing Order*) adında bir sansür mevzuatı uygulamaya koyarak gerçek hissiyatını gösterecekti. Bu düzenleme Star Chamber'ın 1637'de aldığı karardan (*Star Chamber decree*)⁴⁵ pek farklı olmayan baskıcı maddelere sahipti. Buna göre; yazar, matbaacı ve yayıncının basım öncesi Stationers' Company'den ruhsat almaları gerekiyor ve bütün

⁴⁴ Christopher Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı 1603-1714*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.145-243. Cromwell'in seçim sistemi hakkındaki düşüncesi aslında, "kamusal alan"ın henüz yeterince "malum" edilmemiş bir kesimi içine alacak şekilde genişletilmesinin tehlikelerini ifade etmesinin bir başka şekliydi.

⁴⁵ The Grolier Club, *1637 Decree of Star Chamber*, New York: Theo. D.L. Vinne & Co., tıpkıbasım 1884.

baskı malzemelerinin, yine Stationers' Company tarafından tescil edilmeleri zorunluluğu getiriliyordu. Ayrıca, hükümete kendine muhalif herhangi bir yayını müsadere ve imha etme yetkisinden başka, muhalif yayın yapan yazar, matbaacı ve yayıncıyı tutuklama, hapse atma gibi yetkiler de veriliyordu.⁴⁶ Bu yasaya karşın matbuat ve ifade özgürlüğünün felsefi savunusunu yapan, tarihin en önemli ve etkili metinlerinden biri olan *Areopagitica*, 1644'te John Milton tarafından yayınlandı.⁴⁷ Ancak bu tarz itirazlar Parlamento'nun tutumunu değiştirmeyecekti. Parlamento, matbuatın başıboşluğuna son vermek; Kralcılara karşı kendini koruma altına almak; İç Savaş sürerken Kralcı propagandayı bastırmak ve tedavülde bulunan birçok hizbin görüşlerinin yayılmasını kontrol altında tutmak amacıyla bu yasayı çıkarmıştı. Parlamento'nun matbuatın sahip olduğu ideolojik rolün farkında olması ve kral ile kilise tarafından kontrol edilen sansür mekanizmasını kendi uhdesine almak istemesi, 1643 basın yasasını ortaya çıkaran amillerdi. Bu bakımdan matbuatın kontrolü, Parlamentocu-Kralcı kavgasında, her iki taraf için de iktidara sahip olmak adına herhangi bir "araç" olarak görülecekti. Bu bağlamda, John Milton'ın itirazları da Parlamento idaresinden beklentisi yüksek, özgürlükler konusunu nihai "amaç" olarak benimsemiş olan kesimin hayal kırıklığını ifade eden cümleler olarak iktidar mücadelesinde iki tarafa da doğrudan dahil olmayan "bağımsızlar"ın görüşlerini ifade etmekteydi.

1660'da II. Charles (1660-1685) tahta çıkıp Kraliyetin yeniden ihya edildiği Restorasyon dönemine girildikten hemen sonra bu sefer, 1662 yılında Matbuat Ruhsatı Yasası (*Licensing of Press Act*) çıkarıldı. Bu yasayla, sansür mevzuatının uygulanması yine Stationers' Company eliyle yapılacak olmakla beraber, kralın temsilcileri kralın talimatıyla ruhsatsız yayınlar için arama yapma yetkisine sahip olacaktı. Ayrıca kral, İç Savaş döneminin önde gelen kralcılarından Roger L'Estrange'ı, "matbuat gözlemcisi" (*Surveyor of the Presses*) unvanıyla görevlendirip matbuata lisans verme konusunda

⁴⁶ *Acts and Ordinances of the Interregnum, 1642-1660*, ed. C. H. Firth ve R. S. Rait, Londra: 1911, s.184-186.

⁴⁷ John Milton, *Areopagitica: For the Liberty of Unlicensed Printing*, ed. John W. Hales, Oxford: Clarendon Press, 1884. Ayrıca Milton, "kamusal alan" tartışmalarına katılan ilk "sivil bir birey"lerden biri olarak tasvir edilebilir ve eseri de modernite öncesi kamusal alanın bir formu olarak ele alınabilir: Mark Rose, "The Public Sphere and the Emergence of Copyright: Areopagitica, the Stationers' Company, and the Statute of Anne", *Tulane Journal of Technology & Intellectual Property*, 2009, sy.12, s.123-139.

yetkili kılmıştı.⁴⁸ Böylece matbuat, yeni dönemde, tekrardan kralın kontrolüne girmiş ve adeta Engizisyon'un matbuat uygulamalarına geri dönmüş oluyordu. Bu dönemde sadece, ilk defa 1664'te resmi gazete niteliğindeki *The London Gazette*'in⁴⁹ yayınlanabilmesi mümkün oluyor ve bu gazete de halkın geneline arz edilmeyip sadece posta yoluyla abonelere ulaştırılıyordu. Yani dünyada ve ülkede olan biten hakkında, kısıtlı bir kamusal alandaki çok dar bir çevrenin, iktidarın sıkı kontrolü altında malumat sahibi olabilmesine imkân tanınıyordu. Bu anlamda *The London Gazette*'in ulaştığı kesimin darlığı, olabildiğince halkın genelini içine alması söz konusu olan modern kamuoyunun ortaya çıkmasından önce iktidarın tasavvur, kabul veyahut tahammül edebildiği kamuoyunun sınırını çizme noktasında manidar bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Despotik bir iktidarın baş düşmanı fikir ve kanaatlerdir. Bunların yayılma zemini de matbuat olması dolayısıyla, ister mutlak monarşi ister askeri diktatörlük hatta ve hatta cumhuriyet idaresinde dahi baskıcı iktidarların hemen hepsi, halk arasında fikirlerin dolaşımı ve yayılımının en önemli aracı olan matbuatı; dönemin ve rejimin ruhuna göre baskı araçlarını -bazen sansür bazen adli takibat yoluyla bazen vergiler bazen de yasalar marifetiyle- kullanarak zabturbat altına almak istemişlerdir. Bu duruma karşı bir müessese olarak matbuat da, mensuplarıyla birlikte baskıcı yönetim araçlarına karşı doğal olarak, zamanın daha özgürlükçü düşünce anlayışlarına temayül etmiş veya hali hazırdaki baskıcı yönetim tarzına muhalif görüşlerin safında yer almıştır. İngiltere örneğinde matbuatın nefsi-i müdafaası da bu yolla olmuş; hem 17. yüzyıldaki Tudor dönemi sonrası Stuart mutlakiyetçiliğine karşı hem de iktidara gelince matbuata karşı aynı mutlak gözlerle bakan Oliver Cromwell'in müstebid idaresine karşı neşvünema bulmaya başlayan liberal filozofların düşüncelerine sığınmış ve liberal bir idare tarzını

⁴⁸ Roger L'Estrange'ın matbuatı sindirmek için alınması gereken önlemler ve "matbuat suçlarına" karşı verilmesi gereken caydırıcı cezaları teklif ettiği 1663'te yayınlanan kitabı, dönemin resmi otoritenin matbuata bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir: Roger L'Estrange, *Considerations and proposals in order to the regulation of the press together with diverse instances of treasonous, and seditious pamphlets, proving the necessity thereof*, Londra: EEBO Editions, 2011.

⁴⁹ İlk sayısı 2 sayfa olarak 7 Kasım 1664'te yayınlanan gazete; kralın veba salgınından dolayı Oxford'da olması sebebiyle 1665'deki Londra'ya dönüşüne; yani 24. sayısına kadar *The Oxford Gazette* adıyla yayınlanmıştır. Gazetenin başlığında yer alan "Published by Authority" ibaresiyle yayının "resmi otorite" tarafından basıldığını belirtmesi ve sonunda yer alan künyede; "...for the use of some Merchants and Gentlemen, who desire them." şeklindeki ifadeyle de açıkça gazetenin toplumun hangi kesimlerinin arzusu üzerine çıkarıldığını ifade edilmesi dikkate değerdir. *The Oxford Gazette*, no:1, s.1-2, 7 Kasım 1664.

kendi varlığını özgürce sürdürebilmek için elzem görmüştür. Bu yüzden de matbuat mensuplarının; yeni oluşmaya başlayan orta sınıfla beraber klasik iktidar zihniyetine karşı yükseltmeye çalıştığı prensipler; Cromwell'in matbuat komisyonerlerine veya Restorasyon'un matbuat gözlemcisi Roger L'Estrange'a karşı kırk yıldır verdikleri mücadeleyi zaferle sonuçlandıran, 1689'de ilan edilen Haklar Beyannamesi'nde (*Declaration of Right*) tezahür edecek olan Locke'un liberal düşünceleri ve tolerasyon prensibi olacaktır.⁵⁰

18. yüzyıla girerken, 1688'de kansız başarılan “Şanlı Devrim”le (*Glorious Revolution*),⁵¹ Stuart mutlakiyetçiliğinin devrilmesi sonucu, William ve Mary “kamuoyu”nun temsilcileri olarak tahta çıktılar. Devrimin liberal yorumuna göre; bir anlamda “meşruti monarşi” den söz etmek artık mümkün ve monark, teoride halkı temsil eden parlamentonun tavsiye ve rızası üzerine ülkeyi yönetecek, yani Locke'un liberal felsefesi hakim ve “toplum sözleşmesi” yürürlükte olacak ve sözleşmenin esası olan “tolerasyon” kavramı dolayısıyla da matbuata baskı yapmanın gereği de kalmayacaktır. Artık devrimle birlikte İngiliz siyasetinde 17. yüzyıl boyunca cari olan, mutlak kral idaresine karşı parlamento hakimiyeti; Anglikan Kilisesi'nin baskısına karşı protestan tolerasyonu gibi temel karşıtlıklar ortadan kalkmış durumda ve yeni protestan kralın da dini tartışmalara karşı tarafsız ve hatta tamamen kayıtsız kalacağı düşünülmektedir. Kralın bu duruşu kraliyet makamını, siyaset üstü bir mertebeye yükselterek devleti sekülerleştirmiştir. Bu noktadan sonra fikirlerin, görüşlerin veya

⁵⁰ Scott-James, *The Influence of Press*, s.69-70.

⁵¹ *Glorious Revolution*, İngiltere'nin son katolik hükümdarı II. James'in (1685-1688) yerine Hollanda'nın protestan hükümdarı Orange Hanedanı'ndan William'ın geçirilmesi hadisesidir. William, Stuart Hanedanı'ndan Mary ile evlenmiş; 1694'te Mary'nin ölümüne kadar müşterek hükümdarlar olarak ülkeyi yönetmişlerdir. Devrimin öncesi ve sonrası hakkında genel bir değerlendirmesi için bkz. Tim Harris, *Revolution: The Great Crisis of the British Monarchy, 1685-1720*, Londra: Penguin Books, 2007; Daniel Defoe'nin devrimin hemen sonrasında yazdığı yeni rejimin korunmasına vurgu yapan, birincil kaynak hüviyetindeki eseri önemlidir. Daniel Defoe, *The Advantages of the Present Settlement, and the Great Danger of a Relapse*, Londra, 1689.; Ayrıca 18. yüzyılın ünlü liberal filozofu David Hume'un 1778'de kaleme alıp liberal bakış açısıyla İngiliz tarihi açısından bir dönüm noktası olarak gördüğü devrim hakkındaki görüşlerini içeren, mufassal İngiltere tarihinin 6. cildi, David Hume, *The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688*, c.6. Indianapolis: Liberty Fund, 1983, s-495-530.; liberal bakış açısına karşı olarak muhafazakar görüşü temsilen Edmund Burke'ün 1790'da kaleme aldığı, devrimin Fransız İhtilali ile kıyas dahi edilemeyecek “ufak bir sonuç olduğunu” iddia ettiği eseri, Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Londra: Penguin Books, 2004, s.98-102.; ve Christopher Hill'in Marksist tarih anlayışıyla yazarak, “1688-89 darbesinin”, ekonomi-politik arkaplanını sorguladığı makalesi de, Christopher Hill, “A Bourgeois Revolution?”, *Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776*, ed., J. G. A. Pocock, Princeton, 1980, s. 109-139.; 1688 Devrimi hakkında başvurulabilecek diğer kaynaklardır.

kanaatlerin özgürce ifade edilmeleri de kolaylaşacaktır. Bu sayede, iktidara sahip olanların, kitap veya gazete okuma alışkanlığına sahip eğitilmiş kişileri; yani ileride burjuva kamuoyunu oluşturacak olan kesimi ve onlara bu hizmeti sağlayan matbuatı, artık potansiyel bir tehdit olarak algılamasına gerek de kalmayacaktır. Zaten kral, lordlar ve avam birbirlerini kontrol edip dengeleyerek etkin ve kamuoyunun arzusunu gözetilen bir idare tarzını tesis edecekler ve matbuat da bu unsurların tamamlayıcısı olarak sistem içerisinde yerini alacaktır. İşte bu anlayışla, 1688 Devrimi'yle girilen, modern "uzlaşma" ve "özgürlük" devrinde, 1662 Matbuat Yasası, bizzat Locke'un da gayretleriyle yenilenmeyerek 1695'te ilga edilecek ve matbuat üzerindeki sansür kaldırılmış olacaktır.⁵² Ancak romantik bir liberal bakış açısıyla teoride gayet özgürlükçü bir şekilde kurgulanan iktidar-kamuoyu ve iktidar-basın ilişkileri pratikte, planlandığı gibi tezahür etmeyecektir. Çünkü iktidar -hangi ideolojiye sahip olursa olsun- mümkün merteye sorumsuz olmak ve dolayısıyla da matbuatın bağımsız tenkidinden masun kalmak istemektedir.

Bu durumun en önemli sebebi İngiltere'nin kendine özgü siyasal ve toplumsal yapısından kaynaklanmıştır. Devrim sonrası İngiliz 18. yüzyılı, Whig aristokrasisinin yani "parlamentocu aristokrasi"nin hakimiyeti altındadır. Parlamentocu aristokrasi tabiri, her ne kadar tarihsel ve toplumsal açıdan paradoksal bir ifade gibi görünse de, aslında İngiltere'deki sınıfsal bölünmenin, Fransa'da olduğu kadar keskin olmadığına işaret etmektedir:

17. yüzyıl İngiliz Devrimi sık sık ve bereketli bir şekilde 1789 Fransız Devrimi'yle karşılaştırılmıştır. Ama aralarında önemli bir fark vardır. Fransa'da ekonomik ve siyasal bölünmeler, kabaca toplumsal bölünmelere denk düşüyordu: Ayrıcalıkları olmayan Üçüncü Tabaka (*Third Estate*) aristokrasiye ve monarşiye karşıydı; aristokrasi ticaret ve sanayide rol oynamıyordu. Ama İngiltere'de pazar için yapılan yün, kumaş ve tarım üretimi egemen sınıfın kendisini bölüyordu: Pek çok beyefendi ve hatta asilzade, bir Fransız soylusu için söz konusu olmayacak, ekonomik faaliyetlerde bulunuyordu. (...) İngiltere'deki

⁵² Raymond Astbury, "The Renewal of the Licensing Act in 1693 and its Lapse in 1695", *The Library*, sy. 33, Aralık 1978, s.296-322.

bölünme, gentry ve asilzadeler karşısında Üçüncü Tabaka'nın bulunduğu bir bölünme değildi; ülke ve saray arasındaki bir bölünmeydi.⁵³

Bu bakımdan 1688'deki taht değişimini, burjuva devrimi veya liberal dünya görüşünün zaferi şeklinde tasvir etmek isabetli olmayacaktır.⁵⁴ Nitekim sekülerleşmiş olsa da kraliyet, burjuvalaşmış olsa da aristokrasi gibi “feodal yadigârlar” varlıklarını sürdürebilecekler ve sürece yayılarak peyderpey gelişen İngiliz modernleşmesine refakat edeceklerdir.

Yeni yüzyılın hemen başında 1702'de, ilk günlük gazete olan *The Daily Courant*'ın ve ondan iki sene sonra da Daniel Defoe'nun *Review*'ü yayınlanmaya başlamasıyla İngiltere'de günlük gazetecilik başlar.⁵⁵ Ancak yine, bu gazetelerde yer alan haberler “dış haberler”dir; yurtiçinden haberlere yer verilmemektedir. İktidar, parlamentoya geçse de iktidarın doğasından kaynaklanan fikir ve kanaatleri kontrol etme alışkanlığı, matbuat üzerinde uygulanmaya -bu sefer farklı şekilde de olsa- devam edecekti. Matbuat konusunda mutlak idareyle aynı hedefe ancak farklı yöntemle sahip olmak zorunda hisseden ve yeni dönemin ruhuna uygun daha yumuşak bir yöntem arayışında olan parlamento iktidarı, zor kullanmaya gerek kalmadan sivil bir bireyin kanaatlerini matbuat vasıtasıyla kamuya mal etmesi nasıl engellenebilir sorusuna cevap arayışındadır. O dönem gazetecileri eğitilmiş olup centilmenlik iddiasındaydı, ancak zengin değildi; eğer gazetelere “vergi” konulursa bunların hem basım maliyeti artacak hem de maliyet artışı fiyatlara yansıtacağından okuyucu da bu fiyatlara eserleri satın alamayacaktı. Ayrıca vergisini ödemekten kaçan matbuat mensubu, eski dönemde olduğu gibi “müfsit” (*seditions*) veya “müfteri” (*libeller*) damgası yemekten bir centilmen için çok daha onur kırıcı olan “kaçakçı” (*smuggler*) ithamıyla karşı karşıya kalacak; böylece yazılan eserin içeriği ve ifade özgürlüğü kavramı mevzubahis edilmeden “vergi kaçakçılığı” gibi adi bir suçlamayla yargılanmış olacaktı.⁵⁶ Bu doğrultuda iktidara, özgürlüklere dokunmadan matbuatı kontrol etmeyi sağladığından dahiyane bir çözüm gibi gelen “malumat vergileri” (*taxes on knowledge*), ilk defa

⁵³ Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı*, s.134.

⁵⁴ Hill, “A Bourgeois Revolution?”, s.135; Burke, *Reflections on the Revolution in France*, s.101-102.

⁵⁵ G.Binney Dibblee, *The Newspaper*, Londra: Williams and Norgate, t.y., s.163.

⁵⁶ Collet Dobson Collet, *History of Taxes on Knowledge*, Londra: Watts & Co., 1933, s.4.

1712’de Damga Yasası’nın (*Stamp Act*) çıkarılmasıyla yürürlüğe girerek iktidar-basın ilişkilerinde yeni bir safhaya geçilecek; bu yeni vergiyle gazeteler maddi anlamda çok zor bir duruma düşecekti. Örneğin; yayın hayatına 1711’de başlayan *The Spectator* gazetesinin 1 Ağustos 1712’deki 446. sayısının girişinde: “Bugün pek çok önde gelen yazarın son kelimelerini yayınlayacakları gündür”⁵⁷ şeklindeki bir cümleyle konan verginin, gazetelerin hayatlarına ne denli kastettiğini ifade ediyordu. Gazete bu duruma ancak bir süre daha dayanabilecek ve 6 Aralık 1712’deki son sayısı ile yayın hayatından çekilecekti.⁵⁸

Malumat vergilerinin çıkarılmasındaki amaç hasıl olmuş ve günlük gazetelerin geniş kitlelere ulaşması engellenerek kamuoyunun gelişimi de kısıtlanmıştı. Vergilerden başka gazetecilerin iktidarı eleştirmeleri ve iç meseleleri kurcamaları da hâlâ adli takibatla neticelenmekteydi. 1763’te ilk defa bir gazeteci, gazetesinde doğrudan Kral III. George’u (1760-1820) hedef alarak eleştirecekti. John Wilkes adlı bu radikal gazeteci, *The North Briton* gazetesinde “Yedi Yıl Savaşları” (1756-1763) sonunda Fransa ile yapılan barış anlaşmasının şartları dolayısıyla kral ve bakanlarını “Fransa’ya karşı çok cömert olmakla” suçlamış ve kralın anlaşmayı öven konuşmasını eleştirmişti.⁵⁹ Wilkes bu yazısından hemen sonra tutuklanacaktı.

18. yüzyıl İngiliz siyasi gazeteciliğinin en önemli figürü olan *The Craftsman* gazetesi bir muhalefet gazetesi olarak ortaya çıkacaktı. *Craftsman* yüzyıla damgasını vuran Whig lideri Robert Walpole’un uzun ve *de facto* başbakanlığı döneminde (1721-1742), Tory partili muhalifler tarafından Walpole’un önderliğindeki “Whig oligarşisinin yolsuzlukları”nı “kamuoyu”na bildirmek amacıyla 1726’da yayımlanmaya başlanmıştı.⁶⁰ 1730’ların başında tirajı 10.000’e ulaşacak olan *Craftsman*, böylelikle İngiltere nüfusunun %5’inin içeriğinden haberdar olduğu ve okur-yazar kesimin de yaklaşık %20’sine tekâbül eden bir kitleye hitap ettiği, muhalif bir gazete haline gelecekti.⁶¹ Bu oranlar, aynı zamanda bir siyasi gazetenin “kamusal alan”ın genişlemesine yaptığı katkıyı göstermektedir. Bundan başka *Craftsman*, muhalefetin bir

⁵⁷ “This is the day on which many eminent authors will publish their last words”, (*The Spectator*, 1 Ağustos 1712, no: 446, s.1.)

⁵⁸ *The Spectator*, 6 Aralık 1712, no: 555.

⁵⁹ *The North Briton*, 23 Nisan 1763, no: 45.

⁶⁰ *The Craftsman*, 5 Aralık 1726, no:1.

⁶¹ Simon Varey, "The Craftsman", *Prose Studies*, 1993, s.62.

muhalefet etme yöntemi olarak basın üzerinden “kamuoyu” oluşturma'nın ilk sistemli örneği olarak da kabul edilebilir. Tıpkı muhalefetin, 1876 Bulgar hadiseleri üzerinden iktidarı yıpratma amaçlı, basın aracılığıyla kamuoyu yaratmaya çalışması gibi Walpole de yıpratılmaya çalışılacak; ancak o, 1876 şartlarından farklı olarak muhalif yayınları yargı marifetiyle cezalandırarak sindirme şansına sahip olacaktı.⁶² Walpole sadece gazeteleri cezalandırmakla kalmayarak, 1737'de çıkarılan Lisans Yasası'yla (*Licensing Act of 1737*) tiyatrolarda oynanan oyunların içeriğine müdahale etme ve sansürden geçirme hakkına da sahip olacaktı.⁶³

1797'de malumat vergileri daha da artırılacaktı.⁶⁴ Ancak yüzyıl boyunca burjuvazinin gelişimine bağlı olarak orta sınıfın oluşumu, aynı zamanda malumat talep eden bir okuyucu kitlesinin de oluşumu demektir. Diğer bir ifadeyle, “kamusal alan”ın sınırları orta sınıf tarafından zorlanmaya başlanmıştır. Kahvehanelerde veya kulüplerde ülke meseleleri hakkında konuşmaya başlayan bu kesimin hem sesi olacak hem de onu malumat sahibi yapacak gazetelere ihtiyaç ve talep her zaman canlı kaldığından, ağır vergilere rağmen yüzyılın sonuna doğru 1785'te *The Times*'in⁶⁵ ortaya çıkması mümkün olacaktı. *The Times* için İngiliz basınının ilk modern ve profesyonel gazetesi denilebilir. Baskı teknolojisinin gelişimi de *Times*'in ülke çapındaki etkisini giderek artırmıştır. 1814'te buhar gücüyle çalışan baskı makinesi ve 1848'de saatte 10.000 kopya basabilen bir baskı sistemiyle birlikte demiryollarının da hızla gelişerek gazete dağıtımını kolaylaştırması ve teknolojinin gazete üretimini ucuzlatmasıyla gazetelerin taşraya da yayılmasını sağlayacaktır. Bundan başka, illegal basılan ucuz gazetelere (*penny papers*) ulaşımın engellenemeyeceğinin ve en önemlisi 19. yüzyılda İngiliz kamuoyunun geldiği seviye bakımından artık fikir ve kanaat sahibi olma arzusuna ket vurulamayacağıının

⁶² Alexander Pettit, "Propaganda, Public Relations, and the Remarks on the Craftsman's Vindication of His Two Honble Patrons, in His Paper of May 22, 1731", *Huntington Library Quarterly*, 1994, s.46.

⁶³ Vincent J. Liesenfeld, *The Licensing Act of 1737*, Madison: University of Wisconsin Press, 1984, s.4-5.

⁶⁴ Örneğin; *Examiner* gazetesinin başlığında 21 Kasım 1830'dan verginin azaltıldığı 11 Eylül 1836'ya kadar; "Gazete ve baskı 3,5 penny; Malumat Vergisi 3,5 penny, fiyatı 7 penny." ifadesi yer almıştır. Collet, *History of Taxes on Knowledge*, s.x.

⁶⁵ *The Times*'in ortaya çıkışı ve yayın hayatı için bkz. Charles Pebody, *English Journalism and The Men Who Have Made It*, Londra: Cassell, Petter, Galpin & Co. 1882, s.92-133.; H.R. Fox Bourne, *English Newspapers*, Londra: Chatto & Windus, Piccadilly, 1887, c.2, s.69-112 ve 140-164.; T. H. S. Escott, *Masters of English Journalism*, Londra: Adelphi Terrace, 1911, s.166-186.; F. Knight Hunt, *The Fourth Estate: A History of Newspapers and of the Liberty of the Press*, c.2, Londra: David Bogue, 1850, s.153-176.; James Grant, *The Newspaper Press: Its Origin-Progress-and Present Position*, c.1, Londra: Tinsley Brothers, 1871, s.418-456.; Sir Edward Cook, *Delane of The Times*, Londra: Constable, 1915.

iktidar sahipleri tarafından anlaşılması sonucu malumat vergileri, 1836'da önce azaltılacak; 1855'te ise tümünden kaldırılacaktır. Böylece basın üzerindeki iktidar tahakkümü ortadan kalkarak, en azından yasal cihetten nisbi bir özgürlük ortamının sağlanacağı başka bir döneme girilecektir. Ancak bu sefer de iktidar-basın ilişkileri farklı bir boyuta taşınacak; “kamuoyu”nun tepkisi yüzünden adli ve mali kovuşturma yoluyla basını sindirme şansı kalmayan Victoria dönemi (1837-1901) iktidar sahipleri; yeni dönemde basını doğrudan kontrol etmekten çok onu ve dolayısıyla da kamuoyunu “yönlendirmeye” ve çıkarları için “kullanmaya” çalışacaklardır. Ancak matbuatın ortaya çıkışından Victoria dönemine kadar iktidarın tahakkümü altında varlığını devam ettiren basın, yüzyılın son çeyreğinde süregelen hiyerarşiyi ters yüz eden bir konuma erişecek ve bu yeni iktidar-basın ilişkileri dönemi bizzat zamanın etkin editörleri tarafından “Yeni Basın” (*New Journalism*) şeklinde adlandırılacaktır. *The Pall Mall Gazette*'in meşhur editörü W. T. Stead ise yeni dönemi; “basının kamuoyunu, avam kamarasına nazaran daha doğrudan temsil ettiği” iddiasından hareketle “Basının İktidarı” (*Government by Journalism*) şeklinde tarif edecektir:

“Charles Stuart kellesini kaybettiğinde ‘Kralların İktidarı’ bu ülkede demode olmuştu. ‘Lordlar Kamarasının İktidarı’ da Gaton ve Old Sarum ile birlikte mahvolmuştu. ‘Avam Kamarasının İktidarı’ da aynı şekilde tarihi geçmiş olabilir mi?...”⁶⁶

İşte, 1876'da Bulgar meselesi basının gündemine geldiğinde iktidar-basın ilişkilerinin mevcut durumu bu şekildeydi. Basının iktidara galebe çaldığı, siyasetçilerden çok etkili editörlerin siyasetin gündemini belirlediği ve kamuoyunu yönlendirdiği bu dönemde basının iç ve dış meselelerdeki merkezi rolü bütün taraflarca da kabul edilmiş haldeydi.

1.2. 19. Yüzyılda İngiliz Kamuoyunun Yükselişi

19. yüzyıl genelde Avrupa ve hatta dünyada ama özellikle İngiltere'de, her anlamda değişim yüzyılıdır. Bu muazzam değişimin müsebbibi addedilen “Sanayi Devrimi”,

⁶⁶ W.T. Stead, “Government by Journalism”, *The Contemporary Review*, 1886, s.653.

1780-1820 arasında diğer bütün ülkelerden önce İngiltere’de vuku bulmuş ve hemen bütün Avrupa ülkeleri İngiltere’de başlayan süreci, kökten veya yüzeysel bir şekilde kendi içinde yaşamıştır.⁶⁷ Bu dönem, İngiliz devleti ve toplumunu oluşturan bütün sosyal, ekonomik ve siyasal yapıların, müesseselerin ve ilişki ağlarının derinden etkilenip değiştiği bir devredir. Felsefe alanında “Aydınlanma” düşüncesiyle başlayan “modernleşme” sürecinin, teknolojik ve ekonomik açıdan en önemli sonucu olan Sanayi Devrimi’yle birlikte artık “geçmişin tekrar yaşanamayacağı”⁶⁸ anlaşılmıştır. Sanayi Devrimi’nin en önemli toplumsal sonucu da üretim şekilleri ve araçlarının değişmesiyle birlikte yoğun makyasta yaşanan “şehirleşme” olacaktır. Örneğin, İngiltere’de 1801’de nüfusun sadece %17’si şehirlerde yaşarken 1891’de bu oran %72’ye yükselecektir.⁶⁹ Bu yüzyılda, yine aynı ölçüde Sanayi Devrimi ve şehirleşmeyle bağlı olarak büyük bir nüfus patlaması da yaşanmıştır. 1801’de 8.3 milyon olan İngiltere nüfusu, 1850’de ikiye katlanıp 16.8 milyon olmuş ve 1901’de neredeyse tekrar ikiye katlanıp 30.5 milyon seviyesine ulaşmıştır.⁷⁰

Nispeten kısa bir zaman dilimi içerisinde yaşanan bu ani toplumsal dönüşümler, İngiliz toplumsal yapılarının yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. “Eski” zamanın (*Ancien*) hususiyetlerine göre ortaya çıkmış müesseselerin modernleşmesi, bir süreç olarak İngiltere’de 19. yüzyılda birçok defa gündeme gelecek ve peyderpey çağa ayak uydurmak adına gereken dönüşümler yapılmaya çalışılacaktır. Ancak “Yeni” dönemde (*Modern*) felsefi anlamda “birey”, siyaseten “vatandaş” statüsü kazanan veya bu bilince erişen; aynı zamanda Sanayi Devrimi ve şehirleşmeyle yeni kurulan ekonomik ve sosyal ilişki ağlarının sonucunda zuhur eden yeni toplumsal sınıfların (orta sınıf ve işçi sınıfı) parçası olan 19. yüzyıl İngiliz insanı; varlığını gerçekleştirebilmek için kamusal alanda yer almak, diğer bir deyişle, ülke ve dünya meseleleri hakkında “malumat” sahibi olarak “kamu”yu ilgilendiren mevzularda karar alma sürecine katılmak ihtiyacı içindedir. Siyaseten yeni bir kategori olan vatandaşın ortaya çıkmasıyla birlikte mevcut sosyal ve

⁶⁷ Clive Trebilcock, *The Industrialization of the Continental Powers 1780-1914*, Routledge: Londra, 2013, s.1-22.

⁶⁸ Jeremy Black, *Kısa İngiltere Tarihi*, s.127.

⁶⁹ 1891’deki bu oran, Fransa’da %37; Almanya’da %41 ve ABD’de ise % 28’dir. Ayrıca 19. Yüzyıla girerken; Avrupa’da yaşanan şehirleşmenin %70’i İngiltere’de meydana gelmiştir. (P. Hall, H. Gracey, R. Drewett, ve R. Thomas, *The Containment of Urban England: Urban and Metropolitan Growth Processes*, George Allen & Unwin, 1973, s.60.)

⁷⁰ Julie Jefferies, “The UK Population: Past, Present and the Future”, *Focus on People and Migration*, 1. Bölüm, 2005, s.3.

siyasal bağıntıların tamamı değişmek zorunda kalmıştır. En temelde haklar ve sorumluluklar değişmiştir ki bununla irtibatlı olarak hem yeni haklar edinmek ve sürdürmek hem de sorumlulukları yerine getirmek nokta-i nazarından “basın”, iktidarla halk arasında bir aracı kurum olarak “kamusal alan”ın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, ancak basın aracılığıyla kamusal alanda, kamuyu ilgilendiren meseleler tartışılabilmiş ve “halk” böylece “kamuoyu” olarak tesmiye edilip yönetime katılabilmiştir.

19. yüzyılda yaşanan toplumsal alt üst oluşun siyasete etkisi ise yine aynı derecede büyük olmuştur. Taşradan kentlere göçün ve nüfus patlamasının doğal sonucu olarak eski seçim sistemine göre belirlenen seçim bölgelerinin (*boroughs*) yeni oluşan demografik yapıya karşılık gelmeyen ve hatta nüfuslarına göre absürd milletvekili sayılarına sahip olan bölgelerin ortaya çıkması üzerine seçim sisteminin güncellenmesi ihtiyacı doğmuştu. Nüfuslarının büyük bölümünü kaybeden birçok seçim bölgesi (*rotten-boroughs*),⁷¹ kayıplarına rağmen parlamentoya hâlâ aynı sayıda temsilci göndermeye devam ediyorlardı. Bu nedenle nüfusu hızla büyüyen birçok şehir de nüfuslarına oranla temsil edilemez durumdaydılar.⁷² Ancak siyaseten asıl sorun temsilde adaletten ziyade seçimlerin, eski sisteme ve eski feodal düzene göre yerleşik aristokrasi tarafından kontrol edilmesindeydi.⁷³

Feodal sosyoekonomik yapıda mülkiyetin tamamına sahip olan aristokrasi, bu ekonomik gücünü eski seçim sistemiyle siyasi güce çevirmiş ve böylece iktidara hakim

⁷¹ *Rotten-borough*ların çoğu parlamentoya 2 milletvekili gönderiyordu. Reformdan önceki son genel seçim olan 1831 seçimlerinde seçilen 406 milletvekilinin 152’si, 100 seçmenden daha az; 88’i de 50 seçmenden daha az sayıda seçmene sahip olan bu tür bölgelerden seçilmişti. (William Carpenter, *The People’s Book: Comprising Their Chartered Rights and Practical Wrongs*, Londra: W. Strange, 1831, s.406.)

⁷² Reform öncesi İngiliz parlamentosunda, nüfusları 200 bine yaklaşan Leeds, Birmingham ve Manchester gibi büyük sanayi şehirlerini temsil eden tek bir milletvekili bile yoktu. Buna mukabil, sadece 32 kişinin yaşadığı Dunwich gibi topraklarının çoğu deniz tarafından yutulmuş veya Old Sarum gibi halihazırda kimsenin yaşamadığı, terk edilmiş *rotten-borough*lar parlamentoya hâlâ ikişer milletvekili gönderiyorlardı. (George Stead Veitch, *The Genesis of Parliamentary Reform*, Londra: Constable and Co., 1913, s.9 ve 351-352.) Bu örnekler, hem Sanayi Devrimi’nin İngiliz toplumu üzerindeki muazzam etkilerini hem de eski seçim sisteminin temsildeki adaletsizliğini göstermesi bakımından çarpıcı ve manidar örneklerdir.

⁷³ Parlamentoda İngiltere ve Galler’i temsilen seçilen 514 milletvekilinin 370’i, toprak sahibi 180 aristokratın kontrolünde bulunan *borough*lardan gönderiliyordu. Bu düzene göre seçilen milletvekili *borough*nun sahibi aristokratın arzusuna göre hareket etmek zorundaydı; yoksa bir dahaki seçimlerde koltuğunu kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırdı. Ayrıca *borough*lardaki seçmenlerin oylarını en yüksek ücreti verene satmaları da yaygın bir uygulamaydı. (Sir Thomas Erskine May, *The Constitutional History of England Since the Accession of George the Third, 1760–1860*, New York: A.C. Armstrong and Son, 1891, c.1, s.361-362.)

konuma gelmişti. Bu sefer Sanayi Devrimi'yle birlikte yükselen orta sınıflar halihazırdaki ekonomik gücünü tıpkı aristokrasinin feodal dönemde yaptığı gibi siyasi güce teşmil etmek istiyordu. Eski seçim sistemi mülkiyet ve toprak sahipliğini esas alan bir sistemdi. Bu düzenleme, *boroughlar* şeklinde bölünmüş ülke topraklarının ve dolayısıyla ulusal servetin tamamını temsil eden aristokrasi için kurgulanmıştı. Fakat, aynı yerine nakdî ekonominin hükümfermâ olduğu modern dönemde, değişen ekonomik dengeler sonucu aristokrasi artık, ulusal servetin sadece bir kısmı olan taşradaki toprakları kontrol ve temsil eder hale gelmişti. Asıl zenginlik ve sermaye, orta sınıfların elindeydi. Ancak orta sınıfların istediği, temsilde adalet mevzusunda her İngiliz vatandaşının oy hakkına sahip olması gerektiği düşüncesi değildi. Orta sınıflar için eski sistemde olduğu gibi yine aynı şekilde “mülkiyet” sahibi kişilerin oy ve temsil hakkına sahip olmaları yeterli olacaktı. Bu nedenle, yeni sistem de nüfusu değil; yine mülkiyet sahipliğini esas alacaktı. Bu durumda 1832 Reform Yasası, yalnızca modası geçmiş ve köhneleşmiş eski sistemin çağa uydurularak güncellenmesinden ibaret kalacak ve sistemin esası, yeni mülkiyet sahipleri lehine tadil edilmiş olarak aynen korunacaktı. Yani böylece orta sınıflar/burjuvazi, “yeni aristokrasi” olarak siyasi sistemdeki yerini almış olacaktı.⁷⁴

Sanayi Devrimi'nin ürünü işçi ve orta sınıfların tamamen çağ dışı kalmış seçim sistemine karşı birlikte yürüttükleri kampanyanın, 1830'ların Avrupasındaki devrim atmosferi içinde her an bir toplumsal patlamaya dönüşerek İngiltere'de de bir devrime evrilmesinden korkan Whig partisi içerisindeki bazı “ilerlemeci aristokratlar” kendilerini, alttan gelen bu talepleri kabul etmek zorunda hissettiler. Düşündükleri; eski sistemin ruhunu koruyarak hem aristokrasinin yönetimdeki etkisini devam ettiren hem de sadece orta sınıflara oy hakkı vererek devrim tehlikesini azaltan bir formülle eski sistemi güncellemektir.⁷⁵ Böylece orta sınıflara taviz verip işçi sınıfıyla olan ortaklığını kırarak hem olası bir devrim tehlikesini hem de bütün siyasal sistemin alt üst olmasını

⁷⁴ Donald Read, *Cobden and Bright: A Victorian Political Partnership*, Londra: Edward Arnold, 1967, s.1-69.

⁷⁵ 1832 Reform Yasası, sadece 10 pound değerinde emlak sahibi olanlara oy hakkı veriyordu. Bu da 400 bin olan seçmen sayısını 650 bine çıkarıyor; yani her 7 İngiliz erkeğinin 6'sı oy hakkından mahrum kalmaya devam ediyordu. Ayrıca 56 *rotten-borough* ortadan kaldırılıyor, 67 yeni seçim bölgesi oluşturuluyordu. (John A. Phillips ve Charles Wetherell, "The Great Reform Act of 1832 and the Political Modernization of England", *American Historical Review*, 1995, sy. 100, s.413-414.)

engelleyeceklerdi.⁷⁶ İlerici aristokratların lideri Lord Grey 1830'da başbakan olduktan sonra eski sistemin ürünleri olan Whig ve Tory⁷⁷ partilerinden gelen yoğun muhalefete rağmen kral IV. William'ın (1830-1837) ve basının desteğiyle 1832 Reform Yasası'nı geçirmeyi başardı. Yasaya karşı ve taraftar olan kesimleri tasvir eden *The Balance of Power in 1831* (1831'de Güç Dengesi) adlı karikatürde, kamuoyu nezdinde Whigler tahtirevallide, kralın ve basının ağırlığıyla aşağıya inmiş taraftayken; havada kalmış vaziyette bulunan Toryler ise kaybeden taraftadırlar. Bu noktada manidar olan tahtirevalliye dengede tutan karakterin *John Bull* olmasıdır. John Bull, İngiliz gazetecilik kültüründe "İngiliz halkının kişileştirilmiş"⁷⁸ halini ifade etmektedir. John Bull, tahtirevallinin yükünü taşıırken zorlanmakta ve sıkıntılı bir vaziyettedir. Ancak yine de bütün zorluklarına rağmen "Güç Dengesi"nin miyarı artık, John Bull'un yani "kamuoyu"nun ta kendisidir. 19. yüzyılın tamamında gelişecek olan tüm iç ve dış meselelerde kamuoyu bu konumunu devam ettirecektir.

Reform Yasası'nın Whig partisinin kısmî öncülüğünde parlamentodan geçirilmesi içindeki dengeleri bozarak bir krize sebep olmuştu. Bu süreçte parti, Whig ve Liberal olmak üzere iki hizbe ayrıldı. Whigler partinin eskiden olduğu gibi aristokrat karakterli yapısında ısrarcıyken, Liberaller ise liberal ve radikal fikirlerle yönetilen bir parti yapısı öngörüyorlardı. Amaçları, orta sınıfların desteğini kazanmaktı. Böylece Whig partisi eski tarz Whiglerin, liberallerin ve parlamento içindeki rüzgar nereden eserse ona göre hareket eden bağımsızların dağınık bir koalisyonuna dönüştü.⁷⁹

Torylerin ise Reform Yasası'na karşı tepkileri bir bütün olarak karşı çıkmak olduğundan bu süreçte parti bütünlüğünü korumayı başardılar. Onlar için, Lord Grey ve ilerici Whiglerin aksine, her ne kadar genel oy hakkı tanınmayacak olsa da seçim sisteminde yapılacak en ufak bir değişiklik bile bir taviz olarak algılanacak ve ileride işler reformla kontrol edilemez hale gelecekti.⁸⁰ Ancak Toryler de 1840'larda yaşanan ekonomik kriz döneminde, ithalat yapmayı imkansız kılan gümrük tarifelerine (*Corn Laws*) karşı kamuoyunda gelişen tepki sonucu, zamanın Tory başbakanı Robert Peel,

⁷⁶ O. F. Christie, *The Transition from Aristocracy, 1832-1867*, Londra: Seeley, Service & Co, 1927, s.144.

⁷⁷ Tory partisi, 1834'ten sonra "Muhafazakâr" (*Conservative*) parti adını almıştır.

⁷⁸ Miles Taylor, "Bull, John", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004.

⁷⁹ Donald Southgate, *The Passing of the Whigs 1832-1886*, Londra: Macmillan, 1962, s.193-194.

⁸⁰ "...neticede asıl sorun reform meselesi değil; devrimdi..." (Bernard Pool (ed.), *The Croker Papers 1808-1857*, New York: Barnes & Noble, 1967, s.136.)

tıpkı 1830'lardaki seçim sistemi tartışmalarındaki aynı kaygıyla, oluşabilecek devrim atmosferini engellemek adına bu konuda reform yapmayı gerekli görmüştü. Bu sefer işçi sınıfı ekmek pahalılığına isyan ederken, burjuvazi ise aşağı sınıfların hareketliliğini kullanmak suretiyle büyük toprak sahibi aristokrasinin gücünü korumasına yardım eden ithalat yasaklarını kaldırarak aristokrasinin ekonomik gücüne bir darbe daha vurmak istiyordu. *Corn Laws* 1846'da kaldırıldı. Ancak bu durumun Tory partisine sonuçları çok büyük oldu. Başbakan Peel öncülüğündeki reform taraftarları partiyi tamamen terktiler. Partide kalan *Corn Laws*'ı savunan "korumacılar" da (*protectionists*) "liberal korumacılar" ve "eski Toryler" olmak üzere ikiye bölündüler. Disraeli, Lord Derby liderliğinde korumacılar arasında yer alarak partide kalacak; siyasi kariyerine bir Tory olarak başlayan Gladstone ise bu süreçte Peel'la birlikte partiden ayrılanlar arasında yer alacaktı. Neticede, 1846 hadiseleri; kökleşmiş, ikili İngiliz parti sistemine vurulan son darbe olmuş ve eski Whig ve Tory partileri artık tarihe karışmışlardı.⁸¹

İki parti sisteminin yok oluşu parlamentoda anarşiye sebep olacak, parti disiplininin yoksun yeni milletvekilleri, bireysel çıkarlarına göre hareket edecekti. Bireysel çıkarları da genel olarak konumlarını borçlu oldukları seçim bölgelerinde yaşayan insanların hassasiyetlerine göre şekilleniyordu. Bu şekilde hareket eden bağımsız milletvekili sayısının çoğalması iş başında olan hükümeti bazı durumlarda hareket edebilmek için onların oylarına muhtaç bırakabiliyordu. Bu da hükümetin herhangi bir meselede kamuoyunun arzusu hilafına bir politika izlemek şansına sahip olmasını engelliyordu.⁸² Yani hükümet siyasi düşüncesi bakımından ister liberal ister radikal isterse muhafazakâr olsun, mensubu olduğu siyasi düşüncenin genel prensipleri yerine günlük siyasal çekişmelerin ve çıkarlarının gerektirdiği şekilde hareket tarzı benimsemek zorunda kalıyordu. Böylece gündeme gelen her meseleye, siyasetin "velinimet"i olan kamuoyu referans alınarak yaklaşıyor ya da kamuoyunu, kişisel yahut parti çıkarlarına uygun hale getirmek amacıyla kamuoyu oluşturulmaya çalışılıyordu. Hem kamuoyunu yansıtmak hem de kamuoyu oluşturmak için aracı

⁸¹ "Eski tarzda Whig ya da Tory partileri artık yok ve bundan sonra da olmayacaklar...parlamento üyesi olan yeni bir fabrikatör gibi biri neden böyle şeyleri önemsesin ki? Yeni milletvekillerinin yarısı eski Whig partisini umursayıp da ne yapacak?.." (J.B. Conacher, *The Aberdeen Coalition 1852-1855*, Londra: Cambridge University Press, 1968, s.499.)

⁸² John B. Mackintosh, *The British Cabinet*, Londra, 1968, s.75-99.

kurumu işlevi görmek de 19. yüzyıl İngiliz basınının, yeni siyaset denklemindeki yerine tekabül ediyordu.

Yeni dönemde parti disiplininin kayboluşu, parlamentodaki milletvekillerini “paralize, şaşkın ve organizasyonsuz”⁸³ bir şekilde bırakmıştı. Bunlar karşılaştıkları meseleler hakkında hem liberal hem de muhafazakâr tavırlar takınabiliyorlardı. Örneğin yüzyılın önde gelen İngiliz siyasetçilerinden Palmerston, dış siyaset meselelerinde liberal bir yaklaşımı benimserken büyük toprak sahiplerinin çıkarları meselesine gelince aristokrasinin tarafında muhafazakâr bir siyaset güdüyordu.⁸⁴ Peel taraftarları (*Peelites*) ise iç siyaset meselelerinde liberal bir yaklaşıma sahiplerken dış siyasette muhafazakârlığı tercih ediyorlardı.⁸⁵ Parlamentodaki bu kargaşa yüzünden gündemdeki herhangi bir mevzu hakkında vekillerin nasıl davranacağını öngörmek mümkün olmadığından parti veya hizip liderlerinin hükümetin izlediği siyasete karşı etkili ve organize bir şekilde muhalefet etme şansları da olmuyordu.

1850'lere girilirken İngiliz parlamentosunda bağımsızlar haricinde artık partilerden söz etmek yerine hiziplerden bahsetmek gerekiyordu. Muhafazakâr kanatta; *Peelites*, eski Tory ve liberal muhafazakâr hizipleri yer alırken liberal kanatta ise, liberal, Whig ve radikal hizipleri mevcuttu. İşte, İngiliz parlamento sistemi içerisindeki bu kaos ortamı, kamuoyuna, hükümet politikalarını belirleyecek muazzam bir güç vermiş oldu. Kamu, her şeye kadir bir mevkiye yükseliyor ve siyaset müessesesinin üzerinde bir otorite haline geliyordu. Böylece kamuoyu, bütün siyasetçilerin arzusuna boyun eğeceği bir güce sahip olacak ve hiçbir lider, hiçbir önemli meselede kamuoyu tavrının ne olacağını hesaplamadan bir karar alamayacaktı. Parti lideri veya başbakan mevkilerinin geleneksel siyasi otoriteleri, iki parti siteminin yok olmasıyla ortadan kalkıyor ve kamuoyu, siyasi hayattaki herkesin hesaba katmak zorunda olduğu bir müessese olarak otorite boşluğunu ikame ediyordu. Yeni dönem siyasetçileri de siyasette etkin bir pozisyona gelebilmek ve orada kalabilmek için daha çok kamuoyunun sevdiği, kamuoyuna hitap eden figürler olmaya çalışacaktı. Kamuoyu nezdindeki kişisel itibar, bir siyasetçinin kariyeri için en önemli unsur olacak ve hatta kamu itibarı sayesinde büyük meselelerde ülke siyasetini belirlemek noktasında tek

⁸³ W.E. Gladstone, “The Declining Efficiency of Parliament”, *Quarterly Review*, sy.99, 1856, s.555.

⁸⁴ J. Ridley, *Lord Palmerston*, Londra: Constable, 1970, s.419.

⁸⁵ C.S. Parker (ed.), *Sir Robert Peel*, Londra, 1970, c.3, s.535-544.

başına kararlar alabilecek seviyeye ulaşabilecekti. Bu nedenle, artık kemikleşmiş bir ideolojinin prensiplerine göre hareket eden siyasetçilerin yerini popüler fikirlere teveccüh edip basınla iyi ilişkiler kurarak kamuoyunu etkileyebilen esnek yapıdaki siyasetçiler alacak; mensup oldukları parti veya ideolojinin prensipleri yerine kişisel çıkarlarını gözeterek kariyerlerini sürdüreceklerdi. Bu bakımdan, yüzyılın ikinci yarısında İngiliz dış politikası ve hususiyetle Şark politikası, basınla iyi ilişkileri olan ve kamuoyunun güvenini kazanabilmiş “popüler” siyasetçilerin, kamuoyu algıları ve arzularını ajite veya manipüle edebilme yeteneklerine bağlı olarak seyredecekti. Nitekim, Kırım Savaşı ve 1876 Bulgar meselesi sırasında siyaset-kamuoyu ilişkileri, sahadaki rasyonel verilerden çok kamuoyunun duygu durumuna göre belirlenecekti.

2. BÖLÜM: 1853-1856 ŞARK KRİZİ'NDE İNGİLİZ KAMUOYU

2.1. Bir Kamuoyu Savaşı Olarak Kırım

İngiltere'nin 1853 Şark krizine dahil oluşu 1876 Bulgar hadiselerine müdahil oluş süreciyle benzerlikler arz etmektedir. Aradan geçen yirmi küsur seneye, siyasi aktörlerin ve uluslararası dengelerin tarihselliği bakımından aynı kalmamalarına rağmen sabit kalan faktör, 19. yüzyıldaki ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler neticesinde ortaya çıkan kamuoyunun basın vasıtasıyla ülke politikalarını belirlemesindeki gücüdür. Bu nedenle, “failler” değişse de “yapı” aynı kaldığından siyasetin meselelere yaklaşımı yine aynı cihetten olmaktadır. Kamuoyu ise yapısı gereği orta sınıfları temsil ettiğinden, iç politika tartışmalarında yer aldığı tarafın bakış açısından dış politika meselelerine bakmaktadır. Yani İngiltere için herhangi bir dış politika meselesi aynı zamanda bir iç politika meselesidir ve iç siyasetten ayrı düşünülemez. Bu yargı bağlamında kamuoyunun tavrı ve dolayısıyla hükümetin takip ettiği siyaset tarzı sabit, durağan ve katı olmayıp iç politikadaki gündeme göre dinamik, değişken ve esnek bir yapıdadır. Dolayısıyla “katı olan her şeyin buharlaştığı”⁸⁶ modern dönemde, İngiliz kamuoyu açısından katı bir Osmanlı, bir Bulgar veya bir Rus algısı da olmayacaktır. Var olan, kamusal alan içindeki tarafların kendi iç politika meselelerine yaklaşımlarına ve ideolojik ajandalarına göre değişen; sabit olmayan Türk, Rus veya Bulgar “imaj”larıdır. İç meselelerdeki karşıtlıkları dış siyasetteki figürlere teşmil edip “özdeşleştirerek” pozisyon alma, kamuoyunun hareket tarzıdır. Bu bakımdan İngiltere'nin Kırım Savaşı'na giriş süreci, 1876 Bulgar hadiseleri sırasında da görüleceği gibi, irrasyonel ve tek yanlı düşünen kamuoyunun, rasyonel devlet aklı yerine modern dönemde, karar alıcı makama yükseldiğinin tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu sürecin aşamaları ve gelişimini kamuoyu-siyaset ilişkileri açısından takip ve tespit ederek İngiliz kamuoyunun etkinliğini ortaya koymak, 1876'daki sürecin mahiyetini de daha açık bir şekilde anlamaya yardımcı olacaktır.

1844'teki Çar Nikola'nın İngiltere ziyaretinde, “Rus yanlısı” Dışişleri Bakanı Aberdeen'in de gayretleriyle Şark politikasında İngiltere ve Rusya'nın beraber hareket

⁸⁶ Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

etme kararı resmiyet kazanıyordu. Bu karara, III. Napolyon (1848-1852 ve 1852-1870) Fransasının Avrupa’da ve sömürgeler üzerinde İngiltere’ye karşı hakimiyet mücadelesine girişmesi sebep olmuştu. İngiltere’yle Rusya’nın Fransa’ya karşı yaklaşması kıtada ve diğer bölgelerde birlikte hareket etme zeminini ve pratiğini oluşturmuştu. Bu anlamda İngiltere ve Rusya arasında dış politikada sağlanan mutabakat sonucunda İran, iki devlet tarafından sorunsuzca nüfuz bölgelerine ayrılıyordu. Nikola, İran örneğinde olduğu gibi Osmanlı üzerinde de iki devletin, yine aynı anlayışla hareket edebileceğini ve böylece kolaylıkla “Şark Meselesi”nin Avrupa’nın gündeminden çıkarılabileceğini düşünüyordu.⁸⁷

Nikola, İngiltere ile Rusya arasında Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşma konusunda sağlanan mutabakatı taçlandırmak için, 1844 yazında İngiltere’yi ziyaret etmişti. Bu mutabakat, Rus Dışişleri Bakanı Karl Nesselrode’un ismiyle “Nesselrode Memorandumu” olarak anılacaktı. Memorandumun Fransızca orijinalinden çevrilen İngilizce tam metni, anlaşmadan 10 sene sonra, Kırım Savaşı tartışmalarının yoğun bir şekilde yaşandığı sırada, 28 Mart 1854’te *The Spectator* gazetesinde yayınlanacaktı.⁸⁸ Nesselrode Memorandumu bu yayınlı, İngilizce olarak kamuoyunun bilgisine ilk defa sunulmuş olacaktı. *The Spectator* memorandumun metnini Fransızca çıkan *Journal de St. Petersbourg* adlı Rus gazetesinin 2 Mart 1854 tarihli sayısından iktibas edecekti.⁸⁹ Memorandumu göre; öncelikle Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü korunmaya çalışılacak; ancak bu mümkün olmadığı takdirde karadan Rusya ve denizden İngiltere tarafından paylaşılacaktı.⁹⁰ Ayrıca bu iki ülkenin baskısıyla Osmanlı Devleti’nin taraf olduğu anlaşmaların hükümlerine harfiyen uyması da sağlanacaktı.

Çar Nikola ile Başbakan Peel ve Dışişleri Bakanı Aberdeen arasındaki görüşme sonucunda ortaya çıkan bu anlaşma aslında, yazılı olmadığından kapsamı ve sınırları kesin çizgilerle belirlenmemiş, “muğlak” bir sözlü anlaşma mahiyetindeydi. Ancak bu sözlü anlaşmadaki prensipler, Nesselrode tarafından bir memorandum formunda yazıya döküldükten ve 19 Eylül 1844 tarihinde Aberdeen’e takdim edilip içeriği, Başbakan

⁸⁷ Vernon J. Puryear, “New Light on the Origin of the Crimean War”, *The Journal of Modern History*, sy.3, no.2, 1931, s.222.

⁸⁸ *The Spectator*, 28 Mart 1854, s.28.

⁸⁹ *The Spectator*, 28 Mart 1854, s.25.

⁹⁰ “Bu anlaşmanın yapılmasının nedeni çok basittir. Karadan Rusya, Türkiye’ye karşı öncelikle hareket edecek ve denizden ise İngiltere aynı şekilde hareket edecek. Bu iki güç birbirinden bağımsız hareket ettiğinde büyük fenalıklar ortaya çıkabilir. Ancak beraber hareket edilirse gerçek bir yarar sağlanabilir.” (*The Spectator*, 28 Mart 1854, s.28).

Peel tarafından da onaylandıktan sonra anlaşma, esasları ve kapsamı belli, ciddi bir diplomatik metne dönüşmüş olacaktı.⁹¹

Bu arada, 26 Mayıs 1844'te Fransız gazetesi *Journal des Debats* "Rusya'nın büyük bir Asya devleti haline gelerek İngiliz Hindistanı'nı tehdit etmekte olduğunu" iddia eden, Fransız resmi makamlarının görüşlerine dayandırdığı bir haber yayınlıyordu. İngiltere için asıl tehdidin yayımlacı politikasıyla Rusya olduğuna dikkati çeken bu haberlere karşın İngiliz basınında yayınlanan bazı haberlerde, Hindistan'ın Afganistan üzerinden bir kara ordusuyla işgal edilmesinin imkân dahilinde olmadığını öne sürülerek Fransız gazetesinin iddialarının saçmalığı ve fiziksel gerçekliklere aykırılığıyla dalga geçiliyordu.⁹²

1852'de İngiliz-Rus mutabakatının prensipleri, bu sefer muhafazakâr Derby hükümeti iş başında olsa dahi aynı şekilde Fransa'ya karşı uygulanmaya devam edecekti. Fransa'nın, Belçika'yı istila etme tehlikesine karşılık Rusya da İngiltere'nin yanında olacağını garantisini veriyordu. Fransa'yla olan ilişkiler iyice gerginleşmişken 1852'nin sonunda iktidara gelen aynı zamanda 1844 mutabakatının da mimarlarından olan Lord Aberdeen'in liderliğindeki koalisyon hükümeti doğal olarak Rusya'yla kurulan iyi ilişkileri sürdürmek istiyordu. Aberdeen, hem Bâbıâli'nin hıristiyan unsurlarına karşı baskıcı yönetim şekliinden nefret ediyor hem de III. Napoleon'a karşı en ufak bir sempati duymuyordu. Haliyle 1852'de Aberdeen başbakan olduğunda Rusya, İngiltere'nin Fransa'ya karşı kesinlikle kendi yanında yer almaya devam edeceğini düşünüyordu.⁹³ Fransa'nın emperyal ve saldırgan tavrı karşısında Ocak 1853'te İngiltere'nin sahillerini olası bir Fransız saldırısına karşı korumak için hazırlıklara giriştiği haberi Nikola'ya ulaşıyordu. Batı Avrupa'nın dışında Şark'ta ise

⁹¹ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, İstanbul: YKY, 2010, s.130-131. İngiliz hükümetleri için bu anlaşmaya olan bağlılık meselesi, ileriki yıllarda İngiliz iç ve dış siyasetinde yaşanan gelişmeler neticesinde farklılık gösterecektir. Hatta ve hatta anlaşma, sadece Peel ve Aberdeen için bağlayıcı olmuş; 1846'da İngiltere'de iktidar değişince halefleri kendilerini anlaşmaya bağlı hissetmemişlerdir. Ancak Aberdeen 1852 sonunda bu sefer Başbakan olarak İngiliz dış siyasetinde yeniden etkin bir makama geleceği için -tezimizin mevzuu bakımından- Şark Meselesi ve Rusya'yla olan ilişkilere bakış açısının ne olduğunu tespit etmek ve Kırım Savaşı'na kamuoyunun baskısına boyun eğerek düşüncesinin tam aksi istikamette bir siyaset izlemeye mecbur kaldığını zikretmek altı önemle çizilmesi gereken bir husustur. Nesselrode Memorandumu'yla Şark Meselesi'nde prensip olarak Rusya'yla birlikte hareket etmekte hiçbir beis görmediği ve Rusya'ya karşı herhangi bir önyargı beslemediği açıkça ortaya çıkmış olan Aberdeen'in 1853'te Rusya'ya savaş ilan etmesinde zahiren görülen çelişki, İngiltere'de kamuoyunun hükümet üstündeki gücünün ta kendisine karşılık gelmektedir.

⁹² Puryear, *New Light on the Origin of the Crimean War*, s.224.

⁹³ *A.g.e.*, s.228.

“Kutsal Mekânlar” mevzusu üzerinden Fransa ve Rusya katolik ve ortodoks dünyanın hamileri sıfatıyla karşı karşıya geliyorlardı.⁹⁴

İngiltere'nin ortak düşman Fransa'ya karşı Rusya'yla birlikte hareket edeceğini düşünerek şartların kendi lehine işlediğini gören Nikola ise, iki hamle yapacaktı: İlk olarak St.Petersburg'taki İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı için İngiltere'ye yeni bir teklifte bulunacak ve 2 Şubat 1853'te Rus isteklerini Bâbîâli'ye dikte ettirmek için bir ultimatomla beraber Prens Menşikov'u İstanbul'a gönderirken Osmanlı sınırına da askeri yığınak yapacaktı.⁹⁵ Nikola, Seymour aracılığıyla da Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planını İngiltere'ye gönderiyordu. 9 Şubat'ta Dışişleri Bakanı Russell kaçamak bir cevap verse de Rusya'nın anlaşmadan doğan haklarını tanıyordu. Nikola, İngiltere'ye Mısır ve Girit'i; Rusya'nın ise Balkanları alacağı paylaşım planını öngörmüştü. Seymour raporunda “Çar paylaşımında kasten Boğazlar ve İstanbul hakkında bir öneride bulunmuyor” diyordu.⁹⁶ 21 Şubat'ta Russell istifa edip Clarendon dışişleri bakanı olunca yeni bakan teklifi tamamen tatmin edicilikten uzak buldu. Bu arada Fransa'nın devreye girmesiyle paylaşım görüşmeleri de sona eriyordu.

Menşikov'un İstanbul'a ulaşması Fransa maslahatgüzarını harekete geçirdi ve Toulon'daki Fransız filosunu İstanbul'a çağırdı. 12 Mart'ta da Fransız dışişleri bakanı Belçikalı mevkidaşına eğer Rusya ve Avusturya Osmanlı topraklarına saldırırsa Fransa'nın da Belçika'yı istila edeceğini bildirdi. Clarendon, Fransa'nın bu hareketini Belçika'yı tehdit ederek İngiltere'yi sorumlu hale getirerek Fransa'nın tarafında yer almasını sağlamaya çalışmak olarak yorumluyordu. Bu arada İngiliz filosu Malta'da beklerken Fransız filosu İstanbul'a doğru yola çıkmış bulunuyordu. Ertesi gün 23 Mart'ta Clarendon Nikola'ya paylaşım görüşmelerinin sona erdiğini bildiren bir nota gönderiyordu. Sebep olarak da Şark'ta yaşanan sıkıntıların Batı Avrupa'daki anlaşmaları bozabileceği endişesi gösteriliyordu. İki gün sonra ise Fransız elçisine İngiltere'nin Rusya'yla birlikte Fransa'ya karşı hareket etmeyeceği bildiriliyordu.

⁹⁴ Brison D. Gooch, “A Century of Historiography on the Origins of the Crimean War”, *The American Historical Review*, sy.62, no. 1, 1956, s.36.

⁹⁵ Harold Temperley, “Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War”, *The English Historical Review*, sy.48, no.192, 1933, s.605.

⁹⁶ Puryear, *New Light on the Origin of the Crimean War*, s.231.

Mayısın sonunda da İngiliz ve Fransız filoları ortak hareket ederek Boğazlara doğru yol almaya başlayacaktı.⁹⁷

Clarendon 23 Mart'taki cevabında, Osmanlı Devleti'nin daha uzun yıllar yaşayabilecek güçte olduğunu ifade edecekti. Yani artık, 1844 anlaşmasının pratikte uygulanma şansı kalmamıştı. Rusya bu durumda, geri çekilmeyerek Osmanlı Devleti'ne verdiği ultimatomda ısrar edecekti. 1844 gizli anlaşması 1853 Martının sonunda fiilen sona ermişti.⁹⁸

1844'te Aberdeen'in çabasıyla İngiltere Rusya'nın Şark Meselesi'ndeki taleplerine olumlu karşılık verip Fransa'yı enterne ederek Rusya'yla ortak hareket etmeyi kabul etmişti. Ancak 1852'de bu sefer başbakan olarak göreve gelip Mart 1853'e kadar Rus politikasını sürdürme taraftarıyken niçin anlaşmayı terketmiş ve Fransa'yla birlikte Rusya'ya savaş ilan edecek pozisyona girmişti? Aberdeen'i istemeyerek kendi düşüncesine zıt bir politika değişimine mecbur eden güç "kamuoyu"ndan başkası değildi. 1876'daki Şark krizinde de yaşanacak benzer süreçler neticesinde son sözü hükümetin "rasyonel" aklı söylemeyecek; bilakis kamuoyunun "irrasyonel" tavrı belirleyici olacaktı. Zamanın hakimi kamuoyunun, siyasi "yapı" içerisinde kilit ve etkin bir konumda bulunması; siyasetçiyi yani "fail"i, irade sahibi olmayan, kamuoyunun temayüllerine göre sürüklenen, edilgen, kararsız ve iktidarsız bir konumda bırakacaktır. Bu cendereden ancak kamuoyunu arkasına alıp onu, ikna ya da "manipüle" edebilen "fail" kurtulabilecektir. Bu nedenle, iç politikada olduğu kadar dış politikada da kamuoyunun belirleyiciliği söz konusu olduğundan kamuoyunun siyasete etkisinin göz önüne alınması gerekecekti. Kırım Savaşı öncesinde ve sırasında İngiltere'nin siyasi partilerin yapısı ve siyasi aktörlerin kamuoyuyla olan ilişkilerini tespit etmeksizin yalnız uluslararası dengeler açısından değerlendirmek yeterli olmayacaktı. Nitekim bu bağlamda Lord Aberdeen'in siyasi yapıyı ve kamuoyunun buna bakışını tasvir eden konuşması, 19. yüzyılda İngiliz hükümetlerinin mahiyetini kavramaya yardımcı olacaktır:

"Lordlarım, şunu ifade edeyim ki, artık bu ülkede kurulacak hükümetin sadece muhafazakâr bir hükümet olması veya yalnızca liberal bir hükümet olması mümkün değildir. Gerçek şu ki, bu terimlerin kesin

⁹⁷ A.g.e., s.233.

⁹⁸ A.g.e., s.234.

birer anlamları da zaten yoktur. Belki bu adlandırmalar, partileri seçimlerde birbirinden ayırmak için uygun olabilir ancak ülke, hiçbir anlam ifade etmeyen ve insanların ülkeye ve krallığa beraberce faydalı bir şekilde hizmet etmelerini engelleyen bu tanımlamalardan bıkmış durumdadır. Bu yüzden, hükümet tarafından halihazırda hangi politikalar uygulanacaksa bunların muhafazakâr politikalar olacağı gibi yine aynı şekilde liberal politikalar olacağından eminim. Düşünceme göre iki görüş de esasında ülke için gereklidir.”⁹⁹

1852’deki genel seçimler sonrası kurulan Lord Derby liderliğindeki muhafazakâr azınlık hükümeti, güven oyu alamadığı için düşünce, Aralık 1852’de Lord Aberdeen liderliğinde Whigler ve Peel taraftarları arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Aberdeen, Lordlar Kamarası’nda yaptığı konuşmasında koalisyon hükümetinin siyaset yelpazesinin neresinde yer alacağına dair fikrini serdediyordu. Ona göre, İngiliz toplumunun halihazırdaki yapısı ve dönemin siyasi şartları göz önüne alındığında artık bundan sonra kurulacak hükümetler, -tek parti hükümetleri dahi olsalar- her iki ana görüşün felsefesine de sahip olmak zorundaydılar. Üstelik kamuoyunun yüzyıl içinde, siyasi dengelerde belirleyici ve karar alıcı müstesna bir konuma yükselmesiyle birlikte, bu iki partideki siyasetçileri tanımlarken parti mensubiyetlerine göre muhafazakâr veya liberal şeklinde tanımlamak da anlamsızlaşmaktaydı. Her siyasetçinin, siyaseten var olabilmesi için “popüler” olmak zorunda olduğu gibi her hükümetin de aynı şekilde kamuoyunun arzu ve temayüllerine göre hareket etmesi; geniş tabanlı ve esnek bir yapıya sahip olması gerekmektedir.¹⁰⁰

Sanayileşme ve şehirleşmenin yarattığı yeni sosyal ve ekonomik düzenin geleneksel kurumları ve sınıf yapılarını alt üst etmesi, siyaset kurumunu da derinden etkilemesi kaçınılmazdı. Aristokrasinin elinde olan iktidar, özellikle 1832 Seçim Reformu’yla ve zenginliğin el değiştirmesiyle gittikçe yeni ortaya çıkan sınıflara bağlı olmaya başladı. Sanayileşme devamlı olarak, orta sınıfların görüşlerini temsil eden kamusal alanın genişleme ve kamuoyunun güçlenme süreçlerini besledi. 19. yüzyılda hayatın her alanında etkinlikleri artan orta ve alt sınıflar, ekonomik ve sosyal alanlarda ulaştıkları gücü siyasi iktidar alanına yaymak için aritokrasiyle kaçınılmaz olarak mücadeleye girişti. Haliyle aristokrasiye karşı liberal değerleri benimseyen orta sınıflar,

⁹⁹ J.B. Conacher, *The Aberdeen Coalition 1852-1855*, Londra: Cambridge University Press, 1968, s.34.

¹⁰⁰ Donald Southgate, *The Passing of the Whigs 1832-1886*, Londra: Macmillan, 1962, s.262.

aynı zamanda kamuoyunu oluşturup, aristokrasiyle olan mücadelede hem İngiltere'deki hem de Avrupa'daki liberal hareketlere sempati duyarken, aristokratik ve baskıcı devletlere de düşmanlık beslemekteydi. Bu anlamda orta sınıf egemenliğindeki “burjuva/modern kamuoyu”, içeride aristokrasiyi mağlup edebilmek adına dışarıda da liberal bir politika yürütülmesi taraftarıydı ve İngiltere'nin liberal hareketleri desteleyecek mahiyette Avrupa'da yaşanan ve yaşanacak olan olaylara müdahale etmesi gerektiğini hararetle savunuyordu. Ayrıca kamuoyuna göre, Britanya İmparatorluğu, liberal yani “aydınlanmacı” ve “modernist” değerleri ve kurumları, dünyanın her yerine yayma misyonuna da sahip olmalıydı.¹⁰¹

Basın ise bu noktada, kurumsal yapısı gereği ekonomik anlamda varlığını borçlu olduğu şehirlili orta sınıflara karşı kendini sorumlu hissediyordu. Zira mali anlamda hayatta kalmaları onların gazeteleri satın almalarına bağlıydı ve bundan dolayı, gazeteler de okuyucularının duymak istediklerini onlara söyleyerek onları memnun etmeye çalışıyorlardı. *The Morning Advertiser*, *The Manchester Times*, *The Manchester Guardian* ve *The Daily News* gibi radikal gazeteler iç ve dış siyasetteki meseleleri istismar ederek ilerlemeye dair liberalizm ile despotizm arasındaki büyük savaşın varlığını kanıtlamaya çalışıyorlardı. *The Westminster Review* ve *The Eclectic Magazine* gibi liberal tandanslı gazeteler müdahaleci bir dış politikayı savunuyorlardı.¹⁰² *Edinburgh Magazine* gibi muhafazakâr gazeteler bile orta sınıf abonelere ihtiyaç duyduğundan onlara yönelik yayınlar yapıyorlardı. İngiliz basınının amiral gemisi, 40 bin tiraja sahip İngiltere'nin en büyük gazetesi olan *The Times* dahi, orta sınıfları kazanmak için onların görüşlerine uygun yayın yapıyordu.¹⁰³ Sonuç olarak, hükümet basının gücünden korkuyor ve birçok lider gazetelerin, bilerek “olmayan sorunlar” çıkardıklarına ve ayrıca hükümetin, eğer gazeteler tarafından sorumsuzca “kamusallaştırılmasa” kolayca çözüme kavuşturabileceği küçük meseleleri istismar ettiklerine inanıyordu. Siyasetçiler de basının, kamuoyuna olan etkisi yüzünden kendilerini çaresiz bir durumda görüyorlardı:

¹⁰¹ Mary McMullen, “British Public Opinion and The Origins of the Crimean War: The Impact of Public Opinion on Foreign Policy, 1830-1854”, (Basılmamış Master Tezi, McGill Üniversitesi, 1973), s.23.

¹⁰² J.H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, Cambridge: Mass., 1950, s.150.

¹⁰³ A.g.e., s.132.

“Reform Yasası seçim sistemini kamusalılaştırdı ve bu durum da siyaseti kamusal bir meslek haline getirdi. Artık o kadar riskli ki, hiç kimse basına karşı gelmeye cesaret edemez... Kamuoyu şimdi bir tiran; gazeteler de kamuoyunu ve tabii ki de kamuyu, parlamentodan bile daha etkin ve daha doğrudan temsil ettiğini varsayan bakanları olmuştur. Zamanın bütün büyük ve küçük sorunları hakkında basın ve onun mensupları artık söz sahibidirler...”¹⁰⁴

Basın, 1832 reformundan ve 1836’dan sonra malumat vergilerinin kaldırılmasından sonra kamuoyunun sözcülüğü rolünde kazandığı muazzam konumu sayesinde dış politika meselelerinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştı. Ve özellikle gazetelerin siyasi birer ideolojinin tarafında iç siyasete dair birer ajandaya sahip olmaları da dış siyasetteki meselelere bakışaçılarının hangi saiklere bağlı olduğunu gösteriyordu. Bu anlamda dış siyasette, 1830’lardan sonra radikal ve liberal basında Rusya karşıtı bir tutum görülmeye başlandı. Liberal basındaki bu Rus karşıtı tavrın sebebi iç siyasetteki burjuvaziyle aristokrasi arasındaki siyasal mücadeleden kaynaklanıyordu. Rusya’nın Avrupa ve Asya’daki hareketleri ve despotik idare anlayışıyla Avrupa’daki aristokrasinin ve despotizmin dayanağı ve liberalizmin ve orta sınıfların yani kamunun baş düşmanı şeklinde görülüyordu. Rusya, içerideki aristokrasinin dışarıdaki haliydi ve kamuoyu tarafından adeta aristokrasiyle özdeş bir biçimde “ilerlemeye” karşı “gericiliğin” bayraktarı olarak algılanıyordu. Ayrıca Rusya’nın dış politikadaki saldırgan tavrına karşı İngiliz hükümetlerinin sessiz kalması konusunda aristokrat siyasetçiler liberal basın tarafından, Rus Çarı marifetiyle liberalizmi ezmek konusunda işbirliği içinde gösteriyorlardı. Onlara göre Rusya bütün varlığıyla, İngiltere’nin reform öncesindeki, aristokrasinin boyunduruğu altında ezilen halini temsil ediyordu. Rusya’nın 1830 ve 1833 yıllarındaki Leh ihtilallerini ezmesi; Kavalalı karşısında Osmanlı’nın çaresizliğini istismar ederek Boğazları kontrol etmeye kalkışması ve daha sonra, 1848 ve 1851’de Macar ihtilallerine de müdahalede bulunarak Avrupa’nın her yerindeki liberal hareketleri yok etmeye çalışması; İngiliz kamuoyunun Rusya’ya karşı nefretinin artmasına sebep olmuştu. Kırım Savaşı öncesi İngiliz kamuoyu Rusya’ya karşı yeterince bilenmiş vaziyetteydi ve bu yüzden, orta

¹⁰⁴ Bernard Pool (ed.), *The Croker Papers 1808-1857*, New York: Barnes & Noble, 1967, s.258.

sınıflarla, onların “Rus yanlısı” olarak algıladığı Aberdeen hükümetinin arası açılmıştı.¹⁰⁵

Çar Nikola, kamuoyunca “insan kılığında bir canavar” olarak kınanıyor; Rus orduları, “barbar sürüleri” şeklinde tasvir ediliyor ve Ortodoks Kilisesi ruhbanı dahi “rüşvet yiyici, ahlaksız ve yozlaşmış” gibi sıfatlarla yerden yere vuruluyordu.¹⁰⁶ İngilizler, Polonyalıların aynı zamanda İngiliz halkı için de savaştığını düşünüyordu. *Manchester Times*’ın editörü Polonya’yı “bizim ileri karakolumuz” şeklinde tanımlarken ihtilal hareketlerini de “...bu savaş bizim savaşımız. İçeride aristokrasiye karşı yürüttüğümüzle dışarıda Rusya’nın zulmüne karşı yürüttüğümüz aynı savaş”¹⁰⁷ diyerek ifade ediyordu.

The Westminster Review ise Polonyalıların başarısının, Avrupa’yı “barbarlıktan” kurtaracağını ve İngiliz halkına, hükümetleri üzerinde liberal reformlar konusunda baskı kurması için güç vereceğini ileri sürüyordu:

“Bize Polonya’yı verin; acılarımız Polonya’yla beraber başladı ve onunla birlikte bitecek. Caddelerimizdeki dilenciler Polonya sömürsünün çocukları ve varisleridir... Eğer Ruslar Niemen’in üzerine yürürlerse, biz de oy hakkına sahip olacağız. Eğer Dnyeper’i geçerlerse, biz de *Corn Laws*’dan kurtulacağız ve eğer Polonyalılar Scolensko’yu ele geçirebilirlerse, biz de vergilerimizi toprağa gömeceğiz... Polonya kazanmak için özgürlüğüne sahip; biz de öyleyiz. Biz de hırsızların arasına düştük ve biz de onlarla uyum içinde mücadele etmekten daha iyi bir şey yapamayız.”¹⁰⁸

Rusya’nın Polonya ihtilalini bastırmasının ardından 1833’teki Hünkâr İskelesi Anlaşması’yla da Bâbıâli üzerinde kazandığı nüfuz, İngiliz kamuoyunda Osmanlı’nın bağımsızlığını yitirdiği algısı yaratıyordu. Rusya’nın Avrupa’daki zayıf devletleri kontrol etmeye başlaması ve diğer devletlerin de bağımsızlıklarını tehdit etmesi, kamuoyunda Rusya’nın İngiltere’yi dahi istila edebileceği korkusunu doğururken, Rus karşıtlığının “dindaşlık hukukuna” bile baskın geldiğine şahit olunuyordu:

“Türkiye ilk defa sempatimiz ve koruyuculuğumuzu kazanırken, Rusya Fransa’dan daha çok Avrupa’nın güvenliğine saldıran bir canavar

¹⁰⁵ Mary McMullen, “British Public Opinion and The Origins of the Crimean War”, s.26.

¹⁰⁶ Gleason, *The Genesis of Russophobia*, s.120.

¹⁰⁷ *The Manchester Times*, 29 Şubat 1848, s.4.

¹⁰⁸ *The Westminster Review*, Ocak 1831, sy.246, s.250-252.

konumunda. Bu durum bir müslüman ülkeyle hıristiyan bir ülkenin savaşında müslüman ülkeyi savunmanın İngiliz ulusu için daha makul ve popüler olabilir.”¹⁰⁹

Polonya ihtilalinin İngiliz kamuoyunda yarattığı Rus aleyhtarı dalganın bir benzerini bu sefer 1848'deki Macar ihtilali yaratıyordu. Macar milliyetçilerinden Kossuth'un 1851'deki İngiltere ziyareti sırasında İngiliz halkının ona karşı gösterdiği hürmet, Rus aleyhtarlığının popülerliğini gösteriyordu. “Dünyanın görmüş olduğu en büyük zulme uğramış olan Macar isyancıları” ile İngiliz halkı arasındaki benzerlikler vurgulanıyordu:

“Güçlü ülke zayıf ülke istila edildiğinde hiçbir şey söylemiyor hiçbir şey yapmıyor. Bu sessizliği sorgulandığı zaman da sadece “ben kardeşimin bakıcısı değilim” diyor. O ülke, ahlakını çok kötü bir yerden almıştır. Yanlışla karşı harekete geçmez ve böylece yine aynı yanlışla yok olmayı hak eder.”¹¹⁰

Bu bağlamda kamuoyunun fazlasıyla Rus karşıtı olduğu bir ortamda, Rusya'ya karşı pasif bir tutum takınmanın veya gelişmeleri rasyonel ve mutedil bir tavırla değerlendirmenin siyasi kariyerlerine pahalıya mal olabileceğini düşünen bazı siyasetçiler, şahsi çıkarları ve siyasi ihtiraslarını tatmin etmek için kamuoyundaki Rus düşmanlığını manipüle ederek siyaseten “muktedir” ve “fail” rolüne soyunmaya çalışacaklardı. Bu siyasetçilerden kamuoyundaki Rus düşmanlığına liderlik edebilecek siyasi konuma ve karizmaya sahip kişi ise Lord Palmerston'dan başkası olamazdı. Palmerston, o dönemde parlamento dengeleri açısından bir etkiye veya güce sahip olmayıp hükümette içişleri bakanı (*home secretary*) makamını işgal etmesine rağmen kamuoyu desteğini arkasına alması dolayısıyla İngiltere'nin dış politikasında söz sahibi bir konuma yükseliyordu.¹¹¹ Macar olaylarından sonra iyice artan Rus aleyhtarlığına, Palmerston liderlik edecektir. Parti bağı zayıf ve idolojik olarak şahsına münhasır bir pozisyonda bulunan bir siyasetçi olarak Palmerston, kamuoyundaki bu havadan basındaki bağlantılarını kullanarak siyaseten yararlanmayı hedefleyecektir. *Morning*

¹⁰⁹ Mary McMullen, “British Public Opinion and The Origins of the Crimean War”, s.29.

¹¹⁰ *The Manchester Guardian*. 19 Temmuz 1851, s.9

¹¹¹ John Vincent, “The Parliamentary Dimension of the Crimean War”, *Transactions of the Royal Historical Society*, sy.31, 1981, s.37.

Post'un editörüne Rusya ve Avusturya'ya karşı kamuoyundaki nefreti körükleyecek haberler yapılması konusunda önerilerde bulunacaktır.

“Sizin de malumunuz olmuştur ki, Macar kadınlarına ve çocuklarına karşı Avusturyalılar tarafından onursuzca bir katliam yapıldı. O Avusturya ki, Rusların 100 bin kişilik ordusu yardıma gelmeden Macarlara karşı duramamışlardı.”¹¹²

Böyle bir durumda parlamentoda Palmerston'la karşıtları arasında dış politika üzerindeki tartışmalar sonucunda kamuoyu, aristokratların kıtadaki otokratlarla işbirliği içinde olduklarından şüphelenmeye başlıyordu. İşbirlikçilere karşı Palmerston ise liberal değerlerin savunucusu ve İngiliz halkının gerçek kahramanı olarak temayüz ediyor ve o, kamuoyuna göre Rusya'nın saldırgan politikasına dur diyebilecek tek İngiliz siyasetçisi haline geliyordu. Öyle ki, İngiliz ulusunu temsil noktasında başbakanın dahi daha güçlü bir mertebeye çıkıyordu. Kamuoyuna göre, Peel ve Aberdeen gibi liderler ise meselenin diplomasi yoluyla halledilebileceğini düşünen aristokrasi yandaşı birer işbirlikçiydiler.¹¹³

Ayrıca işbirlikçi ve Rus yanlısı olarak nitelenen aristokratların çoğunluğu kamuoyunun, basın tarafından yanlış bilgilendirildiğini ve duygularına kapılarak “irrasyonel” bir şekilde hareket ettiğini düşünerek özellikle dış politika meselelerinde belirleyici bir rol oynamasına müsaade edilmemesi gerektiğine inanıyordu. Kamuoyunu manipüle ederek galeyana getirdiğine inanılan Palmerston'u pasifize etmek için parlamentoda harekete geçtiklerinde kamuoyu, Lordlar Kamarası üyelerini “çarın ajanları” olmakla suçlayacaktı.¹¹⁴ Zaten muhafazakârlar ve aristokratlar, radikaller tarafından oldum olası vatan hainliğiyle suçlanıyorlardı. Ancak şimdi radikal siyasi söyleminde gelenekselleşmiş bu itham, Rusya'nın güdümünde hareket eden işbirlikçi suçlamasıyla somutlaşmıştı. “Rusya'nın en büyük hedefinin, İngiltere'de Tory hükümetinin iş başına gelmesini sağlamak” olduğu iddia ediliyordu. Ayrıca Palmerston'a karşı Lordlar kamarasındaki tutumun arkasında da Rusya'nın olduğuna inanılıyordu.¹¹⁵

¹¹² J. Ridley, *Lord Palmerston*, Londra: Constable, 1970, s.379.

¹¹³ John Vincent, *The Parliamentary Dimension of the Crimean War*, s.39.

¹¹⁴ Mary McMullen, “British Public Opinion and The Origins of the Crimean War”, s.33.

¹¹⁵ *A.g.e.*, s.34.

Bundan başka, muhalefete göre Rusya sadece liberalizmin düşmanı değil aynı zamanda Britanya'nın emperyal iddialarını da tehdit eden bir güçtü. Yalnızca Avrupa'da değil; dünyanın diğer bölgelerinde de Britanya İmparatorluğu'na meydan okuyor ve hatta Hindistan'ı ele geçirmenin planlarını yaparak Britanya İmparatorluğu'nu yok etmeyi tasarlıyordu. Her ne kadar devletin konuyla ilgili bütün kurumları dönemin şartları çerçevesinde Afganistan üzerinden bir kara harekâtıyla Hindistan'ı zapt etmenin mümkün olmadığı kesin raporlarla belirtmiş olsa da, kamuoyunda Rusya'nın böyle bir plan içinde hareket ederek Hindistan'a saldırmasının an meselesi olduğu ve bu nedenle de acilen durdurulması gerektiğine inanılıyordu. Kamuoyundaki bu büyük endişeye karşın "rasyonel" düşünen hükümet, Rusya'nın Hindistan'ı ele geçirme arzusunun bulunmadığını ve Avrupa ile Osmanlı coğrafyasında İngiltere'nin çıkarlarına rakip olabilecek seviyede bir tehdit arz edecek kapasitede olmadığını "biliyordu". Ancak bütün jeopolitik ve rasyonel gerçekliklere rağmen radikaller ve liberaller, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve Boğazların Türklerin kontrolünde olmasının; Karadeniz'in Rus hakimiyetinden çıkarılmasının ve Kafkaslar ile Türkistan'da Rus ilerleyişinin durdurulmasının Hindistan'ın savunulması için elzem olduğunu düşünüyorlardı. Ya da kendi ideolojik mücadelelerine motivasyon sağlamak amacıyla düşmanları olan aristokrasi cephesini -yahut bu meselede aristokrasinin özdeşi Rusya'yı- olduğundan çok daha güçlü ve tehlikeli göstermeye çalışıyorlar veya kendileri gibi kamuoyunun tamamını bu fikre "inandırmak" istiyorlardı. Onlar için dışarıda Rusya'nın mağlup edilmesi, içeride aristokrasinin mağlup edilmesi demektir. 1853 Şark krizi, bu nevi saikler neticesinde, hükümetle kamuoyu arasında algılayış şekli bakımından büyük farkların bulunduğu bir meseleydi. Osmanlı Devleti'nin varlığı orta sınıflara göre, liberal değerlerin savunucusu Britanya İmparatorluğu'nun devamı için hayati bir öneme sahipti. Hükümet ve aristokrasi veya muhafazakâr çevreler içinse Rusya, İngiltere'ye karşı hayati bir tehlike arz etmeyip, sadece diplomasi marifetiyle kontrol altında tutulması yeterli görülen bir güçtü. Ayrıca Osmanlı Devleti ise - jeopolitik önemi yadsınmaksızın- kamuoyunun düşündüğü gibi Britanya İmparatorluğu'nun varlığının anahtarı konumunda da değildi. Mesele sadece bir dış

politika meselesiydi ve her uluslararası mesele gibi rasyonel mülahazalarla ve diplomasi yoluyla halledilmeliydi.¹¹⁶

Bu amaçla Aberdeen hükümeti, kariyerinin çoğunu İstanbul'da geçirmiş olan tecrübeli hariciyeci Stratford Canning'ı¹¹⁷ gönülsüz de olsa İstanbul'a gönderdi. Zira kamuoyuna göre Rusya'yla Şark'ta mücadele edebilecek tek kişi, "The Great Elchi" Canning'ti. Hükümet baskı karşısında Canning'in dönüşüne onay vermiş ancak, Canning'den Kraliçe Victoria'nın bile şüphelendiğinden Aberdeen, elçilik talimatlarını İngiltere'nin Malta'da demirli Akdeniz filosunu alarma geçirebileceği ama Londra'nın onayı olmadan hareket emri veremeyeceği şekilde hazırlamıştı.¹¹⁸

Bâbiâli, Büyük Güçlerin (*Düvel-i Muazzama*) diplomasi yoluyla savaşı önlemek için hazırladıkları Viyana Notası'nı¹¹⁹ reddediyordu. İngiliz hükümeti ise, Canning'in verilen talimatların aksine- el altından notayı kabul etmemesi yönünde Bâbiâli'yi cesaretlendirdiğinden şüphelenmekteydi. Aberdeen barış çabalarını baltalayan Canning'ten kurtulmak istiyordu. Tıpkı Palmerston gibi Canning'in de kabinedeki şahin kanadın lideri olarak kamuoyu nezdinde popüler olması dolayısıyla geri çağırılması imkânsızdı. Hatta bu ortamda hükümet, bırakın geri çağırılmayı; Canning'in hükümeti eğer notayı kabul ettirmeye zorlanırsa istifa etmekle tehdit etmesine dahi göz yummak zorunda kalıyordu. Yeni Dışişleri Bakanı Clarendon, Canning'i "gerçek sultan" olarak tanımlarken:

¹¹⁶ A.g.e., s.53-55.

¹¹⁷ Stratford Canning (1786-1880). 1810-1812 arasında "orta elçi" (*Minister Plenipotentiary*) unvanıyla İstanbul'a gönderilmiş; 1825-1828 ve 1841-1858 arasında ise İngiltere'nin Bâbiâli nezdinde büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. 1852'de Lord Derby, azınlık hükümetini kurunca Londra'ya dışişleri bakanı görevini üstlenmek için geri dönmüş ancak, Derby güvenoyu alamayınca yeni kurulan koalisyon hükümeti onu, -her ne kadar "Rus karşıtı bir muhafazakâr" olduğu için atamak istemese de- kamuoyu baskısına boyun eğmek zorunda kalarak İstanbul'a göndermiştir. Burada ilginç olan, Canning'in muhafazakâr bir diplomat olmasına rağmen; muhafazakâr ve aristokrasi yandaşlığıyla suçlanan hükümet onu İstanbul'a göndermek istemeyişidir. Ancak, "liberal kamuoyu" Canning'i, İngiltere'nin Şark'taki çıkarlarını Rusya'ya karşı savunabilecek yegâne diplomat olarak gördüğünden İstanbul'a atanması hususunda ısrarcıdır. Ayrıca kamuoyunun, muhafazakârları Rus taraftarlığıyla suçladığı bir dönemde, "muhafazakâr Canning'i" Rus karşıtı olduğu için tutması, algılardaki tezatın büyüklüğünü gösterir. Dolayısıyla, Canning'in tayini üzerinde dönen tartışma, İngiliz siyasetinin ne denli bir "ideolojik karmaşa" içine girdiği ve popüler algının, siyasetçilerin ideolojik pozisyonlarını önceleyerek kararlarını belirlediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

¹¹⁸ J.L. Herkless, "Stratford, the Cabinet and the Outbreak of the Crimean War", *The Historical Journal*, sy.18, no.3, 1975, s.499.

¹¹⁹ Viyana Notası, 24 Temmuz 1853'te Avusturya Dışişleri Bakanı von Buol'un inisiyatifıyla İngiltere, Fransa ve Prusya temsilcilerinin katıldığı (Rus elçisi talimat almadığından katılmadı) bir toplantıyla Osmanlı ve Rus taraflarına verilmesi üzerine anlaşılan, savaşı önleme amaçlı öneriler içeren bir notadır. (Anderson, *Doğu Sorunu*, s.143.)

“Türkler üstünde nota konusunda baskı kuramayız çünkü; içerideki kamuoyu buna karşı ve eğer baskı kurarsak Türkler kesinlikle reddederek kendi başlarına savaşıacaklarını söylerler. Buna rağmen onlara yardım etmeliyiz aksi takdirde Ruslar on iki ay içinde İstanbul'a yerleşirler”

diyerek İngiltere'nin Şark politikasındaki açmazlarını ifade ediyordu. Clarendon'un çaresizce kabul ettiği gibi Canning kamuoyundaki popülaritesini kullanarak yarattığı durum dolayısıyla ne görevinden alınabilir ne de politikasına karşı hareket edilebilirdi. Çünkü kamuoyunu hükümet değil, o temsil etmekteydi.¹²⁰

Clarendon'a göre Canning'in yarattığı fiili duruma karşı yapılabilecek iki şey vardı; ya Canning'i yerinde bırakarak hareket tarzını devam ettirmesine izin verilecek ya da onu görevden alarak hükümeti parçalayıp muhtemelen Rusya'ya karşı daha sert bir hükümetin göreve gelmesine yol açılacaktı. Üçüncü bir şık ise, Türkleri tamamen terk edip notayı kabulden başka bir seçenek sunmayarak, İngiliz kamuoyu ve çıkarlarının hep birlikte onları kurtarmaya gelmeye mecbur olduklarını açık bir şekilde bilen Türklerin elinde oyuncak olmağı.¹²¹

Kasım'a doğru bu sefer bizzat Kraliçe, Canning'i görevden alma teşebbüsünde bulunduyorsa da Aberdeen buna müsaade etmeyecekti. Clarendon kabineye durumu çaresizce şöyle açıklıyordu:

“Stratford hiçbir zaman samimi bir şekilde kabinenin görüşleri ve direktifleri dairesinde hareket etmedi ve bu süreçte kendine siyasi sermaye sağlamakla iştigal etti. Ancak o böyle biri ve biz onun için en iyisini yapmalıyız”

Kamuoyunun feryatları sonucu hükümet pasif politikasını terk edip filoyu göndermek zorunda kalıyordu. Clarendon bu kararı: “bu hareket kamuoyunu tatmin edecek ve hükümeti utançtan kurtaracak en ufak bir tedbirdir” şeklinde yorumluyordu. Aberdeen: “Türkler savaşımaya başladıklarında İngiltere'nin onları korumak zorunda olduğunu biliyorlar” diyecekti.¹²²

Clarendon İstanbul'a Akdeniz filosunu göndermenin Rus karşıtı bir hareket olduğunu kabul ediyordu. Zira kamuoyunu rahatlatmak için bu şekilde hareket

¹²⁰ A.g.e., s.147.

¹²¹ Herkless, *Stratford, the Cabinet and the Outbreak of the Crimean War*, s.501.

¹²² A.g.e., s.509.

edilmeliydi. İngiliz kamuoyundaki Türk sempatisi ve Rus antipatisi dolayısıyla İngiliz hükümetinin her halükârda Osmanlı Devleti'nden taraf olacağını iyi bilen Bâbîâli, 3 Ekim'de Rusya'ya savaş ilan ediyordu. Aberdeen 8 Ekim'de, Avusturya elçisine “(Osmanlı'yı yalnız bırakmaya) kamuoyu izin vermez. İngiltere, Türkiye'nin yok olmasını engellemeli” diyerek Bâbîâli'nin istidlâlini haklı çıkaracaktı.¹²³

Osmanlı Devleti Ekim 1853'te, Rusya'ya savaş ilan ettiğinde hükümet açıkça Bâbîâli'nin yanında yer almaktan kaçınıyordu ve bu yüzden birçok İngiliz, Başbakan Aberdeen'in Çar'la işbirliği içinde olduğunu düşünüyordu. 1853'te Osmanlı hakkındaki popüler algı hükümet üyelerininkinden oldukça farklıydı. Radikal ve liberaller kamuoyunu Osmanlı İmparatorluğu'nun güçten düşmesinin temel sebebinin Rus müdahaleleri olduğu konusunda ikna etmişlerdi. Eğer Osmanlı bekası üzerindeki Rus tehdidi bertaraf edilebilirse, Bâbîâli imparatorluktaki bütün sorunları çözebilecek duruma gelebilirdi. Sultan Abdülmecid bu doğrultuda, imparatorluktaki hıristiyan azınlıklara karşı gösterdiği dini tolerasyon ve takip ettiği “aydınlanmış” siyaset nedeniyle “liberal bir reformcu” modeli olarak kamuoyuna tanıtılıyordu:

“Yeryüzünde çok az hükümet, Bâbîâli'den daha müsamahakârdır. Türkiye'nin üst düzey dışişleri temsilcileri şimdi hıristiyan tebedan seçilmekte ve Sultan son zamanlarda örneklerini verdiği gibi dini önyargıya da son derece yabancısıdır.”¹²⁴

Radikal basın gibi birçok milletvekili de Osmanlı toplumunu birçok farklı unsurun bir arada “özgürce” yaşayabilmesi dolayısıyla “ideal toplum” olarak sunmaktaydı. Bu anlamda Bâbîâli'nin savunulması aynı zamanda liberalizmin savunulması anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda kamuoyu, müdahaleci ve aktif bir dış politika tarzı sayesinde dışarıda liberal hareketlere edilecek yardımların içerideki liberal iktidarı da tahkim edeceğine inanıyordu. Bu atmosfer içerisinde 1853 krizinde radikal ve liberal kampanya kamuoyunu, Türkiye'nin liberalizmin tarafında despotizme karşı savaşan bir ülke olduğuna ikna etmişti ve bu amaçla Türklere yapılacak yardım, “medeniyeti korumak adına yapılacak ahlaki bir haçlı seferi”¹²⁵ mesabesinde olacaktı. Hatta bazı din adamları Türklerin “Tanrı'nın tarafında savaştığı”nı dahi ilan edecekti. Ancak İngiliz

¹²³ A.g.e., s.522.

¹²⁴ *The Manchester Guardian*, 7 Ocak 1852, s.4.

¹²⁵ “moral crusade to protect the civilization”

devlet adamlarının çoğu Türk İmparatorluğu'nun devam edebileceğine ihtimal vermiyor ve Sultan'ın adil bir idareci olduğunu da tamamen reddediyorlardı. Aberdeen, Türkleri, Balkan hıristiyanlarına karşı zalimce muamelelerinden ötürü lanetliyorlardı. Aberdeen “Türk barbarları”nın Balkan topraklarını uzun süreden beri işgal altında tutmasının hıristiyanlığın yüz karası olduğunu söylüyor ve Çar'ı Balkan hıristiyanlarının koruyucusu olarak selamlarken “Rusların hıristiyanlıkları ve medeniyeti” yerine kim “Türklerin ahlaksızlıkları ve aşırılıklarını” tercih eder diye soruyordu.¹²⁶

Sonuç olarak Aberdeen hükümetinin Türkiye'nin yanında yer alarak “Muhammedanizmin siyasi kuraldışılığını 20 milyon hıristiyan üzerinde” devam ettirmesine dair bir niyeti yoktu.¹²⁷ Hükümete göre; zaten parçalanmakta olan imparatorluğu korumaya çalışmak beyhude bir çabaydı ve yapılması gereken 1844 mutabakatına uyarak Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'yla paylaşmaktı. Buna karşın liberal basın içinse Osmanlı Devleti, Leh ve Macar mültecilerine kucak açmış “aydınlanmış” bir ülkeydi ve eğer Rus baskısından kurtarılsa reformlarla modernleşebilecek kapasiteye pekala sahipti.

30 Kasım 1853'te Rus filosu Sinop limanında demirli Osmanlı filosuna saldırıp yok edince, İngiliz hükümeti kamuoyunun infialiyi karşı karşıya kalıyordu. Sinop olayı kamuoyunun sabrını taşıran son damlaydı ve hükümetin de baskılara karşı direncini kıran son hadiseydi. Aslında Aberdeen için Sinop baskını savaş halinde olan iki devlet arasında yaşanabilecek sıradan bir savaş hamlesiydi ve bu bakımdan adil bir hareketti. Ancak hükümet, kamuoyu tarafından Rusya'yla işbirliğiyle suçlanıp İngiliz Akdeniz filosunun zamanında Karadeniz'e gönderilmemesinden ötürü “mazlum” Türklerin Ruslar tarafından “katliama” uğratıldıkları zannıyla itham ediliyordu.¹²⁸ Sinop'taki katliamın sorumlusu basına göre aristokratik hükümet ve muhafazakâr dış politika anlayışıydı. 19. yüzyıldaki bütün Rus ilerleyişinin (Polonya, Macaristan, Çerkesya ve şimdi Osmanlı) muhafazakâr aristokratların, liberalizmi ezmek için uyguladığı politikaların bir ürünüydü.¹²⁹

Koalisyon hükümeti parlamentoda da sert bir muhalefet bloğu karşısında kalacaktı. Muhafazakâr, radikal ve liberallerin birlikte hareket etmeleri hükümeti

¹²⁶ J.B. Conacher, *The Aberdeen Coalition 1852-1855*, Londra: Cambridge University Press, 1968, s.149.

¹²⁷ Mary McMullen, “British Public Opinion and The Origins of the Crimean War”, s.59.

¹²⁸ *The Illustrated London News*, 31 Aralık 1853, sy.23, s.606.

¹²⁹ *The Westminster Review*, 1 Ocak 1854, s.22

kamuoyunun isteği dışında hareket etmekten men etti. Bu noktada Muhafazakâr Parti'nin radikal ve liberallerle aynı safta, hükümeti itham etmesi tamamen parti politikalarıyla alakalıydı. Muhafazakârların Lordlar Kamarasındaki lideri Lord Derby ve Avam Kamarasındaki lideri Disraeli, Sinop olayına hükümeti yok etme ve kamuoyunun gözünde Muhafazakâr Parti'yi İngiltere'nin onuru ve çıkarlarının savunucusu olarak gösterme fırsatı olarak bakıyordu. Sinop baskını, hükümetin kamuoyu baskısına karşı direncini kıran ve barış yanlılarının argümanlarını yok ederek savaş için makul bir neden (*casus belli*) veren bir hadiseydi. Rus karşıtlığı hangi ideolojiye mensup olursa olsun her İngiliz için artık siyasal bir gereklilik halini almıştı. Bu noktadan sonra kamuoyunun misilleme arzusu tatmin edilmeliydi.¹³⁰

Kamuoyunun lideri Palmerston'un Sinop'tan sonra gelen istifası, tamamen onun kamuoyu üzerindeki imajını muhafaza etmeye yönelik bir hareketti. Palmerston, bu hamlesiyle birlikte hükümeti kamuoyunun önüne atmış ve kamuoyu nezdindeki popülaritesini artırmıştı. Despotizme karşı liberalizmin mücadelesinde Palmerston'un liderliği artık tartışılmazdı. Nihayet, 31 Mart 1854'te İngiliz hükümeti, Rusya'ya karşı kamuoyunu yatıştırmak adına savaş ilan etmek zorunda kalacaktı. Zira hükümet, savaşa girmeyi “çılgınlık” olarak görse de, ayakta kalabilmesi için savaş ilanının siyasal bir gereklilik olduğunu da artık görmezden gelemezdi.¹³¹

Neticede, İngiltere'nin Kırım Savaşı'na girişine yol açan süreçte, hem İngiliz koalisyon hükümetinin zayıflığı hem İngiliz kamuoyunda bir süredir moda olan Rus karşıtlığının (*Russophobia*) hem de yüzyıl boyunca devam edegelen burjuvazi-aristokrasi mücadelesi rol oynamıştır. Bundan başka, basının kamuoyu oluşturmada ve kamuoyunun sesi olarak hükümeti savaş ilan etmeye mecbur bırakacak işlevi görmedeki mahareti de gözler önüne serilmiştir. Bir anlamda Kırım Savaşı, *Downing Street*'in *Fleet Street*'e karşı olan acziyetini ortaya koymuştur.¹³² Ayrıca bu süreç, kamuoyu-iktidar ilişkilerindeki ironi ve çelişkileri ortaya koyması bakımından da önemlidir. Yine, bu süreçte yer alan bütün aktörlerin söylem ve eylem noktasındaki tutarsızlıkları da açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Örneğin, III. Napolyon'un liderliğindeki Fransa'nın Bonapartist yayılcılığı ve muhafazakâr/aristokrat politikalarını İngiltere'nin

¹³⁰ Mary McMullen, *British Public Opinion and The Origins of the Crimean War*, s.88-89.

¹³¹ A.g.e., s.91.

¹³² *Downing Street*, Başbakanlığı; *Fleet Street* ise İngiliz basınına ifade eder. (Anderson, *Doğu Sorunu*, s.149)

çıkarlarına daha büyük bir tehdit olarak görüp Rusya'yla Şark politikası üzerinde 1844 mutabakatıyla yakınlık kuran “liberal” siyasetçiler Aberdeen ve Russell’ın, kamuoyu tarafından Rus despotizminin ve aritokrasinin hizmetinde işbirlikçilikle suçlanmaları söz konusu olmuştur. Kamuoyu, İngiltere, liberal değerler ve “medeniyet” için Rusya’yı, Avrupa’daki “liberal” ihtilalleri ezmesi nedeniyle en büyük tehdit olarak algılamaktayken Aberdeen ve Russell, yine aynı saiklerle, coğrafi olarak daha uzakta ve sanayileşme anlamında daha geri olan Rusya’yı, Fransız emperyalizmine göre daha zayıf bir tehdit olarak görmüşlerdir. İrrasyonel ve rasyonel düşünce arasındaki farklar nedeniyle tarihin en liberal bütçesini ve diğer reformlarını yapmak üzere olan Aberdeen hükümetinin Rus taraftarlığı ve aristokrasi işbirlikçiliği gibi ithamlara maruz bırakmış ve neticede kamuoyu baskısıyla Rusya’yı ortada bırakarak savaş ilan etmelerine yol açmıştır. Bundan başka, kamuoyunun kahramanı olan Palmerston, aslında liberal iktidarın karşısında olan bir siyasetçiydi ve reformlara muhalif bir pozisyon almıştı. Dış politikada da “statükocu” ve “muhafazakâr” bir yol takip etme taraftarıydı. Ancak onun müzmin Rus düşmanlığı kamuoyundaki Rus nefretinin başına geçmesine yeterli olmuştu. Yakaladığı kamuoyu desteğiyle de 1855’te koalisyon hükümetini devirerek başbakan olacak ve 1865’e kadar bu koltukta oturacaktı. Ayrıca, muhafazakâr liderler Derby ve Disraeli de hükümetin altını oymak için Aberdeen’in dış politikasına saldırırlarken aslında muhafazakârların geleneksel olarak destekledikleri politikaya saldırmaktaydılar.¹³³ Dolayısıyla kamuoyu, irrasyonel yapısından ötürü içinde barındırdığı bütün çelişkilerle “siyasi yapı”nın merkezine otururken siyasetçiler de kamuoyunu elde edebilmek ya da “fail” olabilmek adına esnek ve değişken bir söylem ve eylem repertuarına sahip olmak zorundaydılar.

2.2. Bir Siyasi Fail Olarak Gazete Editörü

19. yüzyılda basın, kamuoyunun yükselişiyle birlikte siyasal tartışmalarda kazandığı önem dolayısıyla gazete editörleri de bu tartışmaların merkezinde yer alan ve kamuoyunu doğrudan yönlendirebilen bir mevkiye yükseldiler. Basının ve bir “siyasi fail” rolüne girmiş editörün burjuva kamusal alanında işgal ettiği belirleyici konuma

¹³³ Mary McMullen, “British Public Opinion and The Origins of the Crimean War”, s.92.

karşı liberal ve muhafazakâr görüşler farklı düşüncelere sahipti. Basının rolü hakkında liberal dünya görüşü muhafazakârlığa göre doğal olarak daha yumuşak ve misafirperverdi.¹³⁴ Kamuoyu ve basının birbirine paralel giden önlenemez yükselişi; yüzyıl içerisinde liberal görüşün dayandığı “popüler sınıfların” yani orta ve alt sınıfların kamusal alana dahil olup kamuoyunu oluşturmalarıyla birlikte muhafazakâr görüşün dayandığı aristokrasinin aleyhine olarak gelişmişti. Bu nedenle liberal görüş, modernite öncesi aristokratik idare anlayışının, basının önüne koymuş olduğu yasal engelleri, özellikle Gladstone’un başını çekeceği liberal siyasetçiler marifetiyle, “malumat vergileri” ve gazete vergilerinin kaldırılması hususunda daima istekli olmuştu. Muhafazakâr görüş ise çağın realitesi haline gelmiş basın ve kamuoyu müesseselerinin varlığına tahammül etmeye çalışıp kamusal tartışmalardaki etkin rollerini istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kalmıştı. Basının varlığı zor da olsa tartışma konusu olmak dışına çıkmıştı ancak muhafazakâr görüş hâlâ basını kamusal meselelerden uzak tutma gayreti içindeydi. Bu amaçla, basına “eğitimci” rolünü, ehven-i şer mülahazasıyla uygun görecekti. Liberal ve radikal görüşler ise buna karşın basına “temsilci” rolünü biçeceklerdi.¹³⁵

Bu anlamda “eğitimci model”, basının esasen, insanları cehaletten kurtararak aydınlanmalarına yardımcı olmak ve onları ülkelerine ve dünyaya karşı bilinçlendirmekle yükümlü olmasını öngörüyordu. Böylece bilinçli bir kamuoyu oluşabilecek ve siyasal kararlar, kamusal alanda bilinçli bir kamuoyu tarafından tartışılıp alınabilecekti. Basına bu anlayışta, sadece bilgilendirici bir platform rolü veriliyor ve eğer meselelerle ilgili yayınlar yapacaksa da, bunları yorum yapmayıp taraf tutmadan kamuoyuna, “olduğu gibi” sunması gerektiği tavsiye ediliyordu. “Temsilci model”de ise basının, -yapısı gereği- “insanları” parlamentodan daha doğrudan temsil ettiği önermesinden hareket ediliyordu. Buna göre; basın, parlamentodaki siyasetçilerin kamuoyunun çıkarlarını unutmamasını sağlayan bir hatırlatıcıydı. Gazete editörü de

¹³⁴ H.C.G. Matthew, “Rhetoric and Politics in Great Britain 1860-1950”, *Politics and Social Change in Modern Britain*, ed.P.J.Walter, Sussex: Harvester Press, 1987, s.56.

¹³⁵ Aled Jones, *Powers of the Press: Newspapers, Power and the Public in the 19th Century England*, Aldershot: Scolar, 1996, s.155-179.

devamlı olarak yolsuzlukları ve suistimalleri ifşa edip “kamusallaştırarak” hükümetleri, ülkeyi düzgün bir şekilde yönetmeye zorlayan adeta bir “kamu denetçisiydi”.¹³⁶

Kendisi de etkin bir editör olan W.T. Stead’in 1886’da aynı adla yayınlayacağı, “*Government by Journalism*” konsepti, temsilci modelin basına attığı rolün vardığı en son nokta olacaktı.¹³⁷ Stead basını, sadece parlamentoyu kontrol eden bir mekanizma olarak görmeyi reddedecekti: “Bir zamanlar Avam Kamarası’nın Lordlar Kamarası’nın yerini aldığı gibi en umursamaz gözlemcinin bile açıkça farkedebileceği gibi basın da Avam Kamarası’nın yerini “İnisiyatif Meclisi” (*Chamber of Initiative*) olarak almıştır.”¹³⁸ Bu bakış açısıyla Stead, editörle milletvekilini halkı temsil etme kabiliyet ve kapasitesi bakımından karşılaştırır. Ona göre, editör ülkedeki bütün insanlara parlamento üyesinden daha yakındır. Zira;

“milletvekili seçimden hemen sonra bölgesini terk ederek ahlaki, sosyal ve siyasal bakımdan tamamen farklı bir atmosferin olduğu yeni bir dünyaya adım atar. Diğer yandan editör, kanaatlerini her gün ifade etmeye çalıştığı insanların arasında yaşamak zorundadır.”¹³⁹

Ayrıca editör kamuoyuna katılmasa dahi gazetesinin varlığı kamuoyuna bağlı olduğundan okuyucusunun çıkarlarını ve sorunlarını dile getirmek mecburiyetindedir. Editörün, milletvekili gibi yedi yılda bir değil; “her gün”, okuyucusundan güvenoyu alması gerekir. Bu yüzden editör yani basın müessesesi, milletvekili yani parlamento müessesesinden daha doğrudan ve etkin bir temsil yetkisine sahiptir ve öyle olmalıdır.¹⁴⁰

Stead için ideal olan, editörün gücünü, basitçe hükümetin yanlışlarını ifşa ederek kullanması ve hükümetin de bu yanlışlıkları düzeltmesidir. Ancak bu noktada editör yalnızca objektif bir kamuoyu “gözlemcisi” değildir; aynı zamanda subjektif bir kamuoyu “yorumcu” sudur. Dolayısıyla editörün görevi, hangi yanlışların ifşa edilmesine, hangi kamuoyu kanaatinin gündeme getirilmesine ve belki de en önemlisi, kamuoyunun bir mesele hakkında nasıl düşünmesi gerektiğine dair kamuoyunun çıkarı

¹³⁶ Mark Hampton, “Liberalism, the Press and the Construction of the Public Sphere: Theories of the Press in Britain, 1830-1914”, *Victorian Periodicals Review*, sy.37, no.1, 2004, s.77.

¹³⁷ W.T. Stead, “Government by Journalism”, *The Contemporary Review*, 1886, s.653-674.

¹³⁸ *A.g.m.*, s.654.

¹³⁹ *A.g.m.*, s.654-655.

¹⁴⁰ *A.g.m.* s.655.

adına “karar” vermektir.¹⁴¹ Bu bakımdan editör bir “siyasi güç” sahibidir ve bu gücü gazetesini kamuoyuyla bakanlar arasında iletişimi sağlayan bir platform haline getirerek kullanır. Bu noktada yine belirleyici olan editörün kamuoyu adına konuşma kabiliyeti olacaktır. Stead editöre attığı bu siyasi gücü bizzat kendisi pratikte de kullanmıştır. 1876’da Bulgar hadiseleri sırasında *The Northern Echo*’da yazdığı yazılarla, kamuoyuna yaşananları anlatmak yerine, zikredilen makalesinde editörün yorumcu kimliğiyle kamuoyu adına “yorumlamış” ve hadiseleri okuyucularına, dünyada süregiden iyi ve kötü arasındaki mücadelede “iyi” Bulgarların “kötü” Türklerin elinde uğradığı katliamlar şeklinde aktarmıştır.¹⁴²

Hiç şüphe yok ki, Stead’ın tarif ettiği şekilde “basının iktidarı”nı bilfiil kullanan editöre verilebilecek en iyi örnek, İngiltere’nin en çok satan gazetesi *The Times*’ın¹⁴³ 1841’den 1877’deki ölümüne kadar editörlüğünü yapan John Thadeus Delane’den başkası değildir. Delane’in editörlük dönemi, bir gazetenin siyasi meselelerdeki gücünün ulaştığı yeri ve bir gazete editörünün siyasetçiler üzerindeki şahsi etkinliğinin büyüklüğünü göstermesi bakımından müstesna bir misal teşkil eder.¹⁴⁴ Delane iç meselelerde olduğu gibi dış meselelerde de “temsilci model”in öngördüğü editörlük tarzını bizzat ifa etmiştir. Kırım Savaşı’nda olduğu gibi, 1876 Bulgar hadiselerinde de İngiltere’nin takip edeceği siyaseti belirleme ve kamuoyunu yönlendirme konusundaki etkin tarzıyla inisiyatif almaktan çekinmeyecekti.

Delane’in, siyasetçiler üzerindeki etkinliği ve onlarla kurduğu şahsi ilişkiler hakkında verilecek örneklerle bir siyasi fail olarak, siyasetin merkezinde oynadığı aktif rolü somutlaştırıp tarihselleştirmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Kırım Savaşı gibi Şark Meselesi’nde 1876’dan önce yaşanan son kriz sırasında, siyasetçilerin Delane’le kurduğu ilişkiler ve hassas bir dış meselede onun görüşlerine karşı gösterdikleri itibarı

¹⁴¹ A.g.m., s.672.

¹⁴² Stead de tıpkı Kırım Savaşı sırasında meslektaşlarının meseleyi “özgürlük ile barbarlık” (liberalizm-despotizm) arasındaki savaş şeklinde kurguladıkları gibi, temelde yaşanan kavganın “iyi ile kötü” arasında olduğunu ileri sürerek Bulgarları iyyinin Türkleri ise kötünün tarafında göstermek suretiyle anlatısını inşa edip, İngiliz kamuoyunu oluşturan bireylerin meseleyle özdeşlik kurmasını sağlamaya çalışmıştır. (“Our Policy in the East”, *The Northern Echo*, 24 Haziran 1876.; “England and the Eastern Insurgents”, *The Northern Echo*, 13 Temmuz 1876.)

¹⁴³ 1852’de *The Times*’ın günlük tirajı 40 binken; *Morning Advertiser*’ın 7 bin, *Daily News*’un 3 500 ve *Morning Post*’un ise 3 bin civarındaydı.

¹⁴⁴ “bazılarının emin olduğu gibi gazeteler İngiltere’yi yönetir veya diğerlerinin düşündüğü gibi İngiltere gazeteleri yönetir. Ancak akıl siyasetçiler, hadiselerin izlerini “kamuoyu” dedikleri şeyden sürerler. O kamuoyu ki, hemen herkesce aynı anlama gelir: *The Times*.” (Sir Edward Cook, *Delane of The Times*, Londra: Constable & Company, 1915, s.262.)

görmek ve siyasetle kamuoyunu yönlendirmedeki etkinliğini müşahede etmek de faydalı olacaktır.

İster liberal ister muhafazakâr olsun bütün İngiliz siyasetçileri, 19. yüzyılda bir bakıma kamuoyu demek olan *The Times*'ın editörüyle mecburen sürekli irtibat halinde olmak ve iyi ilişkiler kurmak ihtiyacı içerisindeydiler. Örneğin; Kırım Savaşı öncesinde yaşanan hükümet bunalımı sırasında bir azınlık hükümeti kuran Muhafazakâr Parti'nin bakanlarından Disraeli, Delane'e yazdığı mektupta "takdire şayan bir üslup ve derinlikle yazdığınız makalelerinizin muazzam etkisine karşı çok duyarlıyız"¹⁴⁵ diyordu. Yine Disraeli 1852'deki erken seçim için partisinin seçim beyannamesinin bir kopyasını Delane'e gönderirken "umarım, bana geri dönüş yapabilirsiniz..."¹⁴⁶ diyerek parti programı hakkında onun görüşünü istiyordu.

Aynı şekilde hükümet kurma görevini almış olan liberal-muhafazakâr (*Peelite*) Lord Aberdeen de çok samimi bir ilişkiye sahip olduğu Delane'le sürekli temas halinde bulunarak, hükümet kurma konusundaki gelişmeler hakkında onu bilgilendiriyor; hatta ve hatta sadece bilgilendirmekle kalmayarak hükümette kimlerin düşünüldüğünü Lord Palmerston'a duyurmaması için ona "yalvarıyordu".¹⁴⁷

1853'te Şark'ta çıkan kriz derinleşip savaş ihtimali belirdiğinde ise Delane savaşa karşı bir pozisyon alarak yakın dostu Lord Aberdeen'in barış politikasını destekleyecekti. Kamuoyunun en güçlü aracı olan *The Times*'ın editörü savaşa karşıydı; ancak kamuoyundaki Rus nefretini ve savaş taraftarlığını da göz ardı etmeden iki yüzlü bir yayın politikası belirlemek zorundaydı. Sinop baskınına kadar İngiliz hükümetinde de görülen bu ikircikli tutum bir gazete editörünün kamuoyuyla kurduğu ilişkinin karşılıklı etkileşime dayandığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Öyle ki, bir gazete editörü tıpkı bir siyasetçi gibi her zaman kamuoyunu belirleyemez ancak belirleyemediği hallerde onu yönlendirmeye çalışır. Delane de resmen bir siyasi olmasa da fiilen bir siyasi fail olması hasebiyle hem Kırım Savaşı hem de 1876 Bulgar hadiseleri sırasında kamuoyunun "başına" geçmek için uğraşacaktır.

Eylül 1853'te İstanbul'daki muhabirine gönderdiği mektupta, İngiliz ve Fransız filolarının İstanbul'a gönderildiği ve Aberdeen'in hâlâ barışı korumaya uğraştığı sırada

¹⁴⁵ Cook, *Delane of The Times*, s.59.

¹⁴⁶ A.g.e., s.59.

¹⁴⁷ A.g.e., s.63.

gazetesinin politikasını anlatmaktadır. Ancak gazetesinin politikasını ifade ederken İngiliz kamuoyunun sesi olarak aynı zamanda, -mektubun üslubundan ve sıkça kullandığı “biz” tabirinden de anlaşılacağı üzere- İngiliz devleti adına Şark Meselesi hakkında konuşuyor gibidir:

“İngiltere’nin en büyük çıkarlarını ve en değerli varlıklarını -medeniyete karşı barbarizmi, hıristiyana karşı müslümanı, köleliğe karşı özgürlüğü desteklemek için, barışı savaşa takas etmek için- Türk’ün iyiliği uğruna feda etmekten başka bir şey arzulayamayacağını düşünür gibi görünüyorsun. Gözünü aç ve kendine gel. Biz sadece siyasi amaçlar uğruna Türk’ün varlığına göz yumuyoruz. O, Avrupa’da bir boşluğu dolduruyor; o, daha saldırgan bir güce [Rusya] karşı bir bariyer. Biz Boğazlar’da Çar yerine Sultan’ı görmeyi yeğleriz; ama bizde Türk’e karşı sevgi yoktur... Bu ülkede bizler Don Kişot gibi seve seve kendimizi Türk’ün keyfi için feda etmek istemeyiz. Belki de anlamışsındır ki, devlet adamlarımız Türkiye’den çok İngiltere’nin çıkarlarını düşünmektedirler... Bütün dikkatini haber toplamaya ver; düzgün bir şekilde gerçekleri rapor et ve eğer görüşlerini iletmen gerekirse de çıkarlarını düşüneceğin Türk değil İngiliz olduğunu unutma...”¹⁴⁸

Başbakan Aberdeen 4 Ekim’de, Delane’le baş başa uzun bir görüşme yapıyor ve Rusya’ya savaş ilan etmektense istifa etmeyi tercih edeceğini söylüyordu.¹⁴⁹ Ancak kamuoyunun tam anlamıyla savaşa ikna olmadığını ileri süren Delane, 15 Ekim’de Aberdeen’e “kamuoyunda iyi yönde gelişmeler var” derken yine aynı gün yayınlanan *Times* gazetesinde “savaşa hiçbir şekilde girmiyoruz”¹⁵⁰ şeklinde bir ifadeye yer veriyordu. Delane’in Aberdeen’le birlikte savaşa önleme çabaları sürüyor; ancak 30 Kasım’daki Sinop baskını bütün çabalarını boşa çıkarıyordu.

Bu olaydan sonra kamuoyundaki infial savaşı kaçınılmaz hale getirince Delane, kamuoyunu barışa razı etmek yerine savaş isteklerini kontrol etmeye yönelik bir tutum izleyecekti. *Times* 11 Mart 1854’te, Rusya’nın Ocak 1853’te İngiltere’ye Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşma teklifi yaptığını iddia ettiği bir makale yayınladı.¹⁵¹ Muhalefet lideri Lord Derby böyle bir haber yaptığı için parlamentoda *Times*’a ateş püskürdü. Aberdeen ise haberle ilgili hiçbir bilgisi olmadığını ve haberin dışişlerinden

¹⁴⁸ Arthur Irwin Dasent, *John T. Delane: Editor of The Times*, Londra: Hazell, Watson ve Viney, c.1, s.159-160.

¹⁴⁹ Cook, *Delane of The Times*, s.68.

¹⁵⁰ *The Times*, 15 Ekim 1853.

¹⁵¹ *The Times*, 11 Mart 1854.

sızmış olabileceğini söyledi. Ertesi gün Delane, Derby'nin saldırılarına karşı basın, - *The Times* özelinde- kamuoyu-siyaset ilişkilerindeki yerini bildiren şu cevabı verecekti:

“Bu gazete hiçbir zaman hiçbir siyasetçinin gazetesi olmamıştır ve olmayacaktır. Biz kendi özgürlüğümüzü her şeyin üzerine koyuyoruz... Ne şanslıyız ki, bütün partilerden bağımsız ve doğruluğun ve dürüstlüğün korkusuz takipçileriyiz ve devlet adamlarının bize satışmalarından da çekinmeyiz... Elde ettiğimiz malumatı ve sahip olduğumuz etkinliği bu ülkenin onuru ve refahı için kullandığımız takdirde İngiliz halkı bize karşı adil olacaktır ve biz de görevimizi yerine getirmek için yeterince cesur olacağız...”¹⁵²

Yine Derby'nin, İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya verecekleri ultimatomu kamuoyuna resmen ilan edilmeden önce yayınlayan¹⁵³ *Times* ve Delane'i, Aberdeen'in tarafını tutmakla itham etmesine karşılık Delane:

“Asil lordum bunu söylediğim için beni bağışlasın ama hem kendisi hem de hükümetin diğer üyeleri, bir editörün diğer bir siyasetçiyle kendilerinden daha samimi ve yakın olmasına şaşırılmamalıdır.”

cevabını verecekti. Ona göre bir haberi erken ve doğru şekilde istihbar etmek bir gazetenin övülmesi gereken bir hareketiydi. Ancak istihbarat alındıktan sonra haberi yayınlayıp yayınlamama hakkı kamuoyunun iyiliği adına karar verme yetkisine sahip editör dışında ne başbakana ne de muhalefet liderine aitti:

“Biz kendimizi, doğruluğu ve yerindeliği bakımından yayınlamayı uygun gördüğümüz haberler hakkında İngiltere halkı dışında ne Lord Derby'ye ne de Lordlar Kamarası'na karşı sorumlu tutuyoruz. Kamu yararına aykırı bulduğumuz ne varsa onu yayınlamamak bizim görevimizdir. Ancak, biz kendimiz ve kamuoyu, en az muhalefet lideri kadar iyi yargıçlarızdır. O muhalefet lideri ki, gayesi devlete hizmet etmek değil; hükümeti küçük düşürmek ve kamuoyunu ilgilendiren her meseleyi kırıcı bir muhalif olmanın boş zevkine feda etmektedir.”¹⁵⁴

Savaşın kaçınılmaz olduğu kamuoyunun baskısından anlaşılınca Delane de gazetesinden kamuoyuna bunun bir “ulusal görev” olduğunu telkin ederken, kendi

¹⁵² *The Times*, 13 Mart 1854.

¹⁵³ *The Times*, 28 Şubat 1854.

¹⁵⁴ Cook, *Delane of The Times*, s.71.

payına düşen görevi de düzgün bir şekilde yapmaya çalışıyordu. Bu amaçla kamuoyuna savaş hakkında doğru ve hızlı malumat aktarabilmek için basın tarihinde yeni bir sayfa olan “savaş muhabirliği” müessesesini ihdas ederek muhabirleri ilk defa sahaya yollayacaktı. Bunlardan biri daha önce bölgeyi gezip “*Russian Shores of Black Sea*” adlı bir seyahatname kaleme almış olan Laurence Oliphant’tı. Bir diğeri de İstanbul muhabirliğine gönderilen, Delane’in de halefi olacak olan Thomas Chenery’ydi. Başka bir muhabir ise daha ilginç bir kişiliğe ve göreve sahipti: Bir Macar milliyetçisi olan General Eber, hem Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa’nın karargâhında savaşa katılacak hem de aynı zamanda *Times* muhabirliği görevini ifa edecekti.¹⁵⁵

Delane’in Kırım Savaşı’nın gidişatına dair yaptığı en önemli müdahale ya da katkılardan biri de harekâtın, Tuna Cephesi’nden Laurence Oliphant’ın kitabında da stratejik önemi belirtilen Sivastopol ve Kırım üzerine kaydırılması hakkındaydı. Bu amaçla Delane, “Sivastopol’u almak ve Kırım’ı işgal etmek savaşın bütün maliyetini geri ödeyecek birer hedeftirler ve bunların ele geçirilmesi savaşa sebep olan bütün sorunları lehimize çözüme kavuşturmamızı sağlayacaktır”¹⁵⁶ şeklinde gazetesinde haberler yapmaya başlıyordu. İlginç bir “tesadüf” eseri haberin yayınlandığı gün Palmerston da hükümete savaşı, Kırım üzerine kaydırmanın faydalarından bahseden bir brifing verecekti.¹⁵⁷ Bu planı Delane’le Palmerston’un birlikte yürürlüğe koydukları hakkında net bir bilgi olmamasına rağmen sıkı ilişkileri olan iki “kamuoyu liderinin” önerdiği bu yeni harekât planı kabul görecekti ve bu doğrultuda savaş Kırım üzerine yoğunlaştırılacaktı.

Sonuç olarak Delane, editörlük dönemi boyunca ülke meseleleri hakkında kritik inisiyatifler alarak güçlü bir siyasi fail olarak pozisyonunu koruyacaktı. Siyasette bu denli etkin bir konuma ulaşmasını sağlayan en önemli faktör; kuşkusuz partiler üstü bağımsız konumunu koruması ve kamuoyu ile siyasi atmosferin nabzını isabetle tutabilmesiydi.¹⁵⁸ Delane’in “bağımsız” konumu sayesinde parti bağlarından uzak oluşu; zamanının kamuoyunu kontrol etme imkanını kendisine veriyor ve tıpkı siyasetçiler gibi onun bu gücü de kamuoyunun güvenini kazanmış olmasından ileri

¹⁵⁵ *A.g.e.*, s.73.

¹⁵⁶ *The Times*, 15 Haziran 1854.

¹⁵⁷ Dasent, *Editor of The Times*, s.175.

¹⁵⁸ Sadece 1874 seçimleri hariç, Delane editörken yapılan diğer sekiz seçimin galibini önceden bilmiş ve onu desteklemiştir. (Cook, *Delane of The Times*, s.286.)

geliyordu.¹⁵⁹ Ayrıca kendi görüşünü veya kendine yakın bulduğu siyasetçiyi ön plana çıkarmaya çalışmıyor daha çok kamuoyunun sempati duyduğu görüşlere veya siyasetçilere meylediyordu. Bu bağlamda, *Times*, ülke “Palmerston taraftarıyken Palmerston taraftarı oluyor; ülke, yavaş yavaş Derby taraftarı olmaya başladığından o da Derby taraftarı” olmaya başlıyordu.¹⁶⁰ Yani, -her ne kadar asırlarca aristokrasiye karşı varlık mücadelesi vermiş bir kurumun mensubu olarak tabiatıyla liberal görüşe teşne olsa da- lider seçiminde olduğu gibi rüzgâr ne yönden eserse Delane bunu önceden seziyor ve ideolojik bir tutum gütmeyen kamuoyunun temayülüne göre gazete politikasını belirliyordu. Kırım Savaşı’na karşı olsa da kamuoyunun savaş isteği çok yoğun olunca savaş arzusuna karşı gelmeyip hemen onu kontrol etmeye başlıyor ve böylece, bir siyasi muarız değil; bir siyasi fail olarak ülke siyasetinde tıpkı bir siyasetçi gibi belirleyici bir rol oynayabiliyordu. Nitekim, 1876’daki Şark krizine karşı hatt-ı harekâtının esası da bu çerçevede olacaktı.

2.3. Bir Siyasi Fail Olarak Disraeli’nin Basın ve Kamuoyu Yönetimi

Benjamin Disraeli, hemen her bakımdan tipik bir 19. yüzyıl siyasetçisi değildi. Öncelikle aristokrasiye mensup bir kökenden gelmiyordu. Hıristiyanlığa geçmiş olsa da İtalya kökenli bir seferad yahudisiydi. Babası ne siyasetçi ne de zengin bir tüccardı; sadece sıradan bir yazar ve tarihçiydi. Orta sınıfa ait bir aileden gelen ve yahudi kökeniyle hayata daha en başından mağlup başlamış birisiydi. Ailesinin geçmişi ve kökenleri nedeniyle İngiliz toplumunda yükselerek yönetici elit zümrenin arasına dahil olması normal şartlarda mümkün gözükmüyordu. Ancak İngiltere’nin 19. yüzyılda dönüşen sosyal ve siyasal yapısı ona bu şansı verecek; basınla edebiyat dünyasının, yeni burjuva toplumunda “isimsiz” kimselere sunduğu fırsatları değerlendirecek ve şöhreti de, babasının mesleğinde bir roman yazarı olarak yakalayacaktı.¹⁶¹

¹⁵⁹ *Times*’ın tirajı Delane’in editörlükteki son 10 yılında (1867-77) 61 000 seviyesindeyken, 1877’de 61 713; 1879’de 57 991; 1881’de 54 935; 1883’te 46 378’e kadar 6 yılda %25 düşüş yaşıyor. Delane’den sonra gazetenin partiler üstü konumunu kaoruyamaması ve Liberal Parti’nin organı haline almaya başlaması tirajının düşmesinde en büyük faktör olmuştur. (*A.g.e.*, s.286.)

¹⁶⁰ *A.g.e.*, s.285.

¹⁶¹ Robert Blake, *Disraeli*, New York: St Martin's Press, 1967, s.3.

Yahudi kökeni onu, hem kendi iç dünyasında karşılaştığı olaylara yaklaşımında hem de dışarıdan insanların ona bakışında belirleyici olacaktı. Hayatının her döneminde anti-semitik hakaretlere maruz kalacak; “İngilizlikte” artık rüşdünü ispat etmiş, kraliçe tarafından sembolik olarak “*Lord Beaconsfield*” ünvanıyla taltif ve aristokrasiye kabul edilmiş olduğu başbakanlık günlerinde dahi hem muhalifleri hem de basın mensupları tarafından aynı şekilde ötekileştirilecekti.¹⁶²

Edebiyat yazılarından sonra siyasette muhafazakâr çevrelere adımını attığında ise bir “türedi” olarak görülecek ve aristokratik zihniyetini korumaya çalışan muhafazakâr anlayışın onu kabul etmesi bir hayli geç olacaktı. Safkan bir aristokrat ve muhafazakâr olmayışı onun siyasette yükselmesini zorlaştırırken aynı zamanda zamanın hakimi olan aristokrasi karşıtı liberal ruhla daha kolay iletişim kurabilmesini sağlayacak ve böylece Torylerin modernleşmesini sağlayabilecek yegâne isim olarak tebarüz ederek kamuoyunun desteğini kazanabilecekti. Bu bağlamda diğer geleneksel muhafazakâr siyasetçi tipinden birçok farkı bulunuyordu. Etkin bir hükümet için geniş çapta bir idari reformun gerekliliğine inanıyor ve birçok muhafazakâr için geleneksel muhafazakâr yönetim anlayışının ideal formu olan Rusya’daki çar yönetimine karşı, yeni sınıflara da temas eden III. Napoleon ve biraz da Bismarck tarzı “radikal muhafazakârlığı” benimsiyordu.¹⁶³ Bu anlamda onun, hem Kırım Savaşı’nda Rusya’ya hem de 1876 Bulgar hadiseleri sırasında Bulgarlara ve dolayısıyla Rusya’ya olan mesafeli duruşunun mantığı, toplum içindeki bütün sınıfları kucaklayıcı bir anlayışı hakim kılma idealinin pratikteki yansımasıydı. Liberaller, içeride aristokrasiye karşı hayat memmat savaşı verdikleri mülahazasıyla dışarıda, aristokrasiyle özdeşleştirilen Rusya’ya doğal olarak karşılarken, Disraeli de içine girmekte zorlandığı elitist ve çağdışı, geleneksel aristokrasiyi daha modern bir yapıya dönüştürmeyi amaçladığından Rusya’ya karşı mesafeli durmaktaydı. Yani liberaller modern bir Romalı edasıyla dünyada, liberal değerlerin barbarlığa karşı medeniyeti hakim kılmasını arzulayan türde bir emperyalizm tasavvur ederken; Disraeli’nin radikal muhafazakârlık anlayışı ise dış siyasette, aristokrasinin burjuvaziyle iktidarı paylaştığı bir idare tarzını öngören ancak

¹⁶² İkinci Başbakanlığı döneminde (1874-1880), “Yahudi Başbakan”, “Yahudi Lord”, “Türkofil Yahudi” ve “Lordlar Kamarası’ndaki Musa” gibi lakaplarla anılacak ve kendisine “hain Yahudi”, “hakiki Yahudi”, “pis Yahudi” gibi galiz hakaretler edilmeye devam edilecekti. (Anthony S. Wohl, “ ‘Dizzi-Ben-Dizzi’: Disraeli as Alien”, *Journal of British Studies*, sy.34, no.3, 1995, s.378.)

¹⁶³ Ann Pottinger Saab, “Foreign Affairs and New Tories: Disraeli, ‘The Press’ and the Crimean War”, *The International History Review*, sy.19, no.2, 1997, s.310.

aynı zamanda, Kıta'daki statükoyu da korumayı hedefleyen bir emperyalizmi savunmaktaydı.¹⁶⁴

Disraeli bu noktada, hem bir türedi olarak elit çevrelerde kendine yer bulmak hem de partisinde ve ülkenin idare anlayışında istediği dönüşümü sağlayabilmek için yeni dönemde siyasette “altın hisse” konumuna yükselen kamuoyunu ancak basın vasıtasıyla arkasına alabileceğini anlamıştı. Kariyerinin en başından beri basın camiasının içinde yer almasıyla çağdaşlarına göre aykırı ve çok farklı bir profil çizecekti.

1825'te henüz 21 yaşındayken, *Quarterly Review*'ün yayıncısı John Murray'le temasa geçen Disraeli, *The Representative*'i yayınlamaya onu ikna eder. Gazete, Tory yanlısı bir tonda olacaktı. Disraeli *The Representative*'in *The Times*'in başarısını geçip onun yerini alacağını iddia etmektedir. Ancak gazete editoryal açıdan çok kötü durumda bir amatör gazete görünümünde olup 6 ay sonra 1826'de kapanmak zorunda kalır. Gazetenin politikaya etkisi ihmal edilebilir derecede önemsizdi ve Disraeli'nin siyasi hayatına hiçbir katkı yapmadığı gibi bütün bu “Representative fiyaskosu” da ileride rakipler tarafından Disraeli'nin üstüne atılacaktı.¹⁶⁵ Bu başarısızlıktan sonra 1826'da ilk romanı *Vivian Grey* yayınlanır. Bu ilk girişimleri, Tory yayıncı ve gazeteci çevreleriyle arasında soğukluk girmesine sebep olduysa da basındaki faaliyetleri onu, bir nevi şöhret sahibi de yapmıştır.¹⁶⁶ Daha sonra yazdığı *The Young Duke* ve *Contarini Fleming* gibi romanlar onun başka bir romancı olan Edward Bulwer-Lytton ile tanışmasına yol açar. Bulwer-Lytton aynı zamanda, *New Monthly* dergisinin de editörü olması hasebiyle Disraeli'nin bu dergide iki tenkit yazısının çıkması mümkün olur. Böylece Disraeli, edebiyattan basın dünyasına adımını atmış olacaktır.¹⁶⁷

Sürelî basında tahrîk edici üslupta yazdığı tenkit yazılarıyla, büyük yazarların tepkisini çekerek onlarla polemiklere girecek ve her ne kadar yahudi kökenine atfen “züppe”, “sonradan görme”, “türedi” gibi küçümseyici muameleyle karşı karşıya kalsa da kariyerinin başında şöhret kazanmasına sebep olacaktı. 1830'lara gelindiğinde ise, Tory partisinden Lord Lyndhurst'ün himayesine girecekti. Lord Lyndhurst, 19. yüzyılın

¹⁶⁴ A.g.m., s.311.

¹⁶⁵ Paul Brighton, *Original Spin: Downing Street and the Press in Victorian Britain*, Londra: I.B. Tauris, s.156.

¹⁶⁶ W.F. Monypenny & G.E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli*, c.1, New York: Macmillan, s.87.

¹⁶⁷ Brighton, *Original Spin*, s.158.

başında yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan, gazetecilerle oturup kalkan atipik politikacılara güzel bir örnek teşkil etmekteydi. *Times*'ın editörü Thomas Barnes'la yemekler yiyip ilişkileri sıkı tutarak basının desteğini almak ve böylece Tory kabinesindeki yerini korumayı hedeflemekteydi. 1835'te Lord Melbourne kabinesinin yeniden kurulabilmesi için Tory basınında baskı kurma peşindeydi. Bunun için Avam Kamarası'nda bir koltuk sözü karşılığında Disraeli'yi bu doğrultuda *Morning Post*'ta makaleler yazmak için görevlendirdi. Disraeli, bu görevi başarıyla tamamladıktan sonra Lyndhurst, bu sefer ondan meclis çalışmalarında yer aldığı komisyonlarda parti tezlerini savunması, açıklaması ve propagandasını yapması için yazılar yazmasını isteyecekti.¹⁶⁸

Disraeli'nin bundan sonra basındaki yeni adresi ülkenin en büyük gazetesi *The Times* olacaktı. *Times*'ta, Lyndhurst sayesinde temas kurduğu editör Barnes'ın onayıyla "Runnymede" müstear ismiyle, Whig hükümetini eleştiren ironi yüklü "açık mektuplar" serisi yazacaktı.¹⁶⁹ Saldırgan ve ironik bir tarz benimseyen Disraeli, siyasi hayatı boyunca rakipleriyle bu üslup ve tarzda polemiklere girecektir. Disraeli'nin bu açık mektupları "Whigs and Whiggism" adı altında kitaplaşacaktır.¹⁷⁰

Disraeli bir kere *Times*'ta yazma şansı elde edince bu şansı kolay kolay bırakmak istemeyecekti. Ancak Barnes daha fazla şans vermese de Disraeli yazılarıyla kendini partisi için kullanışlı bir kalem olduğunu gösteriyor ve *Times*'la birlikte kamuya mal olarak şöhreti yakalaması neticesinde 1837 seçimlerinde nihayet parlamentoya girebiliyordu. Ezeli rakibi olacak Gladstone ise sağlam aile geçmişi ve muhteşem üniversite kariyeri sayesinde ondan beş yaş küçük olmasına rağmen 1832'den beri parlamentoda yer alıyordu.

Disraeli, Victoria kraliçe olduktan sonra bu sefer "Laelius" müstearıyla Torylerin lehine kraliçeye uyarılarda bulunacak;¹⁷¹ "Coeur de Lion" müstearıyla da *Times*'ta açık mektup serilerine devam edecek; ancak bunlar kitaplaşmayacaktı.¹⁷²

Disraeli'nin Avam Kamarası'nda parti liderliği söz konusu olduğunda yaşadığı zorlukları, kendisi de bir yahudi dönmesi olan *Morning Herald* yazarı Samuel Phillips "Görünüşe göre partideki tek yetenekli adam Disraeli'den tiksiniyorlar" şeklinde

¹⁶⁸ Jane Ridley, *The Young Disraeli*, Londra: Sinclair Stevenson, 1995, s.47.

¹⁶⁹ Benjamin Disraeli, "The Letters of Runnymede", *Whigs and Whiggism: Political Writings*, ed. William Hutcheon, New York: Macmillan, 1914, s.233-327.

¹⁷⁰ Disraeli, "The Spirit of Whiggism", *a.g.e.*, s.327-357.

¹⁷¹ Benjamin Disraeli, "To the Queen, by Laelius", *a.g.e.*, s.368-372.

¹⁷² Blake, *Disraeli*, s.162.

özetleyecekti.¹⁷³ 1849'da her şeye rağmen, Lord Derby'nin Lordlar Kamarası'ndaki parti lideri olduğu Muhafazakâr Parti'nin Avam Kamarası'ndaki liderliğini almaya muvaffak olunca bu mevkide kalıp hatta daha sonra Derby'nin halefi olabilmek için parti üyeleri arasında kazanamayacağı itibarı kamuoyunda kazanması gerektiğini ve dolayısıyla basınla olan ilişkilerinin yakın olması gerektiğini çok iyi biliyor ve bu nedenle Muhafazakâr Parti'nin basınla olan zayıf ilişkilerini güçlendirmek için girişimlerde bulunmaya başlıyordu.

Disraeli, *Morning Post*'ta yazan Lord Derby'nin oğlu Stanley Derby aracılığıyla *Post*'u parti organı haline getirmeyi tasarlayacaktı. Bundan başka satışa çıkarılan *Morning Chronicle*'ı satın alma girişiminde bulunacaklardı. Ancak bu iki girişim de başarılı olmayacak ve zaten partinin destekçisi olan fakat iyi idare edilmeyen *Morning Herald*'a yöneleceklerdi. Ne var ki, parti içinde ya Disraeli'yi kışkırdıklarından ya da basının neden var olduğunu henüz idrak edemediklerinden; hülasa, tipik birer muhafazakâr gibi gazeteleri kullanarak kamuoyu oluşturmanın faydasına inançları olmadığından partinin gazete sahibi olmasına karşı çıkacaklardı.¹⁷⁴ Ancak 1852'de Derby liderliğinde ilk kez muhafazakâr bir hükümet kurulunca Derby, zamanın koşulları gereği hükümetin rahat iş görebilmesi için basın desteğine mutlaka ihtiyacı olduğunu kavradığından günlük veya haftalık bir gazetenin parti organı haline getirilmesini istemeye "mecbur olacaktı".¹⁷⁵

Stanley, basının o zamanki genel vaziyetini ve gazetelerin siyasi yelpazede hangi safta yer aldıklarını bir raporla Disraeli'ye sunuyordu. Buna göre; *Times* özünde liberal ama düşman bir gazete değil ve 40 bin tiraja sahip; *Morning Advertiser*, Peelite; *Morning Chronicle* ve *Globe* Palmerston taraftarı; *The Daily Telegraph* ve *Daily News*, Whig/Liberal, yani karşıt gazeteler olarak listeleniyordu. Derby ve Disraeli'nin tarafında yer alanlar ise günlük 2 bin tirajıyla *Morning Post*; 2 bin ila 4 bin arasındaki tirajıyla *The Standard* ve 4 binin üstündeki tirajıyla *Morning Herald*'tı. Ancak o da partinin "şahin" kanadında yer alıyor ve genelde yarardan daha çok partiye zarar verdiği düşünülüyordu. Neticede Muhafazakâr Parti'nin basındaki bu zayıf durumunda, Derby'nin arzusu doğrultusunda yeni bir gazete kurmak fikri ağır basıyordu. Gazetenin

¹⁷³ Sarah Bradford, *Disraeli*, Londra: Grafton, 1985, s.271.

¹⁷⁴ John Vincent (ed.), *Disraeli, Derby and the Conservative Party*, Hassocks: Harvester Press, 1978, s.16.

¹⁷⁵ *A.g.e.*, s.73.

çıkartılması ve yönetilmesi işi de Stanley ile birlikte Disraeli'nin omuzlarına yükleniyordu: Bu bir Tory gazetesi; ama gerçekte tamamen Disraeli şahsi düşüncelerini yansıtan ve tamamen onun kontrolünde bir gazete olacaktı.¹⁷⁶

Yeni kurulacak gazetenin ismi için “The Press”in seçilmesi aslında Torylerin sahip olmadığı “basın” desteğinden mülhemdi. Disraeli bu girişimin arkasındaki isimdi; ancak *Representative* felaketinden sonra resmen ve de alenen bir bağlantısının olduğunu göstermek istememişti. Ama gerçekte gazetenin hem imtiyaz sahibi hem de sürekli yazarıydı. Gazete haftalık olarak, Disraeli'nin “radikal muhafazakârlığı”nın öngördüğü, *Times*'tan biraz daha muhafazakâr bir yayın politikasına sahip olacak şekilde planlanmıştı. Disraeli Kırım Savaşı'nın başlamasından hemen önce yayın hayatına başlayan *The Press*'i, kendisinin hem Muhafazakâr Parti'yi hem de İngiliz iç siyasetini dönüştürmeye yönelik düşüncelerini uygulamaya koymak adına kamuoyu oluşturmak ve kendi arzu ettiği dönüşümün sağlanması için güncel ve kamuoyunun bütün ilgisini celp etmiş bir mesele olarak Kırım Savaşı üzerinden hükümetin altını oymak için bir fırsat olarak görüyordu. Derby bu girişime aslında karşıydı; zira, partisinin basın desteğine olan ihtiyacının farkında olmasına rağmen Disraeli'ye yeterince güvenmemekteydi. Çünkü Disraeli, gazeteyi kendi fikirlerini kamuoyuna mal etmek adına bir araç olarak kullanacaktı. Onun fikirleri ise geleneksel Tory çevrelerinde “nevi şahsına münhasır” bulunmaktaydı.¹⁷⁷

The Press, 7 Mayıs 1853'te yayın hayatına giriyor ve bu tarihten 16 Temmuz'a kadar olan ilk 11 başyazıyı da bizzat Disraeli yazıyordu. Bunlar ya önceki Derby hükümetini müdafaa ve propaganda ya da iş başındaki koalisyon hükümetine karşı ve manipülasyon amaçlı yazılardı. Disraeli gazeteyi, Stanley ve Bulwer-Lytton'la beraber çıkarmaktaydı. Stanley “gazetenin ilk iki sayısının yaklaşık üçte birini ben yazdım: Disraeli de benim gibi çok çalışıyordu; bir süreliğine kendi kalemiyle” diyecekti.¹⁷⁸ Disraeli çocukça hayallere kapılıp gazete tirajının 10-15 bin seviyelerine çıkarılabileceğini ve *Times*'ın tekelinin kırabileceğinden bahsediyordu. Gazete içeriğinin çoğu yorumdan ibaret olup haber sayısı çok azdı. “Onlar gazeteden daha çok siyasi yazı olduğumuzu söylüyorlar: yeterli sayıda haber yazılarına yer vermeyip ve

¹⁷⁶ Blake, *Disraeli*, s.352-353.

¹⁷⁷ Brighton, *Original Spin*, s.170.

¹⁷⁸ Saab, “Foreign Affairs and New Tories”, s.291.

özellikle siyasi içeriğe sahip olmamızdan dolayı” diyordu. Aslında burada “onlar”dan kasıt Derby’nin ta kendisiydi. Derby, Disraeli’nin özellikle savaş ortamında kamuoyunun manipülasyona duyarlı halinden faydalanarak kendi kamuoyunu oluşturmaya çalışmasından son derece rahatsızdı.¹⁷⁹

Disraeli, 31 Aralık 1853’teki başyazısında Kırım Savaşı’na girmenin çok büyük sonuçlarının olacağını ve savaş Britanya İmparatorluğu’nun “gücünü ve görkemini” ve tarihteki yerini, “birinci sınıf bir güç olarak İngiltere’nin geleceğini” belirleyeceğini iddia ediyordu. Ayrıca Disraeli “belki de çocuklarımız savaşın bitişini göremeyecek” diyerek durumun vahametini ifade ederken savaşın sonunda İngiltere’nin artık “emperyal bir güç olamayabileceği ve hatta sonunun gelebileceği” tehlikesinden de dem vuruyordu.¹⁸⁰ Durumun ciddiyetinden ötürü savaşa girmenin çok riskli olduğundan Aberdeen’i savaşı engelleyememesi nedeniyle suçluyordu. Ancak onun yerine gelecek olan Palmerston’u İngiltere için daha tehlikeli buluyor ve “kendi hayatından başka bir şey düşünmeyen biri” olarak tasvir ettiği Palmerston’a göre Aberdeen’i ehven-i şer olarak görüyordu.¹⁸¹ Disraeli aslında bu noktada, Kırım Savaşı konusunda kamuoyu nezdinde Rus karşıtlığının bayraktarı durumundaki Palmerston’a karşı bir reaktif pozisyon alarak savaşa girmenin zararlarından bahsediyordu. Hükümetin altını oymak istiyor; ancak hükümet içindeki kamuoyunu temsil eden “asıl hükümet” olan Palmerston’a muhalefette bulunmak adına Aberdeen’i evla görüyordu. Bir siyasi fail olabilmek, proaktif konuma geçebilmek ve kamuoyunun desteğini kazanabilmek için prensiplerini ve ideolojik tavrını bir kenara bırakarak zamanın koşullarına yani kamuoyunun beğenilerine göre meselelere karşı pozisyon alıyordu.

Disraeli bu doğrultuda, savaşmanın sadece askerlik onurundan başka bir anlamının kalmadığını düşünüyor ve hatta savaş başlamadan önce de barış taraftarı olarak Rusya’nın istila edilmesinin büyük bir hata olacağını söylüyordu.¹⁸² Ezeli muarızı Gladstone da başlangıçta hem bir liberal ve aristokrasi karşıtı olarak hem de kamuoyunun isteğine uyarak Rusya’ya savaş açılmasına taraftarlıkta, 1855’e gelindiğinde Palmerston’un yükselişinden kaygı duyarak “savaşa devam etmenin Tanrı’nın iradesine karşı gelmek olduğunu söyleyecek” ve hatta Ağustos 1855’te

¹⁷⁹ Stanley Weintraub, *Disraeli*, Londra: Hamilton, 1993, s.331.

¹⁸⁰ *The Press*, 31 Aralık 1853, başyazı.

¹⁸¹ *The Press*, 16 Haziran 1855, başyazı.

¹⁸² Monypenny ve Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli*, c.4, s.3.

Sivastopol'un düşmesinden umut kesildiği bir sırada Osmanlı Devleti'nin savaşa devam edebilmesi için ihtiyaç duyduğu borç kredisinin parlamentoda onaylanmasına Disraeli'yle birlikte karşı çıkacak ve teklif, 135'e karşı 132 aleyhte oyla kıl payı onaylanabilecekti.¹⁸³ Palmerston ise, Gladstone'un muhalif olmasından hoşnut; ancak Disraeli'yi muhalif bloktan çıkarmak isteyecek ve ona orijinal bir teklifle Canning'in yerine İstanbul elçiliğini teklif edecekti. 1856'da Sivastopol düştükten sonra Palmerston savaşa devam etmek istese de Disraeli ve Gladstone'un grupları barış yapma konusunda parlamentoda ortak hareket edeceklerdi.¹⁸⁴ Palmerston'a karşı yaptıkları bu işbirliği, ortak bir düşmana karşı teoride birbirine zıt iki kutbun beraber hareket edebileceğini ve kişisel menfaatler söz konusu olduğunda ideolojik prensiplerden ödün vermekte herhangi bir beis görmeyeceklerini gösteren manidar bir örnekti.

Disraeli'nin izlediği barış yanlısı siyaset, Palmerston taraftarı bir gazeteğe göre "tavşana kaç tazıya tut" (*hunting with the hounds and holding with the hare*) siyasetiydi.¹⁸⁵ Yani bir yandan kendi siyasi ajandasındaki dönüşüm fikrini hayata geçirebilmek için savaşı arzularken diğer yandan da Aberdeen hükümetini savaşı önleyemediği ve Rusya'ya karşı zayıf bir tavır gösterdiği için eleştirmekte ve aynı zamanda da Palmerston'un daha fazla güçlenmesini engellemek için savaşın İngiltere ve Avrupa düzeni için felaket sonuçları olabileceği tezini ileri sürerek barıştan yana tavır almaktaydı.¹⁸⁶

Disraeli'nin Rusya'ya bakış açısı da mensubu bulunduğu muhafazakâr camianın tam aksine tamamen şahsi mülahazalarla şekillenmişti. Ona göre, Rusya İngiltere için büyük bir tehditti; zira Rusya, "medeniyetin bütün kaynakları ve yardımlarını barbar bir güçte birleştiren; kafası zekâ dolu ve vücudu demirden bir canavardı."¹⁸⁷ Disraeli diğer birçok muhafazakar politikacının aksine Rus despotizminin veya Nikola'nın hayranı değildi; Louis Napoleon'la kişisel dostluğunun da etkisiyle Fransa'nın tarafında yer alıyordu. *The Press*'teki yazılarında Rusya'dan doğabilecek bir tehlikenin Fransa'yla

¹⁸³ John Vincent, "The Parliamentary Dimension of the Crimean War", *Transactions of the Royal Historical Society*, sy.31, 1981, s.45.

¹⁸⁴ *A.g.m.*, s.49.

¹⁸⁵ *Globe*, 20 Ekim 1855.

¹⁸⁶ Stephen Koss, *The Rise and Fall of the Political Press in Britain: The Nineteenth Century*, Londra: Chapel Hill, 1981, s.90.

¹⁸⁷ *The Press*, 11 Kasım 1854, başyazı.

ortak hareket edilerek önlenebileceğini vurgulamıştı.¹⁸⁸ Ayrıca onun Rusya tasviri, kendi kökeninin tarihinden semboller içeren daha derin benzetmelere sebebiyet verecekti. Rusya “Şark’ın fanatizm ve barbar kuvvetini bilim ve disiplinle bir araya getiriyordu ve ordusu da “Sennacherib’in ocağıydı”.¹⁸⁹ Muhafazakârlar Rusya’yı idealize ederken yahudi kökenlerini hâlâ hatırlayan biri için milyonlarca yahudi Rusya ve Rusya Polonyası’nda kıyım uğrarken ve uğramaya devam edecekken Rusya’nın yanında olamazdı. Bu nedenle bu katliamların sorumlusu Nikola onun idolü olacak bir figür değildi. Buna mukabil, III. Napoleon tıpkı kendisi gibi bir “türedi” olarak başladığı kariyerini Fransa İmparatoru olarak taçlandırmıştı ve onun uygulamaya koyduğu muhafazakâr ama popülist vurguları olan “Bonapartizm”ine mütemayildi. İngiltere ve Fransa’nın ortak hareketiyle Rusya’nın despotizminden Avrupa kurtarılabilirdi.¹⁹⁰

Disraeli için İngiltere-Fransa ortak harekâtıyla Sivastopol’un düşmesi Rusya için yeterli bir gözdağı mahiyetindeydi. Ancak bundan sonra kamuoyunun ve Palmerston’un arzuladığı gibi savaşa devam etmek Avrupa uyumunu istikrarsızlaştırmaktan başka bir işe yaramayacaktı.¹⁹¹ Aslında Disraeli’nin bu cümlelerinin altında yatan esas düşünce yine, Palmerston’un şöhretinin beslendiği savaşı bir an önce bitirmek istemesiydi. Ancak Disraeli savaşın bitmesini isterken bu düşüncesini alenen kamuoyuna sunmayıp *The Press* aracılığıyla “anonim” bir şekilde yapıyordu. Bu tarz bir basın yönetimi, kamuoyunun kabul etmeyeceği fikirleri kendi imajını yıpratmadan kamuoyuna iletebilmesi açısından zamanına göre özgün ve etkili bir tarzıdır.

Derby ise “hükümeti savaşmamakla suçladıktan sonra şimdi barışı talep etmek muhafazakârlar için onursuzluk olur” diyecekti. Muhafazakâr çevrelerde de *The Press*’in barış yanlısı pasif tutumu neticesinde Disraeli’ye karşı suçlamalar ve partiden ayrılıp Gladstone’un “barış koalisyonu”na katılacağı dedikoduları ortaya çıkıyordu.

¹⁸⁸ *The Press*, 16 Temmuz 1853, başyazı.

¹⁸⁹ *The Press*, 22 Ekim 1853, başyazı. Sennacherib, Kuzey İsrail 10 Kabile Krallığı’nı yıkıp yahudileri Asurya’ya tehcir ettirmekten sorumlu M.Ö. 705-681 arasında hüküm süren Asur Kralı’dır.

¹⁹⁰ Saab, “Foreign Affairs and New Tories”, s.302.

¹⁹¹ *The Press*, 6 Ekim 1855, başyazı.

Derby ve Disraeli arasındaki bu görüş ayrılığı neyse ki, müttefikler Fransa ve Avusturya'nın da barış istemesiyle ortadan kalkacaktı.¹⁹²

Kırım Savaşı'nın patladığı 1853'ün sonuna doğru *The Press*'in tirajı 2.250 civarındaydı. Yani *Times*'in tirajının yanından bile geçemezken üstelik bir de zarar ediyordu. Disraeli gazetenin 1858'de satışına kadar gazetede yazmaya devam edecekti. Disraeli'nin basınla içli dışlı münasebetiyle ilgili bir biyografi, "Disraeli gazetecilikten hoşlanırdı; eğer politikada devam edemeseydi gazeteci olurdu" diyecekti. Ancak 1858'den sonra aktif gazetecilik hayatı sona erecek ve sadece bir siyasetçi olarak "*The Press*'i yönetmekten basın yönetimine" geçecekti.¹⁹³

Savaşın sonrasına Delane'in Palmerston'a verdiği desteğe öykünen Disraeli, bu kızgınlığını bir keresinde kamuya açık bir konuşmasında dile getirecekti. Bu konuşmada güya basının kamuoyunu nasıl manipüle ettiğini ifşa ederek *Times* ve Delane'in foyasını ortaya çıkaracaktı. Whig aristokrasisini "bir zamanlar saf ve bağımsız olan İngiliz basınına yozlaştırmakla" suçlayacak ve Delane'in şahsında basın mensuplarını da "tavsiye için gazetelerin sayfalarına bakan, ülkenin masum insanlarını aydınlatarak onlara siyasi bilinç ve istikamet kazandırmak ve haklarının koruyucusu olarak kamuoyuna hizmet etmek yerine, altın yıldızlı salonların gevşetici ortamlarında aptal aptal sırtlamakla" iştiğâl ettiklerini söyleyecekti.¹⁹⁴ Disraeli burada, Delane'in Lady Palmerston'un verdiği davete iştirakini ima ederek Delane'in Palmerston'la olan samimiyetini eleştiriyordu. Ancak ithamlarının tamamını bizzat kendi kariyerinde rahatlıkla bulmak mümkündü. Hatta Delane ile bu tarz bir yakınlık kurmak için her şeyi yapabilirdi ve doğal olarak bu eleştiri ifadeleri 1858'de Disraeli'nin, muhafazakâr hükümeti kurulurken Delane'i hükümet programı ve üyeleri hakkında bizzat bilgilendirmesini engellemeyecekti.

Kısa süren Derby hükümetinin ardından tekrar başbakan olan Palmerston hükümeti zamanında Muhafazakâr Parti basınla olan ilişkilerinin dibe vurduğu ve hatta Kraliçe'nin eşi Prens Albert'in Derby'ye "İngiltere gazeteler tarafından yönetiliyor ve sizin tek bir gazeteniz bile yok" dediği dönemdi.¹⁹⁵ Prens Albert'in bu sözü, dönemin

¹⁹² Saab, "Foreign Affairs and New Tories", s.307.

¹⁹³ Bradford, *Disraeli*, s.321.

¹⁹⁴ Cook, *Delane of Times*, s.96-97.

¹⁹⁵ Brighton, *Original Spin*, s.174.

siyasi vaziyetini en açık ve öz bir biçimde ifade eder ve Disraeli'nin basına karşı duyarlılığını tahkim eder bir mahiyetteydi.

Palmerston 1865'te ölünce basın-siyaset ilişkileri için önemli bir denge de ortadan kalkmış oluyordu. Palmerston, kamuoyu ve basın tarafından çok sevilen bir figürdü. 1866'da 3. Derby hükümeti iş başına geldiğinde basın ortamı Tory partisi için çok daha elverişliydi. Disraeli, Derby emekli olup onun yerine başbakan olunca;¹⁹⁶ nihayet Delane ile istediği tarzda bir ilişki kurabilecekti. Disraeli, Delane ile iyi ilişkiler içinde olmaktan her zaman mutluluk duymuştu. Delane ile dostlukları ilk defa 1844'te ona gönderdiği bir mektupla başlamıştı. Mektupta son çıkardığı romanı *Coningsby* hakkında *Times*'ta çıkan tenkit yazısının olumsuz olmasından şikayet ediyor ve Delane'den gazetede, kitabı hakkında olumlu bir görüş belirtilmesini istiyordu. Aksi takdirde *Times*'ın etkisi düşünülüğünde, “kitabına vereceği zarar çok büyük” olacaktı.¹⁹⁷ Ayrıca Disraeli karısına yazdığı 1848 tarihli bir mektupta “parlamentoda aralıksız 3 saat konuştum. Bütün arkadaşlar çok beğendiler ve bunun benim en iyi konuşmam olduğunu söylediler. Şimdi Delane'e gidiyorum. -Tanrı bilir orada ne kadar ve ne sıklıkla bulunmalıyım- Konuşmam en az sekiz sütunda yer almalı.”¹⁹⁸ diyerek, kamuoyuna mal olmanın Delane'den geçtiğini ifade ederken aynı zamanda parlamento tartışmalarının kamusal alan tartışmaları karşısındaki önemsiz durumunu da ikrar ediyordu.

Delane ile Palmerston gibi samimi hatta fazla samimi bir şekilde “küçük adamlar”a karşı sadece ikisinin olduğu bir ilişki kurdu. Delane ile aralarında “bizim” bakanımız şeklinde konuşuyorlardı. Ancak Delane yine de onun 10 ay süren kısa başbakanlık döneminde samimi ilişkilerine rağmen, güya “bağımsızlığından ödün vermeyerek” ama aslında kamuoyu liberallere sıcak baktığından, “liberal tarafa daha yakın” duracak; Disraeli seçimlere gitmek zorunda kalınca *Times*, bir Liberal Parti organı gibi seçimlere girecek ve Gladstone'un liderliğindeki Liberal Parti *Times*'ın da desteğiyle çok rahat bir şekilde seçimleri kazanacaktı.¹⁹⁹

1868 seçim mağlubiyeti Disraeli'nin kariyerinin bittiğinin işareti gibi görünüyordu. Üstelik Disraeli 64 yaşındaydı. Bu arada Palmerston, Derby ve Russell

¹⁹⁶ “...açıkça en uygun halefi”, *The Times*, 26 Şubat 1868.

¹⁹⁷ Dasent, *Editor of The Times*, c.1, s.44-45.

¹⁹⁸ Cook, *Delane of Times*, s.247.

¹⁹⁹ Brighton, *Original Spin*, s.176.

gibi güçlü figürler siyaset sahnesinden çekilince basın genel manzarası yeniden şekilleniyor ve Gladstone gazeteler üstünde kalan son vergi yükünü de ortadan kaldırınca ucuz gazeteler atılım içerisine giriyordu. Gladstone'un başbakanlığı dönemindeki icraatları dolayısıyla huzursuz olan kesimlerin çoğalmasıyla, onun yegâne alternatifi olan Disraeli de doğal olarak basın tarafından daha sempatik bir figür olarak görülmeye başlanıyordu. Disraeli bu nedenle, 1874'te 30 yıl aradan sonra iktidara gelen ilk muhafazakâr tek parti hükümetini kurduğunda, basınla olan ilişkileri 1868'e göre çok daha iyi bir durumda olacaktı. Bu duruma sebep olan Disraeli'nin halkla ilişkiler konusundaki yeteneklerinden daha çok, Gladstone'un ilk başbakanlığı dönemindeki basına karşı takındığı umursamaz tavrı ve imtiyaz sahiplerinin daha çok muhafazakâr kökenden gelmeye başlamasıdır.²⁰⁰

Bir başka ifadeyle, “ülke” bu sefer, “Gladstone taraftarlığından Disraeli taraftarlığına temayül etmeye başlıyordu.” Bu durumda basın da kendini, popüler olan siyasetçinin yanında saf tutmak durumunda hissediyordu. *The Daily Telegraph*, *The Standard* gibi Londra merkezli gazetelerin yanında *The Sun*'in kurularak taşrada da muhafazakâr taraftarı bir gazetenin kazanılması, Gladstone hükümetinin popülerliğini yitirdiği günlerde Tory gazetelerinin basında hakim bir konuma gelmesini sağlıyordu. Üstelik Gladstone'un 1874'te seçimleri kaybedip parti liderliğini bırakarak siyasetten çekilmesiyle doğan boşluğu doldurması kaçınılmaz olan Disraeli'nin *Times*'la olan ilişkileri, basının da bütün ülke gibi Muhafazakâr Parti'ye temayül etmesinden dolayı doğal olarak olumlu seyretmekteydi.

Disraeli'nin basınla ilişkilerindeki bu pozitif hava, 1876'daki Bulgar olayları karşısında, Osmanlı bakış açısına ve olayları bastırma yöntemine müsamahakâr yaklaşan bir tavra sahip olması nedeniyle dağılacaktı. Gladstone ise hem “katliamların” büyüklüğü karşısında uğradığı şok hem de Disraeli hükümetinin bunlara kayıtsız ve hatta destekler mahiyette bir politika izlemesinin verdiği öfke neticesinde siyaset sahnesine geri dönerek Disraeli hükümeti ve Osmanlı Devleti aleyhine büyük bir kampanya başlatacaktı.²⁰¹ Bu kampanya neticesinde, Disraeli basın desteğini kaybedecek ve Kraliçe Victoria da Disraeli'ye bu durumu için -tıpkı eşi Prens Albert'in 1861'de Derby'yi uyardığı gibi- “yeterli basın desteğine sahip olmamasından” ötürü

²⁰⁰ Koss, *The Rise and Fall*, s.199.

²⁰¹ Brighton, *Original Spin*, s.179.

endişelendiğini ifade edecekti.²⁰² Ancak Kraliçe'nin kaygılarına rağmen Stanley Derby, 1876'nın sonunda gazeteleri, Muhafazakâr Parti'ye olan yakınlıklarını bakımından; “*Pall Mall, Telegraph, Post ve Standard* yanımızda; *Times* belirsiz ve sadece *Daily News* ile *Northern Echo* bize karşı” şeklinde tasnif edecekti.²⁰³

Disraeli kolaylıkla Türk taraftarı, Gladstone da Rus taraftarı olarak yaftalanabilirdi. Gladstone meseleye ahlaki açıdan yaklaşıp kamuoyunu ajite ederken; Disraeli ise kamuoyu tarafından eski siyasetçiler gibi soğuk, alaycı ve umursamaz bir şekilde görülme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Delane ise orta bir yol tutmuş; Bulgarlara yapılan saldırıları lanetlerken, Osmanlı Devleti'ne arka çıkmamak ve aynı zamanda Rusya yararına İngiliz çıkarlarına da zarar vermemek istemekteydi. Bulgar meselesi onun rol aldığı son krizdi. Sonunda kamuoyu tarafından onun bu bakış açısı, ülkenin en önemli ve etkili gazetecisi için kararsız ve müteredit bir konum olarak algılanacak ve kötüleşen sağlık durumuna atfedilecekti.²⁰⁴

Disraeli'nin çelişkiler üzerine kurulu inişli çıkışlı basın yönetimi stratejisi, kariyerinin sonunda Bulgar hadiseleri nedeniyle tamamen iflas edecekti. 1853'te Avusturalya'da yayın yapan bir gazetenin onun basınla olan “iki yüzlü” ilişkisini ifade ediş tarzı aslında onun kariyeri boyunca basına bakış açısını sarıh bir şekilde ortaya koyuyordu: Disraeli kendisi için bir keresinde “ben bir basın adamıyım ve bundan başka bir fiyakam da yok” derken başka bir sefer ise gazeteleri “ülkenin yegâne ajitasyon ve manipülasyon araçları olarak” kınıyordu. Disraeli'nin basını, kendi yanında yer aldığı “iyi”, aleyhinde yayın yaptığı zaman ise “kötü” olarak nitelemesindeki iki yüzlü tavra değinen gazete; “Bay Disraeli, kendi eserleri basın tarafından övülünce gazeteciliğin asil bir meslek olduğunu düşünüyor; ancak gazeteler onları eleştirince basının toplum için ne kadar tehlikeli bir kurum olduğunu iddia ederek varlığına saldırmaktan da geri kalmıyor” diyordu.²⁰⁵ 1876'da Disraeli'nin “fiyakası” Gladstone'un ajitasyonu neticesinde bozulacak; bir siyasi fail olabilmek için kariyeri boyunca büyük ihtimam göstererek basınla kurduğu ilişkiler çökecek ve kamuoyunun hakimi değil esiri olmuş, inisiyatifi tamamen Gladstone'a kaybetmiş bir siyasetçi (başbakan) olarak kariyerini noktalayacaktı.

²⁰² Koss, *The Rise and Fall*, s.207.

²⁰³ *A.g.e.*, s.211.

²⁰⁴ Brighton, *Original Spin*, s.181.

²⁰⁵ *Colonial Times and Tasmanian*, 2 Temmuz 1853, s.2-3.

2.4. Bir Siyasi Fail Olarak Gladstone'un Basın ve Kamuoyu Yönetimi

Gladstone kariyerinde birçok rekoru kırmış, 4 farklı zamanda başbakanlık koltuğuna oturmuş; 85 yaşında İngiltere'nin en yaşlı başbakanı olmuştur. 1834'ten emekli olduğu 1894'e kadar 60 yıl boyunca devlet yönetiminde aktif görevler almıştır. Kabine üyeliği 50, parlamento kariyeri ise 60 yılı aşkındır. Kamusal iletişim alanında da çığır açmış bir siyasetçi (*Midlothian Kampanyası*) ve basın düzenleyicisi olarak (Damga ve Kağıt vergilerinin tamamen kaldırılması) ön plana çıkmaktadır. 1876'daki Bulgar ajitasyon kampanyasının liderliğini yayınladığı bir risaleyle, yani basın vasıtasıyla alması da basın ve kamuoyu yönetimi konusundaki ustalığını kanıtlayacaktır. Bu hareketiyle, kariyerinin başlarında -Disraeli'nin aksine- basın yollu popüler tartışmalardan uzak ve isteksiz duruşuyla çelişmektedir. Ancak buna rağmen, kariyerinin sonuna doğru basın yönetiminde gösterdiği etkinlik ve kamuoyuyla kurduğu iletişim; aslında 19. yüzyılda değişen siyasi yapı karşısında artık siyasetçilerin, kamuoyunu ve kamusal alan tartışmalarını dikkate almak mecburiyetinde olduklarını da kanıtlamaktadır. Bu bakımdan, Gladstone'un basın ve kamuoyu yönetiminin tarihselliğini incelemek, Bulgar meselesi tartışmaları sırasında oynadığı rolü anlamak açısından çok faydalı olacaktır.

Gladstone, siyasi kariyerinin ilk dönemlerinde basınla ilişkilerini gönülsüzce sürdürmüş ve bu işlerin kendi konumuna “yakışmayan”, “uygunsuz” işler olduğu düşüncesinden hareketle başkalarına havale ederek yürütmüştü. Son dönem biyografıları ise basın yönetimini küçümser gibi görünürken aslında kamuoyu ve basın ilişkilerini ustaca yürüttüğünü ileri sürecekti.²⁰⁶ Verimli bir yazardı; ancak basın mensuplarıyla olan ilişkilerini Disraeli veya Palmerston tarzında içli dışlı yürütmüyordu. Çok sayıda kitabı dışında birçok tenkit yazısı yazmış; ancak gazete için çok az sayıda yazı kaleme almış; tenkit yazıları “*Later Gleanings*” (Derleme) adı altında toplanıp yayınlanmıştır.²⁰⁷

Başbakanlık koltuğunda otururken, o dönem için marjinal sayılabilecek bir hareketle 1870 Fransa-Prusya savaşı hakkında bir makale yazmıştır. Kamuoyunun nabzını ölçmek için inkâr edilebilir veya geri çekilebilir bir şekilde basına sızdırılan görüş veya haberler için kullanılan “*trial balloon*” (deneme balonu) deyimini bir basın stratejisi olarak birçok defa hayata geçirmiştir. Gladstone bunu, *Corn Laws*'ın

²⁰⁶ H.C.G. Matthew, *Gladstone*, c.1, Oxford: Oxford University Press, 1986, s.135.

²⁰⁷ W.E.Gladstone, *Later Gleanings*, Londra: John Murray, 1898.

kaldırılması tartışmaları sırasında Aberdeen’i zor duruma düşürmek için kullanmıştır. Bu bakımdan basın yoluyla kamuoyu manipülasyonu konusunda da öncü siyasi faillerdendir.²⁰⁸

Gladstone kariyeri boyunca ahlaki bir üslubu ön plana çıkaran bir dil kullandığı ve yazıları da teolojik ve klasik konulara yönelik olduğundan, basınla olan ilişkileri konusuna geldiğinde “popüler izlenim Gladstone’un bu tarz şeylerin üstünde olduğu” yönündeydi.²⁰⁹ Gladstone’un kamu hayatındaki ilk hareketi de basınla ilgiliydi. İlk kez 1826’da 17 yaşında milletvekili olan babasını ekonomik mevzularda suçlanması karşısında savunma amacıyla yerel gazete *Liverpool Courier*’e bir dizi mektup yazmıştı.²¹⁰

Oxford’daki başarılı kariyeri sonrası ultra-Tory Newcastle Dükünün koruması altında bir Tory olarak 1832’de parlamentoya girdi. 1832’deki yüzyılın en büyük ve önemli liberal kazanımı olan “Büyük Seçim Reformu” önerisine bir “muhafazakâr” olarak kararlılıkla karşı durmuştu. *Herald*’da şöyle yazıyordu:

“Efendim eğer, aristokrasi, eşraf ve ruhban kamuoyunun bu şekilde ifade edilmesiyle alarma geçirilir, korkutulur veya bunaltılırsa ve eğer, hiçbir büyük devlet adamı, devrim yollarında bir baltanın kesime gittiği gibi hevesle koşan veya pervasızca dolaşan bu mutsuz kalabalığa karşı durmazsa, büyüklüğümüz ve istikrarımız yok olacak ve ölümün nemi ve serinliği İngiltere’nin şanını silip süpürecektir.”²¹¹

1861’de artık Liberal Parti hükümetinin Maliye Bakanı (*Chancellor of Exchequer*) iken, *Fraser’s Magazine* adlı bir derginin idarecisi desteğini sunmak istediğinde, Gladstone: “finansal meselelerde basınla çalışmak mevzusu benim için çok yeni bir tecrübe” şeklinde cevap vermişti.²¹² Yani gerçekten de kariyerinin başında basınla ilişkileri nasıl götüreceği hakkında ciddi bir şekilde düşünmemişti. Zira Disraeli gibi “aşağı” bir kökenden gelmediği; İngiliz toplumunun üst tabakasında yer alan bir ailenin mensubu olduğu için doğal yollardan yükselme şansına sahip bulunuyordu.

²⁰⁸ Brighton, *Original Spin*, s.186.

²⁰⁹ Koss, *The Rise and Fall*, s.12.

²¹⁰ J. Morley, *Life of Gladstone*, c.1, Londra: Macmillan, 1905, s.32.

²¹¹ *A.g.e.*, s.71.

²¹² R. Shannon, *Gladstone*, c.1, Londra: Hamish Hamilton, 1982, s.430.

Tenkrit yazıları yazarak “yüksek gazetecilik”e adımını atarken tıpkı Disraeli gibi kitaplar da yazmıştı. Ancak onun kitapları Disraeli’nin yazdığı gibi edebî eserler değildi. İlk iki kitabı kilise-devlet ilişkileri ve kilise prensipleri üzerineydi. Parti lideri Peel, Gladstone gibi yetenekli bir Tory’nin bu tür “gereksiz” tartışma konularına neden dahil olmak istediğini anlayamamıştı. Bu tür yazılarından başka, Lord Aberdeen’e hitaben Napoli Kralı’nı bir isyanı “aşırı bir şiddetle” bastırmasını kınayan bir açık mektup da yazmıştı. Bu yazıyla, siyaseten daha “liberal” bir bakış açısına doğru kaydığının ilk işaretlerini vermiş oluyor ve kamuoyunda “Halkın William’ı” şeklinde anılmaya başlıyordu. Bu tür konulardaki hassasiyetini 1876’da Bulgar meselesi sırasında da gösterecekti. Tenkrit yazılarında ise genellikle ilk kitaplarındaki gibi kilise meseleleriyle ilgileniyordu. Bütün kamu kurumları hemen tamamen seküler yapıya sahip bir toplumda bu tür meseleler hakkında yazması “kilisede kariyer yapmak istemesiyle siyasi kariyerini uzlaştırma çabasından başka bir şey değildi” şeklinde yorumlanacaktı.²¹³

Kariyerinin bu döneminde Gladstone, basını kullanarak şöhret bulma amacıyla değildi. Zaten tartıştığı meseleler kamuoyunda ses getirecek türden de değildi. Aynı zamanda, Gladstone bu sıralarda daha maddi konularda da basını kullanma eğilimi göstermeye başlıyordu. Ticaret Kurulu Başkan Yardımcısı olduğu sırada kariyerinde ilk defa olarak kendi ticaret politikasına destek amaçlı “anonim” olarak yayınlanan bir yazı yazıyordu.²¹⁴ Görev başındayken basına bu tarz yazılar yazması, o dönemde örneğin Disraeli’nin *The Press*’e olan günlük müdahalesinden daha ürktücü görünecekti. Disraeli sadece şöhret kazanmak ve görünür olmak için; Gladstone ise kamuoyunun genel seviyesine hitap etmeyen, nispeten daha küçük ama eğitimli bir okuyucu kitlesini kendi görüşleriyle etkilemek adına ve daha çok entelektüel kaygılarla yazıyordu.²¹⁵ Gladstone, ancak partide yükseldikten sonra elit kesimlere hitap eden anonim tenkrit yazılarından farklı olarak halka açık bir şekilde görüşlerini açıkça ifade etmeye başlayacaktır.

Kırım Savaşı sırasında ise Gladstone, Peelite gazete *Morning Chronicle*’da Kraliçe’yi Rusya lehine etkilemekle itham edilen Prens Albert’i savunan bir yazı

²¹³ Brighton, *Original Spin*, s.191.

²¹⁴ “The Course of Commercial Policy at Home and Abroad”, *The Foreign and Colonial Quarterly Review*, 1845.

²¹⁵ Brighton, *Original Spin*, s.192.

kaleme alacaktı.²¹⁶ Gladstone, kamuoyundaki savaş yanlısı şövenizme sempati duymuyordu. Ancak bazı radikaller gibi savaşa karşı da değildi. Fakat, Maliye Bakanı olarak izlemeye çalıştığı ticari siyaseti ve bütçe planlamasını bozacak bir faktör olacak olan savaş finansmanı yüzünden bulunduğu konum itibarıyla savaşa soğuktu. Kamuoyu baskısı çoğalınca o da bütçe ve finansman odaklı itirazlarını terk etmek zorunda kalacaktı. Yani Gladstone, Maliye Bakanı olması dolayısıyla savaşın çıkmasına öncelikle karşı bir pozisyon alıyordu. Ancak bir liberal olarak Rus despotizmine de karşı ve yine kamuoyunun baskısı belirleyici oluyor ve ona göre savaşı adil ve kaçınılmaz olarak görmeye başlıyordu.²¹⁷ Gladstone da tıpkı Başbakan Aberdeen gibi konumu gereği, rasyonel bir devlet adamı gibi düşünüyor; ancak irrasyonel düşünen kamuoyunun tavrına göre hareket etmek zorunda kalıyordu.

Biyografi Stansky'nin de altını çizdiği gibi, -çok sonra Bulgar ayaklanmasının bastırılmasına karşı vereceği gibi- Napoli olaylarına verdiği tepkiyle despotizmin boyunduruğu altındaki halklara karşı olan desteği ve Maliye Bakanı olduğu sırada “malumat vergilerinin” kaldırılmasındaki katkısı da siyasi kariyerinin ilerlemesine yol açan en önemli başarılarından olarak kabul edilmektedir.²¹⁸ Malumat vergilerinin kaldırılmasıyla alt sınıflar, malumat ihtiyacına kolay bir şekilde ulaşmaya başlayacak ve kamusal alan tartışmalarına katılımları daha yoğun bir şekilde sağlanabilecekti. Ayrıca Gladstone bu hareketiyle İngiliz basınının yeni dönemdeki yapısını da belirlemiş oluyor ve kamusal alanın daha da genişlemesine katkı sağlarken, kamuoyunun iç ve dış meselelerdeki belirleyiciliğini de dolaylı olarak arttırmış oluyordu.

Gladstone'un malumat vergilerinin kaldırılmasından sonra basın müessesesini düzenleyici bir başka hamlesi de 1853'te, “reklam vergilerini” kaldırmak istemesi olacaktı. Ona göre; reklam vergileri, kaçınılmaz olarak kurumsal, büyük gazetelerle bunlara en yakın olan siyasetçiler arasında bir muhalefet koalisyonu ortaya çıkarmaktaydı. Gladstone'un ilerleyen yıllarda en büyük rakibi rakip parti liderleri Derby veya Disraeli olmayıp yakında kendi parti lideri de olacak olan ve *Times* gibi kurumsal gazeteler tarafından coşkuyla desteklenen Palmerston olacağını düşünüyordu. Ayrıca bu gazetelerin kendi mali reformlarına karşı olduklarını da biliyordu. Reklam

²¹⁶ *Morning Chronicle*, 30 Ocak 1854, s.3.

²¹⁷ E.J. Feuchtwanger, *Gladstone*, Londra: Macmillan, 1989, s.89.

²¹⁸ P. Stansky, *Gladstone: A Progress in Politics*, New York: Norton, 1979.

vergilerini kaldırıp ucuz gazetelerin de reklam alabilmesini sağlayarak reklam pastasını, vergileri ödeyebilecek durumda olan büyük gazetelerin hakimiyetinden kurtarmak bunlara bir darbe vurarak kurumsal gazeteler ve ucuz gazeteler (*penny papers*) ayrımını ortadan kaldırmak isteyecekti. Böylece basının yapısını dönüştürerek kurumsal gazetelerin egemenliğini kırıp Palmerston gibi popüler figürlerin tek başına kamuoyunu belirlemesini önleyebilecekti. Bu doğrultuda, 1855'te damga vergisi -o Maliye bakanı olmasa da- kaldırılacak ve son olarak 1860'da bakanlık koltuğuna tekrar döndükten sonra ucuz gazetelere yol açmak için kağıt vergisinin kaldırılmasına ilişkin tasarının da -Lordlar Kamarası'nın veto etmesine rağmen- tekrar bütçe teklifi içinde yollayarak geçmesini sağlayacaktı.²¹⁹ Bu hareketle İngiliz basınına uygulanan 150 senelik, vergi görünümü altındaki yasal baskı araçları tamamen ortadan kaldırılmış olacaktı. Gladstone, eğer hiç başbakan olmasaydı dahi, İngiliz siyasetini ve siyaset-basın ilişkilerini değiştiren adam olarak tarihe geçmiş durumdaydı.

Gerçi Gladstone bu hareketleriyle kendi liberal başbakanına karşı radikallerle *de facto* ittifak kuran biri gibi görünse de gazete piyasasının yapısal dönüşümünden yararlanan Gladstone da kaçınılmaz olarak vergisiz dönemin (*post stamp age*) gazeteci ve editörlerinin bir numaralı siyasetçisi haline geliyordu.. *The Daily Telegraph* gibi gazeteler toparlanmış tirajları artmaya ve daha kolay hayatta kalmaya başlamışlardı. Ancak bu durum, *Times*'la arasında sıkıntılar yaratmıştı. Palmerston hayatta olduğu sürece *Times* onu destekleyecekti. Palmerston'dan sonra *Times*, Lord Russell'ı parti lideri olarak öngörüyordu. Ancak 1868'de kamuoyunda parti liderliği için Gladstone'un ismi ön plana çıkmaya başladığında liberal gazetelerle birlikte *Times* da başbakanlık yolunda basının desteğine ihtiyaç duyduğu zaman onun yanında olacaktı.²²⁰

Gladstone, Disraeli'den farklı olarak, tek tek gazetelerle ilgili değil de bir kurum olarak basının tamamını yapısal dönüşüm yoluyla kendi yanına çekmek istiyordu. Bu anlayışla, ilk maliye bakanlığı döneminde 10 bin pound karşılığında kendisine teklif edilen -Disraeli'nin *The Press*'i gibi iş görecektir- *The Empire* adlı gazeteyi satın almayı reddedecekti. 1867'de de yeni kurulmuş bir gazete olan *The Chronicle*'in mali sıkıntılar

²¹⁹ Koss, *The Rise and Fall*, s.168.

²²⁰ Brighton, *Original Spin*, s.196.

sebebiyle yaptığı 1.500 poundluk bir teklifi Gladstone kabul etmemiş ve gazete bir yılı dolmadan kapanmak zorunda kalmıştı.²²¹

Delane ve *Times*'la olan ilişkileri de inişli çıkışlı bir seyir takip eder. Önde gelen liberal siyasetçilerden Granville'in 1867'de ikilinin ilişkisi hakkında Delane'e yazdığı bir mektupta:

“Keşke sen ve Gladstone daha yakın bir iletişime sahip olsaydınız. Bu onun için çok faydalı olurdu. Üstelik, *The Times* gibi kamuoyunu yönlendirme konusunda çok önemli bir organa sahip olurdu. Kamusal meselelerde etkin bir rol üstlenmek isteyen bir siyasetçi için *Times*'in gücü inkâr edilemez.”²²²

diyecekti. 1868'de başbakan olup hükümeti kurduğunda kariyerinin bu noktasına kadar basın mensuplarıyla yakın ikili ilişkiler kurma konusunda pek istekli görünmeyen Gladstone; Palmerston, Derby ya da Disraeli'den biraz farklı da olsa özellikle Delane'in şahsında artık gazetecilerle kişisel ilişki kurmak ihtiyacı hissetmişti. Bu amaçla Delane'e, birlikte hareket etmelerini istediğini liberal milletvekili George Glyn aracılığıyla iletmiş; içinde hükümet atama listesinin de bulunduğu bir mektup yazmış ve *Times* da ertesi gün bunu yayınlamıştı. O gece Gladstone, Granville ve Delane yemekte buluşmuşlardı. Delane, Gladstone'un kendisine karşı çok dikkatli ve nazik bir yaklaşım sergilediğini yazacaktı.²²³

Kamuoyunu kazanmak için Disraeli'yle girdiği seçim yarışlarında 1868'de aldığı olumlu sonuç ve 1874'te aldığı mağlubiyet basınla olan ilişkilerinin seyriyle paralel durumdaydı. Basının ve özellikle Delane'in desteğini almak kamuoyunun seçmenler olarak desteğini almak demektir. Bu bağlamda Gladstone'un “basın danışmanı” Glyn, 1868'deki Disraeli'nin kısa süren iktidarının ömrünü gazetelerin desteği üzerinden yorumluyordu:

“Düşünceme göre, *Post* ve *Daily News* doğru yolda gidiyorlar. *The Telegraph* tam anlamıyla emin olamasam da sizinle olan bağımı koparmaya cüret edemeyecek. Delane'le doğrudan bir bağlantım yok

²²¹ Koss, *The Rise and Fall*, s.176-177.

²²² Cook, *Delane of The Times*, s.206.

²²³ *History of The Times*, c.2, s.408-409.

ama bence, Disraeli'ye arka çıkmayacak ve bu da onun sonunu çok çabuk bir şekilde getirecek.”²²⁴

1873 ve 1874'te kamuoyu Gladstone'a karşı döndüğünde basında bazı yeni ittifakların kurulması kaçınılmaz hale gelecekti. Kamuoyunun tavrına göre hareket eden basın “kazanan tarafta” yer almak istemesi gayet doğaldı. Ancak basının Gladstone'u terk etmesi sadece onun popülaritesini yitirmesiyle alakalı değildi. Örneğin; *Morning Post* Gladstone'dan daha fazla “Palmerstoncu” hareket etmeye başlamasından ötürü Disraeli'nin tarafına geçmişti. *Telegraph* içinse bu süreç daha yavaş gelişmesine rağmen Disraeli'nin popülarite kazanmasıyla ona karşı daha yumuşak davranmaya başlayacaktı.²²⁵ *Times* ise Gladstone'un başbakanlığı döneminde kesin bir şekilde ona muhalif bir yayın politikası izlememiş, açıkça karşısında yer almamıştı. Ancak kamuoyunun kendisine karşı dönmesiyle birlikte *Times* da gittikçe artan sayıda Gladstone karşıtı yayınlar yapmaya başlayacaktı. Gladstone bir keresinde; “Bu sabahki *The Times*'tan bir makale, açıkça benden kurtulmayı hedefliyor” diyerek hoşnutsuzluğunu dile getirecekti.²²⁶

1876 senesi ise, kamuoyu ve basın yönetiminde başka bir dönüm noktası olacaktı. Bulgar hadiseleri dolayısıyla Gladstone'un ayağa kalkmasını basın, daha çok “Türk hakimiyetinin boyunduruğundan kurtulmak isteyen Bulgar mazlumlarının” tarafında yer alan bir liberal olarak, bir liberal hareketin koşulsuz desteklenmesi şeklinde değerlendirmişti. Gladstone ise, 1874 yenilgisinden sonra parti liderliği ve siyasetten çekilmiş biri olarak kamuoyu nezdinde kaybolan itibarını yeniden tesis etmek için Bulgar hadiselerini bir fırsat olarak görmüş ve basındaki söylemini liberal mülhazalarla kurgulamıştı. Böylece despotizme karşı liberal değerler uğruna verilen bir mücadeleyi desteklemek ve hükümeti barbarlarla beraber gösterip itibarsızlaştırmak suretiyle bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı.

Bulgar ajitasyonu önce İngiltere'yi bir basın mevzusu olarak etkiledi. Radikal gazete *The Daily News*'ün Bulgarlara karşı Türk “katliamları”yla ilgili yaptığı haberler kamuoyunda büyük bir etki yarattı. Daha sonra *Northern Echo*'nun editörü W.T Stead ve *Manchester Guardian*'ın editörü C.P. Scott tarafından mevzunun üstüne gidilmeye

²²⁴ Koss, *The Rise and Fall*, s.175.

²²⁵ Brighton, *Original Spin*, s.199.

²²⁶ Morley, *Gladstone*, c.2. s.504.; *The Times*, 14 Ocak 1875.

devam edildi. *The Times* ise “katliamlardan” endişeli olsa da hiçbir zaman kampanyaya tam olarak katılmadı. Bu tutum daha önce ifade edildiği gibi Delane’in son günlerinde güçten düşüşünün semptomları olarak görüldü. Ancak Stead için Bulgar hadiseleri kariyeri açısından bir dönüm noktası olacak ve burada kazandığı şöhret sonucu Londra’ya terfi edip *Pall Mall Gazette*’in başına getirilecekti.²²⁷

Bu ortamda Gladstone kampanyaya başlayıp *The Bulgarian Horrors and the Question of the East*²²⁸ (Bulgar Dehşeti ve Şark Meselesi) adlı meşhur risalesini yayınlayacaktı. Bu risalenin, destekçisi *Daily News* editörü Frank Hill marifetiyle Londra’ya dağıtımını sağlanacak ve Stead sayesinde de taşrada yayınlanacaktı. Bu tarz bir yayıncılık ve basın kampanyası İngiltere tarihinde de bir ilk olacaktı. Gladstone, Bulgar ajitasyonu ile kamuoyunu kazanarak yakaladığı ivmeyi kendi lehine kullanmaya devam edecek ve 1878’de Midlothian’da başlayacağı seçim mitingleriyle siyasi tarihe “Midlothian Kampanyası” olarak geçen, 1880 seçimlerine dek sürecek olan o zamana kadar görülmemiş bir tarzda uzun bir kampanya dönemi geçirecekti.

Gladstone’un basından aldığı ilhamla giriştiği Bulgar ajitasyonu o zamana kadar yapılan siyasi tartışmalar arasında Kırım Savaşı sayılmazsa ilk defa kamuoyunun bizzat muhatap olmadığı, “deniz aşırı” bir mesele üzerinden mobilize edildiği bir kampanya süreciydi. Bu anlamda Gladstone’un yürüttüğü kampanya hem içerik hem de sonuçları açısından siyasetçilerin ve basının, kamuoyunun doğrudan maruz kalmadığı bir meselenin kamusallaştırılarak kamuoyunun ilgisinin celb edilmesi noktasında müstesna bir örnektir.

Kampanya sırasında Gladstone, gazetelerin büyük bir kısmını, kamuoyu gibi kendi tezi çerçevesinde harekete geçirebilmişti. Ancak örneğin *Morning Post* gibi gazeteler Gladstone’a karşı kararlı bir şekilde yayın yapıyorlardı. Gladstone bu duruma karşı Stead’e “*Morning Post*’un rüşvet aldığını tahmin ediyorum yani ya Türklerden rüşvet alıyor ya da en azından onların etkisi altında” diyor ve “Türklerin basınla iş yürütmenin önemini mükemmelen anladıklarını” düşünüyordu.²²⁹

Gladstone’un iddia ettiği gibi Türklerden rüşvet almalarına gerek olmadan bizzat Disraeli’nin basındaki destekçilerin Gladstone aleyhine haberler yapmaları mümkündü.

²²⁷ Brighton, *Original Spin*, s.200.

²²⁸ W.E. Gladstone, *The Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Londra: John Murray, 6 Eylül 1876.

²²⁹ Koss, *The Rise and Fall*, s.211.

Gladstone'un evham gibi görünen bu düşünceleri aslında onun, basının potansiyeli hakkında daha derin düşüncelere sahip olduğunu gösteriyordu. Bu mülahazayla, yerel basını kullanma noktasında dahi marifetlerini Bulgar ajitasyonu sırasında göstermişti.

Gladstone'un Bulgar ajitasyonu kampanyasıyla ilgili bir başka detay da onun "fırsatçılıkla" (*opportunism*) suçlanmasına neden olacak harekete geçmedeki yavaşlığıydı. Yani Bulgaristan'dan Amerikan misyoneri J.A. McGahan tarafından gönderilen haberlerin *Daily News*'ta yer almaya başlamasından hemen sonra harekete geçmeyip beklemesi fırsatçılıkla suçlanmasına neden olacaktı. Kamuoyunda çıkan haberlere neticesinde Disraeli hükümetine olan tepkiyi ve aklında olan soyut fikirlerin pratikte de etkili olabileceğini gördükten sonra kampanyaya başlaması kendi siyasi ajandasına Bulgar ajitasyonunu kullanarak ulaşma eleştirisiyle karşı karşıya kalacaktı.²³⁰

Meseleye basın yönetimi açısından bakıldığında, Gladstone daha önce hiçbir siyasetçinin yapamadığı şekilde kamuoyunu tamamen arkasına almış; risaleler ve köşe yazıları gibi enstrümanlar aracılığıyla kamuoyuna seslenerek ve geniş ölçekte mitingler düzenleyip doğrudan kamuoyuna hitap ederek etkin bir "multimedya" kampanyası yürütmüştü. Liberal ve Türk karşıtı bu kampanyanın doğal olarak Rus yanlısı olması çelişkisi de dönemin Rus çarı II. Aleksander'ın İngiliz kamuoyunda haleflerine nazaran nispeten liberal anlayışlı, serflere özgürlüklerini veren bir "kurtarıcı" olarak algılanmasından kaynaklanmaktaydı.²³¹

²³⁰ Shannon, *Gladstone*, c.1. s.169.

²³¹ Brighton, *Original Spin*, s.203.

3.BÖLÜM: 1876 BULGAR MESELESİ'NDE İNGİLİZ KAMUOYU

Literatürde “1875-1878 Şark Krizi” şeklinde adlandırılan, Osmanlı Balkanlarında yaşanan isyan hareketleri, önce Hersek'te başlamış ve daha sonra Bosna, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'a sıçramıştır.²³² Bu isyan hareketlerinin arkasındaki temel motivasyon, Rusya tarafından ihraç ve tazyik edilen “Panslavizm” ideolojisidir. Bu nedenle Balkanlardaki 1875-1878 yılları arasındaki isyan hareketleri, bir bakıma Panslavizmin tatbik edilip hayata geçirilmek istendiği safhayı temsil etmektedir.²³³ 1876 Bulgar isyanı da bu isyanlardan bağımsız düşünülmemelidir. Bu minvalde, Bükreş'te konuşlu Bulgar Devrim Komitesi liderlerinden Hristo Botev'in Hersek'te isyanın başlamasından sonra yazdıkları, Balkanlardaki hareketlenmenin mahiyetini ve hedeflerini göstermesi bakımından manidardır:

“Hersek savaşıyor: Karadağ savaşı, kendi dağlarına doğru yayarak yardıma geliyor; Sırbistan kendi güçlerini harekete geçirmeye hazır; Yunanistan savaş ilan etmek üzere; Romanya ise tarafsız kalmayacak... İçinizde Türkiye için ölüm vaktinin geldiğine dair en ufak bir şüphe hâlâ var mı?”²³⁴

Bulgar devrimcileri, kendi başına bir Bulgar ayaklanmasının başarıya ulaşamayacağını bildiklerinden diğer Balkan uluslarıyla birlikte Rusya'nın güdümünde hareket etmek ve kendi bağımsızlık hayallerinden çok, Panslavizmin amaçlarına hizmet etmek zorundalardı. Zaten, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi İgnatiev'in, Hersek isyanını fırsat bilerek devrimci liderlerden Stoyan Stambolov'la görüşüp ayaklanma için onay vermesinden sonra 16 Eylül 1875'te bir Bulgar isyanı çıkmıştır.²³⁵ Ancak bu isyan yerel makamlar tarafından kolayca bastırılarak fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığa karşın İgnatiev, Bâbiâli nezdinde girişimlerde bulunup isyancılara karşı takibat

²³² Anderson, *Doğu Sorunu*, s.195-235.

²³³ David Mackenzie, “Panslavism in Practice: Cherniaev in Serbia (1876)”, *The Journal of Modern History*, sy.36, no: 3, Eylül 1964, s.279-297.

²³⁴ L.S. Stavrinou, *The Balkans Since 1453*, Hinsdale: Dryden Press, 1958, s.379.

²³⁵ Şimşir, *Rumeliden Türk Göçleri*, c.2, s.LXXIX.

yapılmasına ve bölgede ek tedbirler alınmasına mani olmuş; ayrıca, isyana süratle müdahalede bulunan idarecilerin değiştirilmelerini de sağlamıştır. Bölgedeki bu durum, isyanların koordinasyonunu üstlenen Rus büyükelçiliğine yeni bir Bulgar ayaklanması çıkartmak için çalışmalara başlama imkânı verecektir. Bu doğrultuda Büyükelçilik Müsteşarı Nelidov, 25 Ekim 1875'te St. Petersburg'a: "Hersek hareketi, Sırbistan ve Karadağ'ı savaşa sürükler sürüklemes Bulgaristan'da yeni karışıklıkların patlak vermesini beklemek gerekir" diye yazacaktır.²³⁶

Böylece 1876 Bugar isyanı, Panslavist fikirleri etrafında yoğun Rus tahriki ile meydana gelecektir. Bu isyan, Rumi takvime göre 20 Nisan 1876'da başladığı için literatüre "Nisan Ayaklanması" olarak geçmiştir. Miladi takvime göre 2 Mayıs'ta başlayan isyanın planlayıcıları arasında "Yergöğü Devrim Komitesi" üyelerinin yanısıra Rusya'nın Filibe Konsolos Yardımcısı Nayden Gerov da bulunmaktadır. Kendisi Rusya'da eğitim görmüş bir Bulgar olan Gerov, isyanın kendi doğduğu köy olan Avratalan ve civarında hızlı bir şekilde gelişmesini ve ilk kurşunun da orada atılmasını sağlamıştır. Gerov'un isyana katılımı, Rus tahrik ve teşviklerinin boyutlarını göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır.²³⁷

İsyan beklendiği gibi Bulgar ahaliden geniş bir destek bulamamış ve 13 Mayıs'ta da bastırılmıştır. Ancak Nisan Ayaklanması'nın, muadilleri içinde küçük ve önemsiz denebilecek bir isyan olarak neredeyse 10 gün gibi çok kısa bir sürede bastırılmış olmasına ve bölgede yüzyıl boyunca bu çapta ve hatta bundan daha büyük isyan hareketleri yaşanmış olmasına rağmen Avrupa ve özellikle İngiliz kamuoyundan büyük bir yankı uyandırmasının sebebi, isyanın bastırılma yönteminden kaynaklanmıştır. İsyan, Bâbiâli müdahale etmekte gecikince, düzenli birliklerden ziyade, nefis-i müdafaa amacıyla silahlanan müslüman ahali ve Başibozuk birliklerince bastırılmış ve bu süreç içerisinde Başibozukların özellikle Batak köyünde sergiledikleri aşırı hareketleri İngiliz gazetelerince abartılarak "Bulgar mezalimi veya katliamları" şeklinde İngiliz kamuoyuna yansıtılmıştır. Bunlara göre öldürülen Bulgar sayısı 25 bini bulmuştur. İngiliz Büyükelçiliği görevlisi Walter Baring'in 1 Eylül tarihli raporuna göre ölü sayısı 12 bin; Amerikan Konsolosu Schuyler'in 10 Ağustos tarihli raporuna göre ise 15

²³⁶ A.g.e., s.LXXXIV.

²³⁷ A.g.e., s.XCI-XCII.

bindir.²³⁸ Ancak Avrupa hükümetlerinin baskısı sonucu hadiseleri yerinde incelemek üzere kurulan Filibe Olağanüstü Komisyonu'na göre ise, ölü sayısı 3.947'dir ve bunun 523'ü de müslümandır.²³⁹ Raporlar arasındaki bu büyük farklar ve katliam iddiaları, Bulgar isyanının İngiliz kamuoyu nezdinde istismar edildiğini gözler önüne sererken, bir yıldır bastırılmadan devam eden Bosna-Hersek isyanının gündemde yer bulamaması da hem basının hadiseleri gündeme getirmedeki rolünü hem de kamuoyunun gerçeklerden çok, sansasyonel haberlere ilgi duyduğunu ortaya koymaktadır. Yani aslolan “olan” değil; kamuoyu tarafından” algılanandır” ve bu noktada, basın da algı oluşturma konusunda üzerine düşen görevi yerine getirmektedir.

3.1. Bulgar Hadiselerinin İngiliz Kamuoyuna İntikali

1876 Mayıs ayında vuku bulan Bulgar ayaklanması ve ayaklanmanın bastırılması sürecinde yaşananlara İngiliz basınının gösterdiği ilgiyi ve dolayısıyla kamuoyunun gündemini ne ölçüde işgal ettiğini anlamak için öncelikle İngiliz gazetelerinde “Bulgarlarla” ilgili 19. yüzyıl boyunca yer alan haber sayılarına göz atmak yerinde olacaktır. Öyle ki, 1876 yılında çıkan haberler baz alındığında İngiliz basınındaki Bulgar ajitasyon kampanyasının mahiyetiyle ilgili önemli detaylar göze çaracaktır. Bu suretle, hadiselerin meydana geldiği 1876 Mayıs ayı verileri, önceki ve sonraki aylarla karşılaştırıldığında sürecin gelişiminde etkili olan faktörlerin neler ve kimler olduğu da rahatlıkla takip edilebilmektedir.

İngiliz basınında, içinde “Bulgar” tabirinin geçtiği haber sayıları;²⁴⁰ 1750-1799 yılları arasında 33'ken, 1800-1849 yılları arasında 1.478 ve 1850-1899 yılları arasında ise 268.271'i bulmakta ve yüzyılın ikinci yarısı için onar yıllık periyotlar halinde bakıldığında ise sayılar, 1850-1859 arasında 7.072; 1860-1869 arasında 6.116; 1870-1879 arasında 89.006 ve 1880-1889 arasında 106.517'ye ulaşmaktadır. 1876 isyanının yaşandığı on yıllık dönem ele alındığında, 1870'te 847; 1871'de 534; 1872'de 628; 1873'te 494; 1874'te 444; 1875'te 480; 1876'da 20.498; 1877'de ise 29.688 haberde

²³⁸ *The London Gazette (Supplement)*, 19 Eylül 1876, s.5116-5114.

²³⁹ Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.63.

²⁴⁰ *The Times* gazetesinin verileri dahil değildir.

“Bulgar” tabiri geçmektedir. Yine isyan yılı olan 1876’nın aylarına bakıldığında, Ocak ayında 50; Şubat ayında 36; Mart ayında 24; Nisan ayında 62; Mayıs ayında 343; Haziran ayında 336; Temmuz ayında 1.697; Ağustos ayında 2.416; Eylül ayında 7.535; Ekim ayında 4.089; Kasım ayında 1.904 ve Aralık ayında ise 1.997 defa Bulgar hadiseleriyle ilgili haber yapılmıştır.²⁴¹ Bundan başka İngiliz basınının en etkili gazetesi *The Times*’ta ise “Bulgar vahşetiyle” ilgili en çok haber, Gladstone’un meşhur risalesinin yayınlandığı 144 haberle Eylül ayında çıkmış bunların 138’i doğrudan “katliamları” konu edinmiş ve yine ajitasyonun devam ettiği Ekim ayında da yapılan 122 haberin 116’sı “katliam” temalı olmuştur.²⁴²

Haber sayılarında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan dramatik orandaki artış, Bulgar isyanlarının çoğalmasına ve buna paralel olarak Bulgar ulusal kimliğinin inşa sürecinin hızlandığına delalet eder. Ayrıca özellikle 1870 ve 1880’li yıllarda yapılan haber sayılarının çokluğundan anlaşılacağı üzere, “Şark Meselesi”nin İngiliz kamuoyunda gündeme gelmesi ve tartışılmasının çoğunlukla Bulgar meselesi üzerinden olduğu görülecektir.²⁴³ İstatistiklere göre 1876’da 20 bini geçen haber sayısı, 1876 Bulgar İsyanı’nın İngiliz kamuoyunda ne denli yankı bulduğunu göstermektedir. İsyanın Mayıs ayında başlayıp hemen bastırılmasına rağmen hadiselerle ilgili haberlerin en çok Eylül ayında yapılması da Gladstone’un risalesini 6 Eylül’de yayınlamasının basına ve kamuoyuna olan etkisini belirtmek adına önemli bir veridir. Ayrıca *Times*’ın Eylül ayında, Bulgar ajitasyonunun basındaki liderliğine soyunması da bu istatistiğin oluşmasına yardımcı olmuştur. Ancak yukarıdaki basın verilerinden çıkarılması gereken en önemli sonuç; doğal gazetecilik anlayışının tersine olarak Mayıs’ta başlayan ve biten hadiselerin hemen akabindeki yaz aylarında değil de yoğunlukla Eylül ve Ekim aylarında yani hadiselerden dört ay sonra İngiliz kamuoyunda daha çok konuşulup

²⁴¹ <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (son erişim 30.05. 2018).

²⁴² James Peter Phillips, “The Eastern Crisis, 1875-1878, in *British and Russian Press and Society*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nottingham Üniversitesi, 2012), s.105.

²⁴³ Bulgarlarla beraber Balkanlar’da ulusal bağımsızlık mücadelesi veren diğer uluslardan örneğin “Boşnak”larla ilgili İngiliz basınında, 1850-1899 yılları arasında 113 bin 227 haber yayımlanmıştır. Bunların 65 bin 350’si 1870-1879 yıllarına aittir. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti’nden istiklalini elde etme mücadelesi veren “Karadağlılar”la ilgili 19. yüzyılın ikinci yarısında 131 bin 419 haber yayımlanmıştır. Fiili bağımsızlığını 19. yüzyılın ilk yarısında kazanmış olan ve idari açıdan nispeten istikrarını sağlamış olan Sırplarla ilgili ise aynı dönemde sadece 5 bin 190 haberin yapılmış olması manidardır. Zira sürekli isyan hareketlerinin yaşandığı bölgeler doğal olarak daha çok basının ilgisini çekmekte; kamuoyuna istikrarsız bölgelerde yaşanan hadiselerin haberleri sunulmakta ve böylece Şark Meselesi, bu bölgelerde yaşayan ulusların sorunları merkeze alınarak değerlendirilmektedir (<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (son erişim 30. 05. 2018)).

tartışılır olmasıdır. Zira Gladstone'un risalesi ve *Times*'ın hadiselere karşı üslubunu sertleştirilmesi gibi, hadiselerin kendisinden bağımsız dış etkenlere bağlı olarak kamuoyunun gündemine geliş sıklığı ve tarzının değiştiği aşikârdır. Ayrıca kamuoyunun her halükârda, gerçekte “yaşananlar” üzerinden değil de dış etkenler tarafından (basın, siyasetçiler, partiler vs.) “anlatılanlar” ya da “algılatılanlar” üzerinden kanaatlere vardığı da bir kez daha kanıtlanmış olur. Bu anlamda, iddia edilebilir ki, “1876 Bulgar Meselesi” İngiltere için aslında bir “iç siyaset” meselesidir ve dolayısıyla o tarihteki İngiliz iç siyasi yapısı ve aktörlerinin merkezde olduğu bir bakışla hadiselerin İngiliz basını, siyaseti ve kamuoyunun gündemine intikal ediş sürecine göz atmak gerekmektedir.

Öncelikle merkezde yer alan *The Times* dışında kalan İngiliz gazetelerinin ideolojik konumlanmasından bahsetmek elzemdir. Muhafazakâr basın organları; Bulgar hadiselerine doğal olarak hükümet perspektifinden bakarak ve anlatılanlara temkinli ve şüpheli yaklaşarak bu tür haberlerin Rusya'nın işine yarayacağı tezini ileri sürerek büyük resme odaklanılması gerektiğini belirtmişlerdir. *The Daily Telegraph*, *Pall Mall Gazette*, *The Standard*, *The Globe*, *John Bull* ve *Vanity Fair* gibi muhafazakâr gazeteler, kamuoyunda giderek gelişen hükümet karşıtlığı ve “Bulgar vahşeti”ne hassasiyet karşısında hükümet yanlısı yayın politikalarını devam ettirmekte zorlanmaya başlamışlar; Temmuz ayında hadiselerle ilgili yayın yapmama kararı almışlarsa da Ağustos ayında daha fazla “katliamları” inkar edemeyerek yayın politikalarını Osmanlı Devleti aleyhine döndürmek durumunda kalmışlardır. Doğrudan Disraeli'yi eleştiremeyeceklerinden -bizzat Disraeli'nin de yapacağı gibi- Büyükelçi Elliot'a yüklenmişlerdir.²⁴⁴ Fazla tiraja sahip olmasalar da farklı bir görüşü temsil eden “Katolik gazeteleri” ise, Katolik karşıtlıkları nedeniyle muhafazakârlara yakın durmasalar dahi liberal fikirleri de desteklememişlerdir: Vatikan, Türklerden nefret etmektedir ancak bu meselede asıl sorun kötüler arasında kimin tercih edileceğidir. Türkiye ve Rusya arasında seçim yapılmak zorunda kalındığında Türkiye ehven-i şer kalmaktadır. Dolayısıyla başlıca Katolik gazete olan *The Weekly Registrar and Catholic Standard of*

²⁴⁴ Brendan William Larkin, “The Times and The Bulgarian Massacres”, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Wesleyan Üniversitesi, 2009), s.85-86.

London Türk yanlısı bir yayın politikası takip etmiştir.²⁴⁵ Taşra gazetelerinden özellikle W.T. Stead yönetimindeki *The Northern Echo* ise ajitasyona, liberal gazetelerden önce, hiç tereddüt etmeden katılmıştır. Liberal gazetelerden *Daily News* ajitasyonun amiral gemisi görevini görmüş ve haftalık *The Spectator* da kararlı ve istikrarlı bir şekilde hükümet karşıtı yayınlarını sürdürmüştür.²⁴⁶

Bulgar isyanıyla ilgili İngiliz basınında ilk haber, olayların devam ettiği günlerde 6 Mayıs'ta yer alıyordu. *Reuters*'in İstanbul'dan gönderdiği telgrafta “Bulgarlarla müslümanlar arasında olayların yaşandığı” ancak, “kalkışmanın ciddi olmadığı düşünülüyor”²⁴⁷ bildiriliyor; 3 gün sonra yayınlanan haberlerde Başibozukların devreye girdiğinden söz ediliyordu.²⁴⁸ Bu haberlerden 20 Mayıs'a kadar İngiliz basını Berlin Memorandumu ve Selanik'te katledilen Alman ve Fransız konsoloslarıyla ilgili haberlerle meşgul olacaktı. *Daily News* 20 Mayıs'ta “Başibozukların büyük katliamlarda bulunduğunu” yazacak,²⁴⁹ muhafazakâr yayın organı *Pall Mall Gazette* ise olaylarda “Rus konsolosunun parmağının” olduğunu ve “Rus entrikasının isyanı kışkırttığını” iddia edecekti.²⁵⁰ Liberal gazeteler hadiseleri, Başibozukların işlediği vahşi cinayetler olarak nitelerken; muhafazakâr gazeteler ise olanların arkasında Rus parmağını arayacaklardı.

İstanbul muhabiri Antonio Gallenga'nın gönderdiği rapora istinaden 1 Haziran'da *Times*'ta çıkan haberde; “Türkiye'nin dış müdahaleden masun olduğunu ve kendi ketumiyetinin²⁵¹ verdiği rahatlıkla isyan bölgesini, isyancıları tamamen yok ederek sakin bir hale” getirdiği yazılacaktı.²⁵² Liberal bir haftalık gazete olan *The Spectator* da 3 Haziran'da “*The Bulgarian Insurrection*” (Bulgar Ayaklanması), başlığıyla olaylar hakkında tafsilatlı malumat yer alacaktı. *Spectator*'ın bu yayınında, daha sonra “Bulgar dehşeti” iddiasını temellendirmek için kullanılacak olan bütün argümanlar bulunacaktı. Ancak bu makale, kamuoyu o sırada, Abdülaziz'in tahttan

²⁴⁵ John P. Rossi, “Catholic Opinion on the Eastern Question, 1876-1878”, *Church History*, c.51, no:1, Mart 1982, s.54.

²⁴⁶ David Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago: The University of Chicago Press, 1939, s.384.

²⁴⁷ *The Times*, 6 Mayıs 1876, s.7.; *Daily News*, 6 Mayıs 1876, s.5.

²⁴⁸ *The Times*, 9 Mayıs 1876, s.5.

²⁴⁹ *Daily News*, 20 Mayıs 1876, s.8.

²⁵⁰ *Pall Mall Gazette*, 24 Mayıs 1876, s.7.

²⁵¹ Yaşanan vahşeti gündeme taşıyacak özgür bir basının ve bunları değerlendirip hükümete baskı kurabilecek modern bir kamuoyunun yokluğundan bahsediyor.

²⁵² *The Times*, 1 Haziran 1876, s.7.

indirilmesi mevzusu gibi İstanbul'dan gelen daha dramatik haberlere odaklandığı için 23 Haziran'da *Daily News*'un İstanbul muhabiri Edwin Pears'a dayandırarak yapacağı yayın kadar etkili olmayacaktı:

“Bulgar isyanı bastırılmadı. Bastırılmış gibi gözüküyor. Türklerin uygulamaları bastırmanın ötesine hızlıca geçmiş vaziyettedir. Yaşanan dehşet hali şimdiye kadar Bosna ve Hersek'te yaşanan katliamların toplamından fazla ve dışarıdan gelecek bir müdahale veya birbirinin boğazına çökmüş iki vahşi ırktan biri yokolana kadar herhangi bir somut gelişmenin olması mümkün gözüküyor.”

Ayrıca bu uzun haber yazısında Bulgar ahaliye yönelik katliamların kimler tarafından işlendiği de belirtiliyordu:

“...Bosna ve Hersek'teki Türk birlikleri çoğunlukla düzenli birliklerdir. Bulgaristan'daki birlikler ise Kızılderililer kadar merhametsiz ve hatta onların bile bilmediği bir fanatik öfkeye sahip, acımasız Başbozuklar ve zalim Çerkeslerdir. Karşılarında ise ve İslam'ın öfkeli klanlarına karşı “Hıristiyanlık” davası güden savunmasız insanlar var.”

Daha da önemlisi, Bulgar isyanının hazırlık evresi ve planlaması da ayrıntılı bir şekilde veriliyor ve Bulgarların isyan için sürekli hazırlık yapan komiteler aracılığıyla bölgede devamlı huzursuzluk çıkardıkları da yine bunları destekler bir üslubla anlatılıyordu:

“...1868'den beri para ve mühimmat sağlamak için çalışan bir Komite isyan için doğru zamanı bekliyordu. Eğer Türkler zerre kadar siyasi hassasiyete veya sıradan bir dürüstlüğe sahip olsalardı doğru zaman asla gelmeyebilirdi. Bulgarların sabrı sadece İstanbul'daki hükümete Bulgarlara karşı her hal ve şartta tahakküm altına alınabilecek bir halk olarak davranma cesareti verdi...”²⁵³

Hadiselerin İngiliz basınına ve hatta hükümetine daha yeni yeni yansıdığı erken bir tarihte yılın geri kalanında İngiliz kamuoyu gündemini artarak işgal edecek olan “Bulgar vahşeti”yle ilgili gazetelerin görgü tanıklarına dayandırarak yapacakları bütün haberlerde, vahşeti tasvir ederken kullanılacak olan öğeler, *Spectator*'ın yukarıda alıntılanan anlatısında yer alan argümanlarla aynı olacaktır. Yani dikkatli bir İngiliz

²⁵³ *The Spectator*, 3 Haziran 1876, s.705.

gazete okuyucusu için Bulgar hadiselerinin veçheleri, Haziran ayının başından beri aşikârdır. Ancak hadiselerin, “dehşeti” ve “vahşeti”nin büyüklüğü ve insanlık adına “utanç verici” olması, İngiliz kamuoyu gündeminin birinci sırasında yer almasına yetmeyecektir. Zira *Spectator* veya *Daily News* gibi tescilli liberal basın organları olarak kamuoyunun bir kısmının nazar-ı itibarına sahiptirler ve ayrıca bu tür hadiselerin, isyanların, “katliamların” ve vahşetlerin Şark’ta yaşanmaları da vaka-i âdiyeden sayılmaktaydı. Dolayısıyla İngiliz kamuoyunun dikkatini bu tür hadiselere yöneltmek, haberlerin içeriği ne kadar dehşet verici olursa olsun bir süreye, devamlı yayınlara ve “ajitatörlere” ihtiyaç duymaktaydı. Ancak belki de en önemli faktör olarak da İngiltere örneğinde *Times* gibi en çok tiraja sahip ve bu oranda kamuoyunu etkileme potansiyelini haiz bir organın bu yönde yayın yapmasıydı. Son olarak da siyaset kurumundan bir aktörün de basın aracılığıyla “kıvama” gelmiş kamuoyuna liderlik yapması gerekecektir ki hükümete siyaseten bir alternatif olarak kamuoyunun arzusu yönünde hareket etmeye zorlayabilsin.

İşte, zikredilen bu aşamaların hepsi, ilk bölümde örnek olarak verilen Kırım Savaşı öncesinde yaşanmış olup 1876 Bulgar hadiseleri esnasında da yaşanacaktır. Nitekim, Hazirandan Eylül ayına kadar Bulgar ajitasyonu, ne *Times*’ın tam desteğine sahip olarak ne de kamuoyu nezdinde, Eylül ayında ortaya çıkacak olan Gladstone gibi bir “kanaat önderi”ne sahip olduğundan, ajitasyona karşı olan İngiliz hükümetine diz çöktüremeyecektir. Ancak *Times*’ın ve Gladstone’un devreye girdiği Eylül ayından sonradır ki İngiliz basını -hatta muhafazakâr basın bile- ve dolayısıyla İngiliz kamuoyu, “Bulgar dehşeti” hususunda bir birliğe varabilmiş ve hükümete pozisyonundan geri adım attırarak bir baskı aracına dönüşebilmiştir. *Times* ve Gladstone’un risalesinin yarattığı farkı yukarıda zikredilen haber sayıları verilerinden dahi izlemek mümkündür: Haber sayıları 2 binlerden Eylül ayında 7 binlere çıkmış ve kamuoyunun tartışmasız bir şekilde ajitasyon propagandasını satın almasını sağlamıştır. Öyle ki, ajitasyon kampanyasının önde gelen isimlerinden liberal siyasetçi ve tarihçi E.A. Freeman 1877’de yazdığı bir makalede o günleri; “1832 Reform Yasası tartışmalarından beri İngiliz halkı ve onun ulusal vicdanının, Türklerin Bulgaristan’da yaptıklarını tüm gerçekliğiyle duydukları zaman topyekün ayağa kalktığı ilk olaydır.” şeklinde tasvir edecek ve bu “ayağa kalkışın”, tamamen popüler olduğu iddiasıyla hareketin “tek bir

sınıfa veya partiye indirgenemeyeceğini ve bu yüzden hükümet üzerinde bu kadar etkili olduğunu” ileri sürecekti.²⁵⁴

Başbakan Disraeli ve Dışişleri Bakanı Lord Derby ajitasyon sırasında kendilerine karşı yapılan, katliamlara göz yumma ve hatta destekleme suçlamalarına karşı, resmi raporlarda bu tür bilgilerin yer almadığından hareketle “gayriresmi iddialar” üzerine siyaset belirlenemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple de Türk dostu ve Rus düşmanı olarak bilinen İngiltere’nin Bâbiâli nezdindeki büyükelçisi Sir Henry Elliot basın tarafından bu durumdan ötürü mesul tutulmuş ve hükümete doğru bilgi vermemekle itham edilmiştir. Oysa ki, İngiliz hükümetine Büyükelçi Elliot tarafından hadiseler hakkında sığağı sığağına raporlar ulaştırılmıştı. Elliot, 4 Mayıs 1876’da isyanın başlamasından 3 gün sonra Derby’ye isyanla ilgili fazla ayrıntılı olmayan ilk raporunu göndermişti. Edirne konsolosu Dupuis’tan aldığı bilgilere istinaden olayların, Rusya’nın ve özellikle Filibe Konsolos Yardımcısı Nayden Gerov’un tahrikleriyle meydana geldiği ve Bâbiâli’nin isyana müdahale etmekte geciktiğini ise 7 Mayıs’taki raporunda yazacaktı.²⁵⁵

Dupuis isyancıların Türkleri nasıl katlettiklerini ve isyana katılmayan köyleri yakıp yıktıklarını ihtiva eden ve Bâbiâli’de kendisini söylenenlerle tamamen örtüşen bir raporu 9 Mayıs’ta Elliot’a ulaştırdı. 12 Mayıs’ta ise Filibe Valisi Aziz Paşa’nın müslüman ahaliye silahlanma emrini verdiği haberini aldı. Bâbiâli’ye bu durumu protesto ettiği zaman hükümet değişimi yüzünden hakim olan kargaşa sebebiyle bir sonuca ulaşamadı. Takip eden 3 günde Dupuis’tan Başbozukların yol açtığı olaylar ve müslüman ahaliye silah dağıtıldığını bildiren ek raporlar gelmeye devam etti. Bunların içinde ilk defa “kargaşa”nın düzensiz birlikler tarafından çıkarıldığından bahseden raporlar da bulunuyordu. Dupuis, Başbozukların Edirne’de asayiş bozduklarını ve hatta bu havalideki “savunmasız insanların ve kadınların üzerlerine ateş açtıklarını” bildiriyordu. Dupuis 19 Mayıs’ta “Başbozuklar, Çerkesler ve hatta silahlı Çingenelerin itaatsizlik, aşırılık ve düzensizliğe yol açarak cinayet işledikleri; soygun, adam kaçırma ve yağmalama gibi eylemlerde bulduklarını” söylüyor; ancak Bulgarların da

²⁵⁴ E.A.Freeman, “The English People in Relation to the Eastern Question”, *The Contemporary Review*, Şubat 1877, s.489 ve 510.

²⁵⁵ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.27.

savunmasız müslüman köylerinde aynı cürümleri işlediklerini de bildiriyordu. Ona göre, “katliamları her iki taraf” da işlemişti.²⁵⁶

Başbozukların devreye sokulmasından ve silahlandırılmasından son derece rahatsız olan Elliot, 23 Mayıs'ta bu durumu Bâbîâli nezdinde güçlü bir şekilde protesto etti. Ona göre; olayların arkasında Rusya'nın olduğu açıktı. Bulgar isyancılar bölgedeki Rus konsolos ve ajanları tarafından yönlendiriliyor; bütün bunlar Rus Büyükelçisi İgnatiev'in bir planı olarak işliyordu: Bulgarlar isyan edecek, Türkler sert karşılık verecek ve Avrupa kamuoyunun dikkati çekilerek isyanın bastırılış şeklinden dolayı dehşete düşmesi sağlanacaktı. Bâbîâli, Başbozukların isyanı bastırmak için kullanılmasını önleyemeyerek İgnatiev'in tuzağına düşmüştü.²⁵⁷

Elliot, Mayıs ayındaki raporlarından sonra Haziran ayının başında hadiseler henüz kamuoyunun gündeminde yer almamışken Dışişlerini bilgilendirmeye devam etti. 8 Haziran'da gönderdiği raporuna “Bulgar ayaklanması kesin bir biçimde bastırılmış görünüyor; buna rağmen, üzülererek söylüyorum ki, ayaklanma acımasızca ve bazı yerlerde vahşice bastırıldı” yazacaktı.²⁵⁸

Elliot'ın hadiseler hakkında bu tür malumatı ihtiva eden raporları, İngiliz hükümetinin eline, hadiselerin henüz devam ettiği Mayıs ayının başından itibaren geçmeye başlamıştı. 23 Haziran'da *Daily News*'un kamuoyunun dikkatini çekmeyi başardığı ve artık hadiselerin “kamusallaşmasını” sağladığı haberine kadar geçen sürede içerisinde Disraeli, daha sonra iddia edeceğinin aksine hadiseler hakkında düzenli bir şekilde bilgilendirilmişti. Üstelik, Türk yanlısı olarak lanse edilen Elliot kendine gelen malumatı sansürlemeden Londra'ya göndermiş ve Başbozukların faaliyetleri mevzusu nedeniyle de Bâbîâli'yi protesto dahi etmişti. Buna rağmen Elliot'ın, bizzat Disraeli tarafından töhmet altında bırakılması, katliam haberlerinin İngiliz kamuoyuna intikalinden sonra uyandırdığı büyük tepkileri ve hükümete karşı olan öfkeyi gidermek için Disraeli'nin hadiselerin “vahametinden zamanında haberdar edilmedik” bahanesine sığınma çabasının bir neticesiydi. Disraeli, kamuoyundan gelen şiddetli tepkilere karşı Elliot'ı “paratoner” ve “günah keçisi” olarak kullanmıştı. Zira Disraeli hadiseleri, vicdanî veya ahlakî bir mesele olarak değil de daha geniş bir

²⁵⁶ Larkin, *The Times and The Bulgarian Massacres*, s.67.

²⁵⁷ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.29.

²⁵⁸ Larkin, *The Times and The Bulgarian Massacres*, s.68.

çerçeveden bakarak “Şark Meselesi”nde Bâbîâli’nin İngiltere’nin lehine hallettiği “ufak bir pürüz” şeklinde görmekteydi. Ona göre Şark’ta asıl önemli olan, Rusya’nın Osmanlı Balkanlarına doğru yayılmasının önlenmesi ve bu doğrultuda Britanya İmparatorluğu’nun Şark’taki emperyal çıkarlarına uygun olarak Osmanlı Devleti’nin “bağımsızlığı” ve “toprak bütünlüğü”nün devamını vaz eden statükonun korunmasıydı. Dolayısıyla Elliot’ın hadiseleri tıpkı liberal basının yaptığı gibi “abartarak” raporlamış olsaydı bile Disraeli ve Derby, meseleye karşı yaklaşımlarını değiştirecekleri şüpheliydi. Nitekim, Elliot’ın raporlarından isyanın şiddetle ve hatta vahşetle bastırıldığı başından beri hükümetin malumuydu. Parlamentoda hadiseler hakkında sorularla karşılaştıklarında “resmi raporlarda Bulgar katliamlarını bulamadıklarını”²⁵⁹ söyleyerek sorumluluktan kaçmak isteyeceklerdi. Aksi takdirde hükümetin “vahşetten” haberi olup da müdahale etmemesi kamuoyu nezdindeki itibarını yok ederdi. Ayrıca hükümet Bâbîâli’nin kötü yönetim tarzından ve isyan hareketlerini gerektiğinde Başbozukları kullandığından da haberdardı.²⁶⁰ Ancak hükümet Bâbîâli’nin masum insanları öldürmek için değil; isyanı başlatan ve ilk kurşunu sıkan isyancılara karşılık verme noktasında hakkı olduğu görüşündeydi. Derby’nin ifade ettiği gibi hadiseleri “...kuzulara karşı kurtların yer aldığı tek taraflı bir katliam değil; her iki taraftan düzensiz birliklerin rol oynadığı, daha çok iki vahşi ırkın, vahşi yöntemlerle yürüttüğü bir mukatele...”²⁶¹ olarak görüyordu. Disraeli için de “...Bulgar köylerinin yakılmış ve genç kızların ırzına tecavüz edilmiş olması pek üzücüydü; fakat bu eski ve makul bir siyasetten vazgeçmeye bir sebep miydi?”²⁶² sorusunun cevabı, Derby’nin düşünceleri gibi çok açık ve basitti.

Disraeli liderliğindeki Muhafazakâr hükümetin 1876 yazında karşı karşıya kaldığı ikilem, Aberdeen’in Kırım Savaşı öncesindeki ikilemine benziyordu. Şark

²⁵⁹ *Punch*, 5 Ağustos 1876.

²⁶⁰ Öyle ki, Başbozuk birlikleri askeri bir müessese olarak Kırım Savaşı sırasında Ruslara karşı Balkanlardaki yerel halktan ve aşiret savaşçılarından oluşan süvari birliği olarak İngiliz Tümgeneralı William Ferguson Beatson tarafından kurulmuştu. Bu projenin arkasında meşhur İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning buunuyordu. Canning özellikle bu birliklerin “gayrinizami tabiatlarının” korunmasında ısrar ediyordu. Sadece bu şekilde doğal savaşı özellikleri korunabilir ve istenen verim sağlanabilirdi. Ne var ki, bu birlikler muharebelere katılmadan lağvedileceklerdi. Ancak bizzat Canning’in fikrinden ilhamla kurulan Başbozuk birlikleri, resmen lağvedilmiş olsa da özellikle 1860’larda bölgeye yerleştirilen Çerkeslerin, “Başbozuk” adı altında zaman zaman yerel isyancılara karşı kullanılmaya başlanmasıyla varlığını sürdürecekti. 1876’da İngilizler kendi projeleri olan bu birliklerin kullanılmasına ise ateş püsküreceklerdi. (Mesut Uyar, “Rus’a Karşı Başbozuklar”, <https://www.academia.edu/35295343>; Ayr. bkz. Edward Money, *Twelve Months With The Bashi-Bazouks*, Londra: Chapman and Hall, 1857.)

²⁶¹ *The Times*, 15 Temmuz 1876, s.10; *Daily News*, 15 Temmuz, s.3. (İtalikler tarafıma aittir.)

²⁶² Andre Maurois, *Disraeli’nin Hayatı*, çev. İsmail Hakkı Alişan, İstanbul: Vakit Matbaası, 1935, s.318.

Meselesi bir anda basit bir ikileme indirgenmişti: Bir tarafta “Türk katliamlarından mazlum ve muzdarib” Bulgar ve diğer hıristiyan Balkan ulusları; diğer tarafta ise daha geniş mikyasta İngiliz emperyal çıkarları aleyhine Rusya’nın “hainane planları”. Aynı ikilem Hindistan İşleri Bakanı Lord Salisbury sene sonunda İstanbul Konferansı’na gönderildiğinde de devam edecekti. Salisbury’nin motivasyonu, “hıristiyanları gözetmek mi; yoksa Rusya’ya dikkat etmek mi?” olmalıydı.²⁶³ İngiliz siyaseti ve kamuoyunun vermesi gereken karar bu soruda özetlenebilirdi. Realpolitik ve rasyonel düşüncenin emrettiği şekilde statükonun korunması, işbaşındaki hükümetin tercihi olacaktı.

Haziran ayında Avrupa kamuoyunun ilgisi daha çok Osmanlı Devleti’nin Sırbistan ve Karadağ’la yaşaması muhtemel gözükken savaşa yoğunlaşıyordu. Bulgaristan’da gelişen ve ne olduğu tam belli olmayan hadiseler ise bu yoğun Şark gündeminde bir süre gölgede kalacaktı. *Pall Mall Gazette* Haziran’ın ortasında hadiselerle ilgili, İstanbul’dan gelen bir mektubu yayınladı. Bu mektupta bütün isyanın mesuliyeti Rus ajanlarına yüklenmesine rağmen, Türklerin isyanı “büyük bir acımasızlıkla” bastırıldığı iddia ediliyordu.²⁶⁴ Ancak İngiliz basınında Bulgar hadiseleriyle ilgili yükselecek sert tepkiler 23 Haziran’da *Daily News*’un İstanbul’daki muhabiri Edwin Pears’ın rahatsız edici mektubunu yayınlamasına kadar başlamayacaktı:

“Geçen ay Bulgaristan’da yaşanan korkunç katliamlarla ilgili kötü söylentiler İstanbul’da fısıldanıyor... Hükümet bu katliamları işleyen -onlara asker demeye dilim varmıyor- Başıbozukları ya engelleyemedi ya da engellemek istemedi...”

şeklinde başlayan mektupta Başıbozukların Çerkeslerden oluştuğundan ve isyanı nasıl bastırdıklarını anlattıktan sonra “katliamlarda” kaç kişinin öldürüldüğü hakkındaki fikirleri dile getiriyordu:

“...kaç kişinin öldürüldüğünü kesin bir biçimde söylemek için henüz çok erken ama henüz İstanbul’a gelen akıllı bir Türk sayının 18 bin olduğunu tahmin ediyor. Bulgarlar 30 binden bahsediyorlar ve 100 köyün yok edildiğini söylüyorlar.”

²⁶³ Phillips, *The Eastern Crisis*, s.107.

²⁶⁴ *Pall Mall Gazette*, 16 Haziran 1876, s.5.

“Mezalimin” tasvirini yaptıktan sonra İngiltere’nin nasıl bir Osmanlı siyaseti izlemesi hakkında görüş bildiriyordu:

“...bir Türk gazetesi, ‘biz isyancıların işini bitirirken İngiltere bizi Rusya’ya karşı savunacaktır’ diyor... Bizim işimiz Türklere birçok farklı şekilde şu anda dahi veriyor olduğumuz bütün desteği kesmektir... Yapılması gereken en acil iş katliamların sona erdirilmesini sağlamaktır. İngiltere, hıristiyanların tek savunucusu olarak Rusya’nın öne çıkmasına müsaade etmemelidir...”²⁶⁵

Bu haberden 3 gün sonra parlamentonun her iki kanadında da liberaller bu konuyu gündeme getirip tartışmaya açacaklardı. Disraeli ve Derby, hadiseler hakkında konuşacak ve Disraeli yazılanları “baş düşmanın gazetesinin” (Gladstone) kendisini kötü duruma düşürmek için uydurduğu haberler olarak tanımlayacaktı.²⁶⁶ Derby de iddiaları kabul etmekte gönülsüz bir tavırla, “resmi onayın olmadığı bir durumda bir gazetenin haberine göre adım atmanın doğru olmadığını” belirterek, Elliot’tan “resmi raporların gelmesini beklediğini” söyleyecekti. Halbuki Mayıs’ın başından beri resmi raporlara sahipti; ama malumatı olduğu takdirde Şark siyasetini değiştirmek zorunda kalacağından parlamentoda raporları inkâr etmek durumundaydı.²⁶⁷

Times ve *Daily News*’un İstanbul muhabirleri Gallenga ve Pears hükümetten gelen yalanlama karşısında 30 Haziran’da gazetelerine birer mektup daha göndereceklerdi. 8 Temmuz’da yayınlanan Pears’ın ikinci mektubu Disraeli’ye cevap niteliğinde olacak ve “vahşet” daha korkunç bir tasvirle detaylandırılacaktı:

“Çok sayıda çocuk Çerkesler tarafından kaçırıldı ve ya satıldılar ya da köleleştirildiler... katledilenlerin sayısı 12 bini buldu... bu vahşetin sorumluları hem siyasi hem de dini yetkililerdir. Filibe Valisi isyancıların devrimci olduklarından hepsinin katledilmesi gerektiğini ilan etmiş ve imamlar da *gavurlara* karşı kutsal savaş ilan ederek bir rahip ve 33 hıristiyan öldüren her müslümanın cennete gideceğini söylemiştir...”²⁶⁸

²⁶⁵ *Daily News*, 23 Haziran 1876, s.5.

²⁶⁶ Monypenny ve Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli*, c.6, s.43.

²⁶⁷ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.45.

²⁶⁸ *Daily News*, 8 Temmuz 1876, s.5.

Özellikle İslam dini hakkında cahilce önyargılara dayalı bu yorumlar, İngiliz kamuoyunda şok etkisi yaratacağı.

Times muhabiri Gallenga ise mektubunda “yaşananları” özetliyordu:

“Bu vahşiler (Başbozuklar) ne yaptılar?

1-5-6 köy isyana katılmasına rağmen 100 köyü yok ettiler.

2-En az 25 bin insanı katlettiler. Türk gazetelerine göre ise bu sayı en az 40 bindir.

3-Binden fazla Bulgar çocuğu köle olarak sattılar.

4-Katletmediklerine korkunç işkenceler yaptılar.

5-Kadınlara yaptıkları şeyler okuduğum her şeyden daha zalimcedir.

6-En az 10 bin Bulgarı da hapse attılar...”²⁶⁹

İngiliz kamuoyu bu haberler ve içerikleri karşısında dehşete düşecekti. Derby ise “hiç şüphesiz ki bu tiksindirici detaylar ya tamamen hayallerden ibaret ya da en azından iğrenç bir abartı” diyecekti.²⁷⁰ Kraliçe dahi haberlerden etkilenmişe benziyordu. Haberlerden sonra Derby’yi Bulgar katliamlarından ötürü güçlü bir şekilde protesto edecekti. Prensesler bile heyecana kapılacak; Disraeli ile bir yemekte aynı sofrada bulunan Prenses Mary, Başbakan’a “daha ne bekliyorsunuz anlayamıyorum” deyince Disraeli “şimdi mi madam? Patates bekliyoruz...” diyerek soruyu ironiyle geçiştirecekti.²⁷¹ Gerçekten de bütün İngiliz kamuoyu “Bulgar vahşeti” konusunda basında çıkan haberlerden etkilenmiş ve hükümeti Türkiye ve Türklere karşı adım atmaya zorlamaya başlamıştı.

3.2. İngiliz Kamuoyunda Türk İmajı ya da Algısı

Basında 23 Haziran ve 8 Temmuz 1876’da yer alan iki mektup kamuoyunu etkisi altına almış ve basında Osmanlı Devleti’ne karşı hakim olan karşıtlık kamuoyuna da yansımıştı. Basına göre eğer Osmanlı Devleti, Bulgarlara yaptıklarını yapabilecek güce ve cesarete sahipse hiçbir İngiliz hükümeti, Bâbîâli’nin bu tarz hareketlerini tasvip

²⁶⁹ *The Times*, 8 Temmuz 1876, s.12.

²⁷⁰ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.50.

²⁷¹ Maurois, *Disraeli’nin Hayatı*, s.325.

etmemeli ve hemen ona olan desteğini kesmeliydi. Kamuoyu da meseleyi bu cihetten yani, “insanîyet” kavramı üzerinden değerlendirmeye meylettiği için hükümetin, Türk taraftarı politikasını terk etmesini talep etmeye başlayacaktı. Ancak meseleye İngiliz çıkarları cihetinden bakan Elliot için İngiliz kamuoyu açısından bozulan “Türk imajı ve algısı”nın İngiliz Şark siyasetini değiştirmesine izin verilmemeliydi:

“Bulgar ayaklanmasının gereksiz yere korkunç bir şiddetle bastırılma şekli karşısında öfke duyabiliriz ve hatta duymalıyız. Ama İngiltere için gerekli olan burada yaşanan değişiklikleri engellemektir. Bu manada isyan bastırılırken 10 bin ya da 20 bin insanın can vermesi sorunu dikkate alınarak İngiliz politikasının belirlenmesi İngiltere’yi zarara uğratır. Belli koşullarda korkunç aşırılıklarda bulunmaktan sorumlu yarı-medeni bir milletin arkasında duruyoruz. Ancak gerçek şu ki, burada olanların çarpıcı bir şekilde İngiltere’de anlatılıyor olması buradaki siyasetimizi terketmemiz için yeterli sebep değil. O siyaset ki, Şark’taki çıkarlarımızı sürdürebilmek için takip edebileceğimiz tek siyasettir.”²⁷²

Elliot’ın her ne pahasına olursa olsun İngiliz çıkarları açısından Türk siyaseti değişmemeli tezine karşılık 1876 yazında İngiltere’de oluşan havayı da dikkate alan bir yazı *Fortnightly Review* dergisinde yayınlanacaktı:

“Çok açıktır ki, Türkiye’nin tarafını destekler mahiyette bir müdahale siyaseti kolaylıkla hükümetin popülaritesini düşürecektir. Vatandaşlarının oy verme hakkına sahip olduğu bir ülkenin; borçlarını ödemeyen, tebasını acımasızca bastıran, hıristiyan tebasının özgürlüklerini kazanmalarını engelleyen bir Güç’ü desteklemesi tehlikeli bir iştir. Yani, basit duygularla hareket eden popüler gruplara böyle bir Güç’ü koruma siyaseti gütmek aşırı derecede nefret uyandırıcı gözükecektir. Eğer Mayıs ayında Bulgaristan’da iddia edildiği gibi Türk birliklerince katliamlar işlendiği gerçekten kanıtlanırsa, hiçbir İngiliz Bakanı Türkiye için kılıcı kıpırdatmaya cüret dahi edemeyecektir.”²⁷³

²⁷² *Elliot’tan Derby’ye*, 4 Eylül 1876, aktaran Carslake Thompson, *Public Opinion and Lord Beaconsfield, 1875-1880*, Londra: Macmillan, 1886, c.1., s.313.

²⁷³ *Fortnightly Review*, 27 Haziran 1876, aktaran Carslake Thompson, *Public Opinion and Lord Beaconsfield*, c.1., s.313.

Bu kısa pasajda İngiltere'deki hükümetlerin iç veya dış siyasetlerini nasıl belirlediklerini ve hangi amilleri göz önünde bulundurmaları gerektiği vazih bir şekilde ifade edilmektedir. Bu itibarla kamuoyunun algılarının belirleyiciliği tekrardan karşımıza çıkmaktadır. Disraeli hükümeti de kamuoyundaki Türk imajı ya da algısına göre hareket etmek mecburiyetinde kalacaktır. Öyle ki, İngiliz siyasetçileri aksi yönde hareket etmeye kalkışmayacaklardır.

İngiliz kamuoyundaki Türk imajının 1876 yazında kötüye doğru gitmesinin altında yatan sebepler incelendiğinde yukarıdaki alıntıda özetlendiği gibi sadece “Bulgar vahşeti” yer almamaktadır. Ayrıca hükümetin karşıt duruşunu değiştirecek, Türklerin katliam yaptığını kanıtlayacak kesin delillere ve nihayet bu delilleri kullanarak hükümete alternatif bir politika uygulamayı kamuoyuna taahhüd edecek bir kamu liderine/ajitatöre ihtiyaç duyulacaktır.

İngiliz basını 1876 yazında Bulgar hadiseleri özeline eğilmeden önce 1875'te başlayan yeni Şark Krizi etrafında meseleye daha geniş açıdan bakmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı ve diğer Avrupa devletleriyle İngiltere'nin Şark'taki rekabeti cihetinden mesele ele alınıyordu. Disraeli taraftarı bir gazete olan *Saturday Review*, 27 Mayıs'ta İstanbul ve Selanik'teki karışıklıklar nedeniyle İngiltere'nin Akdeniz filosunu Beşika Koyu'na göndermesini müteakip yayınladığı bir makalede; Şark Meselesi'nin “İngiliz devlet adamları için her zaman Rusya'nın Türk topraklarını işgal etmesini engellemek olduğunu ve hükümetin bu amaçla hareket ederek eski devlet politikasını takip ettiğini” yazıyordu.²⁷⁴ *Vanity Fair* dergisi ise “*Could We Defend Turkey by Land?*” (Karadan Türkiye'yi Savunabilir miyiz?) başlıklı bir makalesinde İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin karadan Rusya'yı kolayca mağlup edebileceğine değiniyordu.²⁷⁵ Ayrıca *Dreikaiserbund*²⁷⁶ ittifakının Osmanlı Devleti'ne empoze etmeye çalıştığı Andrassy Notası'na karşı İngiliz hükümetinin Akdeniz filosunu Osmanlı Devleti'ne yardım amacıyla harekete geçirmesi hemen bütün görüşten İngiliz gazeteleri tarafından sevinçle karşılanmıştı. Gazeteler

²⁷⁴ *Saturday Review*, 27 Mayıs 1876, s.665-666.

²⁷⁵ *Vanity Fair*, 3 Haziran 1876, s.321.

²⁷⁶ “Üç İmparator Ligi”nin Almanca halidir. *Üç İmparator*'dan kasıt Almanya, Avusturya ve Rus İmparatorlarıdır. Alman Şansölyesi Bismarck'ın girişimleriyle Fransa'nın izole etmesi karşılığında Almanya'nın Avusturya ve Rusya'nın Balkanlardaki nüfuz alanlarını tanımaları üzerinde kurulmuştur. İlk ittifak 1873-1875 arasında yürürlükte kalmıştır. İkinci kez 1881'de 3 yıllığına kurulmuş; 1884'te yenilenmiş ve 1887'de ise dağılmıştır. (<https://www.britannica.com/event/Dreikaiserbund>, son erişim 10.06.2018)

Rusya ve Almanya'ya karşı Osmanlı'nın desteklenmesini isteyen Avrupa kamuoyunun desteğini ifade ediyor; 1856 anlaşmasının ruhuna sadık olduklarını dile getiriyorlardı.²⁷⁷ Ancak her ne kadar bir milli mesele olarak *Dreikaiserbund*'un faaliyetlerine karşı olsa da İngiliz kamuoyunun Kırım Savaşı zamanında Osmanlı Devleti'ne olan sempatisi de artık kalmamıştı. Zira 6 Ekim 1875'te Mahmud Nedim Paşa'nın ilan ettiği moratoryum²⁷⁸ sonucu İngiliz orta sınıfına mensup tahvil sahiplerini, Bâbıâli'nin dış borçların yükünden kurtulmak için yaptığı finansal manevralarına karşı zarar edince Osmanlı Devleti'ne olan güven ve sempati duyguları yok olmuş ve bu çevreler için Türk algısında bozulma meydana gelmişti.²⁷⁹ İşte bu güven bunalımının yaşandığı ve artık Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasının zor gözüktüğü bir dönemde patlayan bu mesele Avrupa ve özellikle İngiliz kamuoyunda Osmanlı Devleti'ne karşı bir hava yaratmıştı. Mizah gazetesi *Punch* bu durumu şu şekilde ifade ediyordu:

“...Can sıkımaya başladı Müslümanlara güven duyulan zamanlar
Şimdi İngilizler Tüklere daha fazla inanmıyorlar.
Türkler borçlarını ödemeyi kestiklerinden beri,
Kaybettik Sultan'ın hükmüne olan ilgimizi”²⁸⁰

The Daily Telegraph da aynı şekilde “İngiliz kamuoyu Türk sisteminin devamını silahla korumak adına yapılacak olan hiçbir girişimi bundan böyle alkışlamayacaktır.” diyecekti.²⁸¹ *The Standard* gibi muhafazakâr bir gazete dahi:

“bu şartlar altında İngiltere Türkiye'yi korumak için hareket edemez. Türk hükümetinin dışardan utanç verici bir görünüşü var. İngiltere hâlâ Şark'taki çıkarlarının devamını düşünüyor olsa da Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü tek başına savunmak için harekete geçmeyecektir. Sultan'ın hükümeti, Paris Anlaşması'ndan doğan bütün haklarından mahrum kaldı. Artık

²⁷⁷ *Edinburgh Review*, Temmuz 1876, CXLIV, s.231.

²⁷⁸ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.162.

²⁷⁹ Thomas. G. Otte, *The Foreign Office Mind: The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*, New York: Cambridge University Press, 2011, s.100.; Çorluluzade Mahmud Celaledin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası*, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1979, s.99-103.; “Özellikle son esham faizlerinden uğradıkları zararın acısıyla her halimize küfreylemekteyken, Bulgaristan hadiselerinin dehşetinden hasıl olan su’i zan ve efkâr da buna ilave olunmuştur.”

²⁸⁰ “...Time was when Moslem's faith high credit bore;/ But Britons now believe in Turks no more./ Their due per-centage since Turks ceased to pay./ We've lost our interest in the Sultan's sway.” (*Punch*, 15 Temmuz 1876, s.23.)

²⁸¹ *The Daily Telegraph*, 18 Mayıs 1876, s.4.

İngiliz hükümeti, Şark'taki bütün sorunlara sadece İngiliz genel çıkarları nokta-i nazarından yaklaşmalıdır...²⁸²

Daily News da “İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve bütünlüğü adına tek parmağını bile kaldırmaması” gerektiğini ifade ediyordu:

“Bay Disraeli ve Lord Derby şunu çok iyi bilmeliler ki, bu ülkenin insanları şu anda Sultanlardan, Sadrazamlardan ve Paşalardan artık bıkmış durumdadırlar. Tarih bize Türkiye'nin son hükümeti ve son 20 yıldır gelen hükümetlerinden başka kendisine gösterilen müsamaha ve toleransı bu kadar müsrifane harcayan bir hükümetin olmadığını söylüyor. Ve sonuç olarak da bugün berbat bir yolsuzluk, siyasi ve iktisadi iflas ve imparatorluğun tam bir parçalanmasıyla karşı karşıyayız.”²⁸³

The Times da Türkiye aleyhine yayınlara katılacaktı. *Times*'ın önerisi; Balkan vilayetlerinde yaşanan ve Avrupa'yı sürekli istikrarsızlığa sevk eden “Türk sorunlarının” çözülmesi için tek çarenin adem-i merkezîyetçi bir anlayışla yerel hükümetlerin kurulması şeklindeydi. İngiltere, Osmanlı'nın bütünlüğünün devamını Rusya'ya karşı her halükârda sağlamaya yönelik olan “eski Palmerston politikasını” uygulamaktan artık vazgeçmeliydi. Çünkü bu politika Osmanlı İmparatorluğu topraklarını her türlü “öngörülemeyen ihtirasa” açık bırakıyordu:

“Türk'e “hasta adam” deniyor ve Büyük Güçler onunla ne yapacaklarına karar verinceye kadar Avrupa'nın bir köşesindeki geçici bir kiracı olarak tanımlıyor. Son yarım asrın tecrübeleri bize gösterdi ki, eski diplomatik gelenekler sürdürüldüğü sürece bu fikirler asla kaybolmayacaklar. Bu şekilde koltuğunu koruyan ama her adımı Büyükelçiler tarafından kontrol edilerek varlığı garanti edilmiş Türk, komşularına giderek daha çok hakaret nesnesi haline gelecektir.”²⁸⁴

The Spectator da *Times* gibi, yeni bir şans isteyen, eski, geleneksel Palmerston politikasını eleştirerek “bir Müslüman hükümet aniden diğer inançlara saygılı, hıristiyan köylülere adil olacak ve mali konularda da bir anda dahice kararlar almaya başlayacak”

²⁸² *The Standard*, 19 Mayıs 1876, s.5.

²⁸³ *Daily News*, 20 Mayıs 1876, s.5.

²⁸⁴ *The Times*, 30 Haziran 1876, s.9.

şeklinde düşünülmesiyle alay edecekti.²⁸⁵ Son olarak mizah gazetesi *Punch* da her zamanki müstehzi üslubuyla “hasta adamın Avrupa’nın ikliminde iyileşemeyeceğini ve Bay Punch’ın onun Asya’ya hava değişimine gönderilmesini tavsiye ettiğini” yazacaktı.²⁸⁶

Osmanlı Devleti’nin aleyhine yayınlar yapan gazeteler liberal gazetelerdi. Zira argümanları çoğunlukla ya İngiliz orta sınıfının zarara uğradığı moratoryuma istinat ediyor -ki bu iflas ilanı aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin artık liberalizmin en önemli ilkelerinden serbest piyasa ekonomisi düzenine uygun hareket edemediğinin göstergesiydi- ya da Balkanlardaki hıristiyan azınlıkların, “despotik bir idareye” karşı “liberal değerler uğruna” ayaklanmalarını destekler mahiyette oluyordu. Yani İngiliz kamuoyu nezdinde, kurtarılması mümkün olmayan, anti-modern ve anti-liberal bir “müflis devlet” (*fail state*) görünümündeki bir Osmanlı imajı ve algısının yaratılmasıyla, hem iktisaden hem de siyaseten liberal değerlerin ve dolayısıyla kamuoyunun çıkarları savunulmuş oluyordu. İngiliz basınında liberal gazetelerin bu bakış açısına karşın muhafazakâr bakış açısını seslendiren gazeteler de yok değildi. Onlar da Osmanlı Devleti’nin iktisadi yapısını farklı saiklerle ama şiddetle eleştiriyorlardı. Örneğin *Pall Mall Gazette* meseleye, imparatorluk nokta-i nazarından yaklaşarak “ne müslümanların ne de hıristiyanların Avrupa’nın ve özellikle İngiltere’nin âli menfaatlerine karışmalarının engellenmesi” gerektiğinden dem vuruyordu.²⁸⁷ *The Standard* da Mayıs’ta Osmanlı hıristiyanlarına sempati duyan bir yaklaşım sergilediyse de bu hislerle birlikte İngiltere için Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünün korunması politikasının ne denli hayati olduğundan yine de bahsetmeye devam edecekti. *Standard*’ın bu “ne şiş yansın ne kebab” tarzı bakış açısı aslında tam da İngiliz muhafazakâr kamuoyunun 1876 yazında içinde bulunduğu ikilemi ortaya koyuyordu. Gazeteye göre hıristiyan unsurlara yardım edilmeliydi ancak bu yardım, “Osmanlı Devleti’nin bütünlüğü pahasına” olmamalıydı.”²⁸⁸

Meseleye farklı bir perspektiften bakış *The Daily Telegraph* gazetesinden gelecekti. Gazete, Hindistan’ı düşünerek liberal gazetelerle olan eşsesliliğini bozuyordu. Zira hiçbir şart altında “Majestelerinin Hindistan’daki müslüman tebaası

²⁸⁵ *The Spectator*, 27 Mayıs 1876, s.672.

²⁸⁶ *Punch*, 3 Haziran 1876, s.220.

²⁸⁷ *Pall Mall Gazette*, 27 Haziran 1876, s.5.

²⁸⁸ *The Standard*, 26 Mayıs 1876, s.5.

gücendirilmemeliydi.”²⁸⁹ *Vanity Fair* dergisi de meseleye Hindistan açısından bakıyordu. Osmanlı ile Rusya mukayesesinde, “Türkiye hiçbir zaman saldırgan bir politikaya sahip olmayan taraftı. Ancak Rusya her defasında anlaşmaları bozan taraf olmuştu ve Hindistan için daima bir tehdit arz ediyordu. Bu yüzden İngiltere Türkiye’yi korumaya devam etmeliydi.”²⁹⁰ Ayrıca Mayıs ayı ortalarında İstanbul’da başlayan ayaklanmalar sonucu İngiliz basını tarafından dahi Rus taraftarı olarak görülen Sadrazam Mahmud Nedim Paşa’nın azledilmesi ve ardından Sultan Abdülaziz’in 30 Mayıs’ta halledilmesi gibi olağanüstü gelişmeler de İngiliz muhafazakâr basını tarafından coşkuyla karşılanacaktı. *Vanity Fair*, İstanbul’daki ihtilalin “bütün halkın oybirliğiyle kararlaştırıldığını” ifade edecek ve yeni sultanın “bütün güçlükleri aşarak Türkiye’yi dünya milletleri arasında olması gereken yere getireceği” beklentisini dile getirecekti.²⁹¹ *Pall Mall Gazette* ise yeni sultanla birlikte “bağımsızlıktan taviz verilmeyeceğini ve iç tedditlerin önlenerek Sultan’ın egemenlik haklarının ihlal edilmeyeceğini” umuyordu.²⁹²

Bu anlamda Muhafazakâr görüşe göre Osmanlı Devleti kötü yönetiliyor olsa da İngiltere’nin emperyal çıkarları açısından bakıldığında önemini bu haliyle de korumaya devam ediyordu. Dolayısıyla Şark’ta statükoyu tehdit eden herhangi bir grup ya da hareket derhal bertaraf edilmeliydi. Zira statüko, 1856 Paris Anlaşması demekti ve Paris Anlaşması da Şark’taki İngiliz çıkarlarının Avrupa kamu hukukunda kayıt altına alınması anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda *Vanity Fair*’in Rusya’nın işine gelen, Balkanlardaki hıristiyan isyancıları “melez nüfusun adi korkaklığı kendilerine hıristiyan diyor” diye aşağılayacak ve onları Rusya tarafından manipüle edilen “kuklalar” ve “sözde hıristiyanlar” şeklinde tanımlayacaktı.²⁹³ Bu ifadelerden hareketle Bulgarların isyan hareketi bir liberal hareket değil; sadece Rusya’nın emperyal (Panslavist) çıkarlarına hizmet eden bir hareketten ibaret olduğu iddia edilebilirdi. Ancak muhafazakâr basının bu sert tutumuna karşı liberal basın, Balkan hıristiyanlarının

²⁸⁹ *The Daily Telegraph*, 18 Mayıs 1876, s.4.

²⁹⁰ *Vanity Fair*, 29 Nisan 1876, s.244.

²⁹¹ *Vanity Fair*, 3 Haziran 1876, s.321.

²⁹² *Pall Mall Gazette*, 31 Mayıs 1876, s.1.

²⁹³ *Vanity Fair*, 20 Mayıs 1876, s.289.

ayaklanmalarını ve Rusya'nın onlara yardım ve onların koruyucusu gibi hareket etmesini "makul bir durum" olarak karşılayacaktı.²⁹⁴

İngiliz basınında Şark meselesiyle ilgili bütün bu farklı yorum ve görüşlerin nihayetinde *Standard* gazetesi, tartışmaları özetler mahiyette İngiliz kamuoyunun sağduyusuna güvendiğini belirterek

"İngiliz halkının bölgedeki hıristiyanların arkasında kimlerin olduğunu bildiğini ve her ne kadar yanlış yönlendirilmiş birçok İngiliz siyasetçi ve gazetecisi olsa da İngiliz kamuoyunun Rusya'nın yararına Türkiye'nin yok edilmesine müsaade etmeyeceğine"

olan inancını ifade edecekti.²⁹⁵

1876 Bulgar hadiselerinin İngiliz basınına yansımından hemen önce Şark Meselesi'nde ve Osmanlı Devleti'nin belki de en uzun yılı olan "Üç Sultan Yılı"ndaki iç karışıklıklarının siyasi ve iktisadi sonuçları karşısında hem muhafazakâr hem de liberal basın kendi görüşleri cihetinden özelde Osmanlı Devleti ve genelde de Türk imajı hakkında menfi veya müspet algılara sahiptiler. Liberal algıda, Kırım Savaşı'ndan beri Osmanlı Devleti'ne verilen iktisadi ve siyasi kredilerin tamamen boşa gittiği, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin desteği ve güvenini suistimal ettiği ve hiçbir zaman gereken reformları yapmak suretiyle modern bir Avrupa devleti haline gelemeyeceği görüşü hakimdi. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin varlığının devam ettirilmesi İngiltere için önemli olsa da beyhude bir çabaydı. Muhafazakâr algıda ise Osmanlı imajı her ne kadar iflas etmiş bir devlet yapısı arz etse de, Rusya karşısında İngiliz emperyal çıkarları açısından hayati değere sahip olmaya devam edecekti. Şark'ta Rus tehdidi varoldukça Türkiye ve Türk imajının ne olduğunun bir önemi yoktu. Bu iki yaklaşım tarzından hangisinin İngiliz siyasetine yön vereceğine, siyasette yüzyılın hakim faktörü olan "kamuoyu" karar verecekti. Bulgar hadiselerinin 1876 yazında İngiliz basınında yer almaya başlaması Türk algısı noktasında dengeyi bozacak ve İngiliz kamuoyu, gönül rahatlığıyla liberal görüşün Türk tezlerine ikna olacaktı.

²⁹⁴ *The Times*, 30 Mayıs 1876, s.9.; *Daily News*, 10 Haziran 1876, s.4.

²⁹⁵ *Standard*, 12 Temmuz 1876, s.4.

3.3. Ajitasyon Kampanyası ve Karşı Argümanlar

İngiliz hükümetinin Akdeniz filosunu Beşikâya göndermesi, Bâbîâli’de ve İstanbul hakkında büyük bir rahatlama sebep olmuş ve İngiltere’nin her ne pahasına olursa olsun tıpkı 1856 Kırım Savaşı’ndaki gibi Osmanlı Devleti’nin bekasını koruyacağına olan inanç en üst seviyeye çıkmıştı. İngiltere’ye karşı İstanbul’dan mevcut olan minnet atmosferi İngiliz basınında da çeşitli şekillerde tasvir edilecekti. İngiliz vatandaşları da İstanbul’da Kırım Savaşı zamanındaki aynı ilgi ve tezahüratla karşılaşacaktı.²⁹⁶ Ancak özellikle muhalif gazete *Spectator*, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne verdiği bu desteğin Bâbîâli tarafından Rusya’ya karşı bir mesaj olarak anlaşılacak yerine Balkanlardaki hıristiyan isyancılara karşı verilen mücadeleye destek olarak algılandığı tehlikesinden bahsedecek;²⁹⁷ birkaç gün sonra da *Daily News* İngiliz hükümetinin bu kararını sorgulamaya başlayacak; 19 Haziran’da da hükümetin Bâbîâli’nin Balkan hıristiyanlarına uyguladığı vahşeti görmezden gelen bu tavrına karşı “İngiltere Osmanlı hükümetinin patronu olmaktan daha çok artık Türkiye’nin hıristiyan nüfusunun düşmanı olmuştur” diyecek²⁹⁸ ve nihayet 23 Haziran’da İstanbul muhabiri Pears’ın gönderdiği mektubunda yer alan “vahşet haberlerini” yayınlayıp İngiliz kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine ayağa kaldırmayı başaracaktı.²⁹⁹

Bu arada Sırbistan’ın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi basının gündemini Bulgar meselesinden biraz uzaklaştırırken, liberal basın, Rusya’nın Sırbistan yüzünden Osmanlı Devleti’ne savaş açması tehlikesi karşısında bu sefer İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin yanında Kırım Savaşı’nda olduğu gibi savaşa girmesini önlemeye yönelik yayınlar yapacaktı.³⁰⁰ *Times* da savaş tehlikesi karşısında liberal gazetelerin safına katılacak ve hükümetten politikalarına dair izahat isteyecekti.³⁰¹ “İngiliz halkı 20 yıl önce olduğu gibi kendilerinin başka bir Kırım Savaşı’na sürüklenmelerine izin

²⁹⁶ Antonio Gallenga, *Two Years of the Eastern Question*, Londra: S. Tinsley, c.2, 1877, s.205-207.

²⁹⁷ *The Spectator*, 17 Haziran 1876, s.753.

²⁹⁸ *Daily News*, 19 Haziran 1876, s.5.

²⁹⁹ *Daily News*, 23 Haziran 1876, s.5.

³⁰⁰ *Daily News*, 1 Temmuz 1876, s.5.; *The Spectator*, 1 Temmuz 1876, s.820-821.; *Punch*, 15 Temmuz, s.23: “Britain, Great Powers, whilst you field leave clear,/ Twixt Turk and Slav will never interfere./ Stamboul made safe beneath a neutral hand./ We care not if the Moslem fall or stand...” (İngiltere, Büyük Güçler siz meydanı boş bırakırken,/Türkle Slav arasına asla girmeyecekler./ İstanbul tarafsız bir el altında güvende olacak./Biz de Müslüman ayakta mı yıkılmış mı diye umursamayacağız...)

³⁰¹ *The Times*, 4 Temmuz 1876, s.5.

vermeyecektir.”³⁰² İngiliz basını için Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya karşı savunulacağı yeni bir Kırım Savaşı tehlikesinden kaçınılması gerektiği çok açıktır. Bulgar hadiselerinden ötürü İngiliz kamuoyu da Osmanlı Devleti’ne düşmanlık hisleri beslemeye ve İngiliz hükümetine de şüpheyle yaklaşmaya başlamıştı. *Daily News* ve *Times* 8 Temmuz’da Bulgar olaylarıyla ilgili muhabirleri Pears ve Gallenga’nın ikinci raporunu yayınlayıp Batak köyünde yaşanan vahşeti tasvir etmeleriyle Kırım Savaşı’nda kamuoyunun geri dönülemez bir şekilde Rus düşmanı olduğu Sinop hadisesinin basına yansımaları sonucu oluşan etkinin bir benzeri “Batak katliamı” haberleriyle yaşanacaktı. Batakla beraber kamuoyu nezdinde şüphe kalmayacak şekilde bozulan Türk algısı, liberal mülhazaların hükümeti zorlamasına yol açacak ve neticede Disraeli hükümeti tıpkı 20 sene önceki Aberdeen hükümeti gibi istemeyerek Türk karşıtı bir siyaset izlemek zorunda kalacaktı.

23 Haziran’da yayınlanan ilk raporun ardından 26 Haziran’daki parlamento toplantısında Disraeli’nin konuşmasını sessizce ve fazla ilgi göstermeden dinleyen parlamento üyeleri iki hafta içinde basının Türkiye aleyhinde yaptığı yayınların etkisinin ne denli büyük olduğunu gösterir bir şekilde başbakanın üzerine gideceklerdi. Sadece *Pall Mall Gazette*, *Daily News*’un haberine “İngiltere, yaşananlar ne kadar kötü olursa olsun Şark politikasını değiştirmemeli” şeklinde yaptığı haberle cılız bir tepki vermişti.³⁰³ Buna mukabil *Daily News* ise, vahşete karşı koymanın da “milli bir mesele” olduğunu, İngiltere’nin Bulgar katillerine dolaylı yoldan moral desteği vermek zorunda olmadığını ve İngiliz diplomasisinin Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğü uğruna değerlerinden ödün vermemesi gerektiğini” yazacaktı.³⁰⁴

10 Temmuz’da liberal milletvekillerinden W.E. Forster’ın parlamentodaki konuşması İngiliz kamuoyunun Osmanlı hakkındaki düşüncesini ve buna mukabil hükümetin duruşunu açıkça gözler önüne seriyordu:

“...bu konunun görüşülmesini erteleme gayretlerinden dolayı hükümeti suçlamıyorum. Bu konunun gazetelerin gündeminden düşmesi için mümkün olan en büyük gayreti gösterdiklerinden de hiç şüphe etmiyorum... Anlatılan iğrenç hikayelerin doğruluğundan da şüphe etmiyorum; çünkü bunlar sadece

³⁰² *The Times*, 4 Temmuz 1876, s.9.

³⁰³ *Pall Mall Gazette*, 27 Haziran 1876, s.5

³⁰⁴ *Daily News*, 8 Temmuz 1876, s.4.

hıristiyan gazetelerinde yer almıyorlar Türk gazetelerinde de yazılıyorlar. Ayrıca Türkiye'nin bizzat, açıkça ve sürekli ifade ettiği gibi Majestelerinin Hükümeti'nin moral desteği bu katliamları işleyen bir Güç'e verilmeye devam etmektedir. Hükümeti suçlamıyorum. Yaptığı, Türkiye'nin itiraf ettiği bu kötü imajdan kurtulmaya çalışmak. Ancak şimdi gelecekte ne tür bir politika takip edeceğimizi öğrenme zamanı. Halihazırdaki konumumuz bu ülkenin şeref duygusunu aşağılıyor ve bu katliamları işleyen bir Güç'e destek verdiğimiz iddiaları İngiliz insanının vicdanını isyan ettiriyor.”³⁰⁵

Ertesi gün *Daily News* Forster'ın konuşmasına dayanarak Disraeli ve Derby'ye Bulgar katliamlarını yapan Türkiye'ye “yardım ve yataklık” töhmetinden nasıl kurtulabileceklerini

“...Eğer hükümet Türkiye'yi korudukları iddiasını tasvip etmediğini söylese; eğer biz Türkiye'nin destekçisi ve savunucusu değiliz, bizim Türkiye'yle bir alakamız yok ve bize güvenemez ve güvenerek hareket etmiyor derlerse; eğer bizim sempatimiz Türkiye'ye değil de onunla mücadele eden bir kısmınadır derlerse işte o zaman biz de Disraeli ve Derby'yi Bulgaristan'da işlenen cinayetlerle ilgili itham etmek hakkına sahip olmadığımızı itiraf etmeye hazırız...”

sözleriyle açıkladıktan; hükümetin yaşanan açık katliamlara rağmen hâlâ sesinin çıkarmadığını ve Osmanlı Devleti'nin patronu ve koruyucusu gibi davranarak olayları görmezden geldiğini iddia ettikten sonra da “...eğer bakanlar suskun veya muğlak bir dille konuşmaktalarsa, ulus için başka kanallar aracılığıyla öfke dolu sesini duyurmasının vakti gelmiştir” ifadeleriyle halkı açıkça hükümete karşı harekete geçmeye çağırıyordu.³⁰⁶

Disraeli'ye çok ağır sözlerle yüklenen *The Spectator*'a göre Disraeli gibi bir başbakana sahip olmak “milli bir facia” ve “ulusal bir utanç kaynağıydı.” Öte yandan Disraeli, İngiliz ulusunun kanaatlerini düzgün bir şekilde temsil de edemediğini belirten gazete, ayrıca İngiliz kamuoyunun arzuları hilafına hareket etmesini eleştiriyor ve bir

³⁰⁵ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors* , s.103.

³⁰⁶ *Daily News*, 11 Temmuz 1876, s.4.

başbakanın “modern kamuoyunun” isteklerine göre hareket etmesi gerektiğini “kamuoyunun sesi” vazifesiyle hatırlatıyordu.³⁰⁷

Hükümet yanlısı gazeteler ise, hükümetin aleyhine yapılan haberleri liberallerin partizan hareketleri olarak değerlendirip haksız yere Bulgar hadiselerinin sorumluluğunu hükümetin üzerine yıkmaya çalıştıklarını ve siyasi kazanç elde etmek adına kamuoyunu kışkırtanların da birkaç partizan liberalden ibaret olduğunu ifade ediyorlardı. Aynı zamanda kamuoyuna yani “genel hissiyata” karşı bir pozisyonda olduklarından popüler hislerden arınmış akl-ı selim ve rasyonel argümanlarla hadiseleri, Şark Meselesi ve İngiliz-Rus ilişkileri bağlamında okumaya çalışarak Disraeli ve hükümetini savunuyorlardı. Bu amaçla muhafazkâr yayın organı *Standard*'ın liberal basının bakış açısına ve kamuoyunun tepkilerine karşı hükümetin konumunu izah eden yazısı anlamlıdır:

“...[liberaller] iki ırk arasında yaşanan mücadeleyi basit bir anlayışla “hıristiyan ve müslüman” diye ikiye ayırıyorlar... olayları akl-ı selimle değerlendiren bir kamuoyu onların iddialarına kulak asmayacaktır... Filonun yollanması hıristiyan isyancılara karşı değildi ve -Andrassy Notası'nın kabul edilmesi ortaya koymuştur ki- Berlin Memorandumu'nun reddedilmesi de hıristiyanlara karşı değildi... Hükümet Bâbîâli'nin farklı sınıflardan olan tebaasına karşı bir taraf tutmuş da değildi... Ama kamuoyunda hükümetin Türklerin yanında hıristiyanların karşısında yer aldığı şeklinde bir algı söz konusu... Eğer İngiliz halkı Türkleri Avrupa'dan atmak için bir haçlı seferine çağrılırsa, İngiliz halkı bu çağrıyı dinlemeden reddetmelidir.”³⁰⁸

Standard'ta yer alan bu değerlendirmedeki argümanlar, muhalefete karşı muhafazakâr suçlamaları oluşturuyor; liberallerin İngiliz çıkarlarını rasyonel bir anlayışla ele almak yerine duygulara alet ettiğinden yakınuyordu. Derby de muhalefetin baskısına karşı “Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün devam ettirmeye çalışmaktan ya da onun parçaları için savaşa girmeyi göze almaktan başka bir seçeneğimiz yok” diyerek meselenin nezaketini anlatmaya çalışıyordu.³⁰⁹ Muhafazakâr gazeteler Disraeli'nin 17 Temmuz tarihli açıklamasını büyük bir istekle kabul edip hadiseleri, hıristiyanların

³⁰⁷ *The Spectator*, 15 Temmuz 1876, s.884-885.

³⁰⁸ *The Standard*, 11 Temmuz 1876, s.5.

³⁰⁹ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.111.

masum müslümanlara karşı liberallerin de desteklediği entrikalar çevirmesi şeklinde yorumlayacaklardı.³¹⁰ Bulgar meselesi de hükümeti kamuoyu nezdinde kötü duruma düşürmeye çalışan partizan bir entrikanın enstrümanından başka bir şey değildi.³¹¹ *Standard* da *Daily News*'un “Slav ajitasyonuna” olan sempatisinden ve sansasyonel hikayeler yayınlamaktaki hevesinden bahsederek “İstanbul’daki Rus büyükelçiliğinden sızdırılan raporlarla gerçekleri ayırt edemedikleri için üzgün olduklarını” ifade edecekti.³¹² Gladstone ve *Times*’ın devreye gireceği Eylül ayına kadar muhafazakâr basın bu argümanları kullanarak Disraeli ve hükümetin Şark siyasetini temellendirip destekleyecek yayınlar yapmayı sürdürecektir ve kamuoyunu elde etmeye çalışacaktı.

Liberal görüşü temsilen E. A. Freeman yine sahneye çıkarak *Pall Mall Gazette*’e bir mektup yazacak; Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğü ve Sultan’ın hükümranlık hakları gibi sebeplerin artık ciddi bir kenara bırakılarak özgürlük ve medeniyet ilkelerinin göz önünde bulundurulmasını isteyecekti. Freeman’ın Türklere ve Türkiye’ye bakış tarzı aslında liberal çevrelerin medeniyet kavramı etrafında müslüman bir ülkenin insanlarını bu hedefe ulaşabilecek şekilde bir “birey” ve “vatandaş” bilincine sahip duruma getiremeyeceği inancından ileri geliyordu. Ona göre liberaller, İngiltere’nin Şark’taki çıkarları adına Kırım Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ni desteklemesini daha tehlikeli bir barbarı engellemek ve reform yapma çabalarını takdir ederek az tehlikeli olana bir şans vermek adına kabul etmişlerdi. Ancak maddi manevi bunca desteğe rağmen aradan geçen 20 yıl içerisinde medeniyete ulaşmak için hiçbir reform yapılmamış ve Avrupa’nın ve özellikle İngiltere’nin verdiği hem maddi hem de manevi krediler kötüye kullanılmıştı. Bu nedenle artık Türklerin reform yapmasını ve modernleşmesini beklemek hayalperestlikten ibaretti. Zira “Türk, reform yapabilse önce Türk olmaktan vazgeçerdi”.³¹³ Freeman, aynı üslupla bir ay sonra yazdığı yazısında bu sefer Lord Derby’ye yüklenecekti. Derby’nin Bulgarlarla Türkleri bir tutmasını ve müslüman bir ülkenin gayri müslim unsurlarına eşit muamele edeceğini “1200 yıllık tarihi tecrübeden sonra” hâlâ düşünebiliyor olmasını müstehzi bir üslupla eleştirecek ve Derby’nin zihniyetine sahip diplomatların “31. yüzyılda da hâlâ ‘ebedi Şark

³¹⁰ *Pall Mall Gazette*, 18 Temmuz 1876, s.1.

³¹¹ *The Globe*, 18 Temmuz 1876, s.1.

³¹² *The Standard*, 18 Temmuz 1876, s.4.

³¹³ *Pall Mall Gazette*, 8 Haziran 1876, s.2.

Meselesinin' çözümü hakkında kafa yormalarının mümkün olduğunu" iddia edecekti.³¹⁴ Ayrıca *Daily News*'ta yazdığı diğer bir yazısında halkı "parlamento dışında bir şeyler yapmaya" çağırarak; mitinglerin düzenlenmesi ve protesto gösterilerinin yapılması gerektiğini söyleyecekti.³¹⁵ Freeman halkı hükümeti zorlamaya çağırıyor ve kamuoyuna iktidarın asıl sahibinin kim olduğunu hükümete göstermesi gerektiğini tavsiye ediyordu.

18 Temmuz'da bu sefer Manchester Psikoposu Fraser, aynı görüşte bir yazı kaleme aldı. Yazıda hükümetin "yaşananlara kayıtsız kalmasına" rağmen "kamu aklının çok ciddi bir şekilde harekete geçtiğini" iddia ediyordu. Hükümete karşı yapılan eleştirilerden birini Akdeniz filusunun Bâbîâli'yi *Dreikaiserbund*'a karşı korumak için Türk sularına yollanmasının, onu Bulgar katliamlarını yapmak için cesaretlendirdiğini öne sürerek hükümeti katliamların maddi-manevi destekçisi olarak gösteriyordu. "Medeni dünya" adına bu mezalime son vermek için artık sadece "kanaat" belirtmekle kalmayıp eyleme geçme zamanının geldiğini söyleyerek tıpkı Freeman gibi kamuoyunu protesto gösterileri düzenlemeye çağırıyordu.³¹⁶

Freeman, 23 Temmuz'da Bath'te yapılan bir toplantıda kürsüdeydi. 27 Temmuz'da Londra'da yapılacak olan ilk büyük miting hazırlıkları yapılıyor ve bu minvalde 49 milletvekili parlamentoda bir çağrı bildirisi imzalıyorlardı. Bildiride miting "düzensiz Türk birliklerinin Bulgaristan'da işlediği mezalimi lanetlemek ve Büyük Britanya tarafından isyancı bölgeler için Türk Hükümeti'ne verilen maddi-manevi her türlü desteğin karşısında olduğunu ilan etmek için" toplanacağını ifade ediyordu.³¹⁷ Miting, "*League in Aid of the Christians of Turkey*" (Türkiye Hıristiyanlarına Yardım Ligi) tarafından organize ediliyordu. Lig, bu mitinge Gladstone'un başkanlık etmesini istemiş; ancak Gladstone görüşlerini "parlamento toplantılarına saklamak" istediğinden bu teklifi kabul etmemişti.³¹⁸ Mitingde Türklerin ıslah olmaz kötü yönetim anlayışları, katliamları, dinleri ve hatta varlıkları dahi ateşli ve öfke dolu konuşmalarla lanetlenecekti. Mitingde bir konuşma yapan Freeman'ın serdettiği "isyan eden bölgelerin halkları özerk bir yönetime kavuşmadıkça Şark Meselesi sürekli bir çözüme kavuşamaz" mülahazası oybirliğiyle kabul edilecekti. Bu

³¹⁴ *Daily News*, 20 Temmuz 1876, s.5.

³¹⁵ *Daily News*, 13 Temmuz 1876, s.6.

³¹⁶ *The Times*, 18 Temmuz 1876, s.5.

³¹⁷ *The Times*, 20 Temmuz 1876, s.6.

³¹⁸ *Daily News*, 11 Temmuz 1876, s.5.

arada Freeman Disraeli'yi, Hıristiyanlık yerine İslam'a sempati duyan gizemli bir kişi” olarak tarif ederek, onun yahudi kökenini ima edecekti.³¹⁹

Muhafazakâr basın ise bu mitingi “muhakeme kabiliyetinden mahrum, irrasyonel ve duygusal kimselerin; Rusları İstanbul'da görmek isteyenlerin; insanseverlik (*philantropy*) kisvesi altında politik propagandalarını saklayanların” düzenlediği bir toplantı olarak görecekti.³²⁰ *Saturday Review*'un mitinge başkanlık eden Lord Shaftesbury'yle ilgili yazısında ise, Lord'un İngiliz Protestan liderlerinden olduğu ve 22 yıl önceki Kırım Savaşı'nda dini sebeplerden ötürü İngiltere'nin Rusya'ya karşı mücadele etmesini “gönülden ve ateşli bir şekilde savunduğu” hatırlatılarak şimdi “Türkleri Avrupa'da göreceğine Rusları Boğazlarda görmeyi tercih edeceğini” söylediği yazılıyordu.³²¹ Birçok liberal gibi Shaftesbury, hatta Gladstone'un Kırım Savaşı zamanında Türk taraftarı bir görüşü benimsemiş olmalarına rağmen 1876'da tam tersi bir tavır takınmalarının asıl sebebinin, Türklerin verilen kredileri suistimal etmeleri ve kötü yönetim anlayışlarını reforme ve modernize etme konusundaki isteksizlikleri değil; o zaman olduğu gibi 1876'da da hadiseleri, iç siyasi çekişmelerin bir parçası olarak değerlendirmeleri ve kendi lehlerine bir fırsat olarak görmeleridir. Ajitasyon kampanyasının hükümete karşı kamuoyunun elde edilmesi için kullanılmaya çok müsait oluşu da bu minvalde başka bir etken olmuştur. Bu açıdan “ilkesel tutarsızlık kaygısı” zaten modern dönem siyaset anlayışına göre de bir sorun teşkil etmediğinden kısa zaman aralıklarında siyaset değişiklikleri 19. yüzyıl İngiliz siyasetinde doğal karşılanmalıdır.

3.4. Gladstone ve Disraeli'nin Hadiselere Yaklaşımları

Gladstone ve Disraeli Bulgar hadiseleri üzerine yapılan kamuoyu tartışmalarında iki farklı bakış açısının liderliğini yapmış siyasetçilerdir. 1876 yazında İngiliz kamuoyunun hadiseleri değerlendirmesi noktasında izledikleri bireysel siyasetler, hadiselerin kamuoyu tarafından algılanma sürecini etkilemiştir. Disraeli, başbakan ve Muhafazakâr

³¹⁹ *The Times*, 28 Temmuz 1876, s.10.; *Daily News*, 28 Temmuz 1876, s.3.

³²⁰ *The Daily Telegraph*, 28 Temmuz 1876, s.4; *The Standard*, 28 Temmuz 1876, s.4.

³²¹ *Saturday Review*, 29 Temmuz 1876, s.123-124.

Parti lideri olarak muhafazakâr görüşün doğal lideri konumundadır. Gladstone ise Liberal Parti liderliğinden ayrılmışken, tartışmaların başlamasından bir süre sonra tekrardan bu hadiseler vasıtasıyla liberal görüşün liderliğine soyunup yazdığı risaleyle ajitasyon kampanyasının baş aktörü olacaktır. Bu anlamda İngiliz Şark siyasetinin ve Türk algısının değişime uğradığı 1876 Bulgar hadiseleri tartışmalarında, her iki siyasetçinin yaklaşımları ve tavırlarının mahiyetini de tespit etmek elzemdir.

Gladstone'un emeklilikten tekrar parti liderliğine geri dönmesini sağlayan hadiseler hakkında davranış şeklini kavramak için öncelikle parti liderliğini bırakmak durumunda kaldığı 1874 seçimlerini neden kaybettiği sorusuna cevap aramak gereklidir.

1868 seçimlerini Disraeli karşısında büyük bir farkla kazanmış ve başbakan olmuş olan Gladstone parlamentodaki liberal çoğunluğu kullanarak kafasındaki geniş liberal reformları uygulamaya koymaya başladığı 1868-1874 yılları arasındaki 6 yıllık başbakanlığı dönemi, yüzyıl içinde parlamentodan en çok yasanın çıkarıldığı dönem olmuştur. Bu dönem, “liberalizmin altın çağı” olarak nitelenecektir.³²² Ancak bu aşırı reform süreci, birçok farklı çıkar grubunun bir koalisyonu olan Liberal Parti için yıpratıcı bir süreç olacak; eğitimden kiliseye, ordudan vergilere kadar hemen her alanda yasal düzenlemelere gidilmesi seçmenleri ve hatta Liberal Parti mensuplarını dahi rahatsız edecekti. Reform dolu yıllardan sonra seçmen artık “huzur” istiyordu.³²³ Gladstone hükümeti, reformlar konusundaki başarısına rağmen çıkarları reform öncesi yapıda olan liberal ve muhafazakâr birçok zümreyi gücendirmiş ve buna karşılık hiçbir kesimi de memnun edememişti. Bu nedenle, kamuoyu tarafından kararsız ve tahmin edilemez olarak görülen Gladstone hükümeti, muhalefet açısından “kamusal ajitasyona” açık hale geliyordu.³²⁴ Bu süreçte Disraeli de Gladstone'a karşı “en büyük silah olarak Gladstone'un kendisini” kullanıyordu.³²⁵

Gladstone ise 1874 yılına gelindiğinde ordu harcamalarında kesintiye gitmek istemesine karşı çıkan kendi hükümet üyelerinin tavrına karşılık erken seçim kararı alacaktı. Bu kararın arkasında ise, kamuoyundaki hoşnutsuzluğun daha da kötüye gideceği ve bu gidişatı önlemek için en azından işler daha da kötüye gitmeden muhalefeti hazırlıksız yakalama amacı vardı. Ancak liberaller motivasyonsuz ve

³²² George Barnett Smith, *William Ewart Gladstone*, New York: G. P. Putnam, 1880, s.424.

³²³ Erich Eyck, *Gladstone*, Londra: A. M. Kelley, 1938, s.245.

³²⁴ Angus Hawkins, *British Party Politics*, Londra: Macmillan, 1998, s.174.

³²⁵ John Vincent, *Disraeli*, Londra: Oxford Paperbacks, 1990, s.10.

hazırlıksız bir şekilde seçime gireceklerdi.³²⁶ Ayrıca Liberal Parti'ye kamuoyunun desteği de çökmüş vaziyetteydi.³²⁷

Erken seçim kararıyla Gladstone seçim kampanyası için kendisine sadece iki hafta vermiş oluyordu. 1860'larda kamusal toplantı ve mitinglerde kamuoyuna hitap etme alışkanlığı geliştirmiş bir siyasetçi olarak öne çıkan Gladstone, başbakanlığı döneminde sadece 3 kez halka hitap ederek bu alışkanlığını yitirmişti. Seçime kadar var olan kısa sürede de yalnız 3 defa halka seslenecekti. 1874 seçimlerini kaybetmesinin sebeplerinden biri olarak gösterilen seçmenle doğrudan temas kurma konusundaki isteksizlik Gladstone'a pahalıya patlayacaktı.³²⁸ Bu bakımdan Bulgar ajitasyonunu, bu hatasını gidermek ve kamuoyuyla yeniden doğrudan iletişim kurabilmek için bir fırsat olarak görecekti. Ajitasyon sırasında kamuoyu nezdinde tekrardan elde ettiği popüleriteyi de "Midlothian Kampanyası" adı verilecek olan 1880 seçimlerine kadar sürecek bir dizi mitingle devam ettirecek ve 1880 seçimlerini de bu havayla kazanacaktı.

Gladstone'un seçim yenilgisinden bir süre sonra Ocak 1875'te aldığı emeklilik kararı, ülkedeki herkes için büyük bir şoktu. Ancak Gladstone'un bakış açısından gayet mantıklıydı. O hiçbir zaman Disraeli gibi doğuştan siyasetçi değildi. Her zaman kilise ve dini mevzularla uğraşmanın daha önemli ve değerli olduğunu düşünmüştü. Bundan sonra sadece dini meselelerde kamuoyunu bilinçlendirme üzerine mücadele vermeyi kararlaştırmış gibi gözükiyordu. Fakat, Parlamento toplantılarında hâlâ Avam Kamarası'nın Liberal Parti lideri Hartington'ın yanında oturmaya devam ediyor ve parti içinde de Gladstone'un emekli olduğuna inanılmıyordu.³²⁹

1874 seçimlerini Gladstone'un kendisi kaybetmişti; Disraeli ise kamuoyuna "Palmerston çizgisinde" bir siyaset anlayışı ve özellikle liberal reformlar konusunda kamuoyunu korkutmayacak bir duruş ile İngiltere'nin bir emperyal güç olarak itibarını yeniden tesis edeceğini vaatmiş ve Gladstone'a karşı tepki oylarıyla kazanmıştı. Liberal kamuoyunun Disraeli'ye verdiği şans, onu, Gladstone'u cezalandırmak için bir araç olarak görmesinden ötürüydü. Kamuoyu, sorumsuz bir mevkide doğal olarak hata yapmayan ve muhalefet görevinde iyi bir izlenim bırakan Disraeli'ye, toplumun hemen

³²⁶ Sarah Bradford, *Disraeli*, Londra: Stein and Day, 1983, s.303.

³²⁷ Hawkins, *British Party Politics*, s.172.

³²⁸ H.C.G. Matthew, *Gladstone, 1809-1898*, Londra: Oxford University Press, 1997, s.230.

³²⁹ R.T. Shannon, *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, Londra: Harvester Press, 1975, s.2-3.

her kesimini tedirgin eden Gladstone'un aşırı reformcu tavrı karşısında sempati duymaya başlamıştı. Ancak bu "konjoktürel destek" en ufak bir yanlışta geri çekilmek üzere Disraeli'ye verilmişti. İşte bu noktada Disraeli'nin Bulgar hadiselerine karşı tavrı, kamuoyunun ondan beklediği hatalı davranış olacak ve ona verilen şartlı destekle emanet oylar geri alınacaktı. Böylece sahne, Gladstone'un devreye girmesi için artık hazırды. Zaten siyaset anlayışından nefret ettiği Palmerston onun hakkında, halkı arkasına alan kitleleri peşinden sürükleyen karakteri nedeniyle "daima kabine dışındayken içinde olduğundan daha güçlü olacak" tahmininde bulunmuştu.³³⁰ Kamuoyu, Kırım Savaşı sırasında kamuoyunun liderliğine soyunan ve onun cisimleşmiş hali olan Palmerston gibi bir lidere 1876 yazında yine ihtiyaç duyuyordu. Gladstone, 1874'te Palmerston gibi davranmayarak kaybetmişti ancak hatasını anlayıp kamuoyunun arzusuna bir bakıma boyun eğerek 1876'da onun gibi "popüler bir lider" olmak için geri dönüyordu.

Parlamentodaki liberal liderler Hartington ve Granville ajitasyona aktif bir şekilde katılmamış ve mesafeli durmuşlardı. Zira onlara göre -hükümetin de düşündüğü gibi- Şark'ta Türklere karşı bir siyaset izlemek Rusya'nın avantajına olurdu. Ayrıca her ikisi de doğal başbakan adayları olarak sorumluluk sahibi birer siyasetçi tavrıyla ileride hükümet kurma ihtimalini düşünerek kendilerini aşırı sözlerle bağlamak da istememektedirler:

"Hartington, Türk büyükelçisiyle Londra'da yemekte buluştu. Granville, Elliot'a eleştirilere karşı desteğini bildiren bir mektup yazdı. Sonuç olarak, iki muhalefet lideri de yakında hükümete gelebilirler ve bu yüzden iğrenç katliamlar işlemiş olsalar bile, Türklerle olan eski ve köklü diplomatik bağları koparmaya hazır değiller."³³¹

Ajitasyona karşı Liberal Parti'nin resmi liderlerinin sahip olduğu bu temkinli duruş ve ayrıca Muhafazakâr Parti'nin doğal olarak karşı oluşuyla birleşince *Times* da ajitasyon kampanyasında her iki siyasi parti liderlerinin duruşlarına yakın, mutedil bir tutum sergilemişti.³³² Gladstone ise haleflerinin ajitasyon kampanyasına ve kamuoyuna

³³⁰ A.g.e., s.11.

³³¹ Harold Temperley, *The Bulgarian and Other Atrocities, 1875-8*, Londra: H.Milford, 1931, s.26.

³³² Shannon, *Bulgarian Agitation*, s.124.

liderlik hususunda bir boşluk görmüştü ve o boşluğu doldurmaya karar verecekti. Ancak 31 Temmuz'da yaptığı bir konuşmada hükümetin -genel hatlarıyla- Şark siyasetini eleştirecek fakat, Bulgar hadiselerine sadece üstünkörü değinecekti.³³³ Gladstone'un hükümete diğer devletlerle (*Dreikaiserbund*) birlikte hareket etme ve özerk yönetimin uygulanması için tedbirler alma şeklindeki önerileri de *Times* 'ta yayınlanacaktı.³³⁴

Gladstone, 4 Eylül'de *Times* editörü Delane ile bir akşam yemeğinde buluşacak ve Bulgar ajitasyonu hakkında uzun uzadıya sohbet edeceklerdi. Ertesi gün Gladstone, "Delane ile uzunca konuştuk. İkimiz de Türklerin Bulgaristan'ı terketmesinde hemfikiriz. Gerçi, eğer isterlerse hükümrancılık ünvanı kendilerinde kalabilir" diyerek konuşmalarını özetleyecek ve Delane'in desteğine sahip olarak harekete geçme kararına işaret edecekti.³³⁵ İlk hamlesi ilk gün 40 bin ve ilk hafta boyunca 200 bin kopya satacak olan 6 Eylül'de yayınladığı 64 sayfalık meşhur risalesi olacaktı.³³⁶ Bu risalenin yarattığı etkiyle de kamuoyunun beklediği "lider/ajitator" olarak temayüz edecekti.³³⁷

Risale, basın organları tarafından da büyük ilgi görecekti. Liberal gazeteler *Daily News*, *The Spectator* ve *The Examiner* risaleyi, büyük bir övgüyle karşılamış; *The Morning Post*, *Standard*, *The Daily Telegraph* ve *Pall Mall Gazette* gibi muhafazakâr gazeteler ise risaleyi doğal olarak, Gladstone'un aşırı yorumları şeklinde görmüşler ve iddialarının müphemliğinden yakınmışlardı.³³⁸

Gladstone risalesi temelde bir hükümet eleştirisi şeklindeydi. Her ne kadar Bulgar hadiseleri üzerinden Türklerin ne denli vahşi oldukları ve Avrupa'dan sürülmeleri gerektiği gibi birçok argüman ihtiva etse de esasen, hükümetin hadiselerin meydana gelmesinden bu yana geçen süreci, hem dışarda Şark siyasetinin icrası hem de içeride halkla ilişkiler faaliyetleri açısından iyi yürütemediğinden bahsediyordu. "Bulgar vahşeti" ve "Türk nefreti" temaları yalnızca, kamuoyunun o günlük hassasiyetlerine temas etmek amaçlı kullanılmış birer araçtı. Aslında kamuoyunu derinden etkileyen ve İngiltere'nin adını lekeyen bu hadiselerin asıl sorumlusu Disraeli

³³³ *A.g.e.*, s.50.

³³⁴ *The Times*, 31 Temmuz 1876, s.9.

³³⁵ Cook, *Delane of Times*, s.256.

³³⁶ Shannon, *Bulgarian Agitation*, s.109.

³³⁷ Walter G. Wirthwein, *Britain and The Balkan Crisis 1875-1878*, New York: Columbia University Press, 1935, s.87.

³³⁸ *A.g.e.*, s.86.

ve hükümetinin yanlış siyasetiydi. Disraeli de risalenin yayınlandığını duyduğunda risalenin muhatabının doğrudan kendisi olduğunu bilerek “bu risale, Gladstone’un Liberal Parti liderliğine geri döneceği ve ajitasyonu bana karşı kullanacağı anlamına geliyor” diyecekti.³³⁹ Zaten *Spectator*’da risalenin yayınlanmasından bir ay önce çıkan bir yazıda belirtildiği gibi hadiselerle ilgili her iki taraf da hem parlamentoda hem de basında argümanlarını ortaya koymuştu ve yeni bir suçlama veya iddia da ortada yoktu. Buna rağmen Gladstone’un hükümete karşı “vahşet” iddialarını kullanarak devreye girmesi dengeleri bozacak ve kamuoyu “Bulgar vahşeti meselesinde ne düşündüğüne bakmadan Disraeli ya da Gladstone’dan birini tercih etmek zorunda kalacaktı.”³⁴⁰

Risalede yer alan bu anlamda belki de en önemli konu Gladstone’un ajitasyona katılmak için neden bu kadar zaman beklediği sorusudur. Gladstone bu soruya risalede şöyle cevap vermektedir:

“...Bulgar hadiseleriyle ilgili kendi izlenim ve düşüncelerim ne olursa olsun, açık ve güvenilir kanıtlar önüme gelmeden katliamlar hakkında konuşmaktan bu zamana kadar imtina ettim... Bu nedenle son parlamento oturumunda Mr. Ashley’nin kahramanca gayretlerine de katılmadım... Fakat Baring’in raporu, sessizliğimi bozmam için yeterli olan delilleri içeriyordu.”³⁴¹

Yani Gladstone, 23 Haziran’da ve 8 Temmuz’da İstanbul’dan gönderilip basında yayınlanan raporlara itimat etmediğini ve büyükelçilikten görevlendirilen Baring ve onun yanında Amerikan büyükelçiliği görevlisi Schuyler’in resmi raporlarından sonra yaşananların gerçekliğinden emin olabildiğini ifade ediyordu. Ona göre her Avrupalı devletin Osmanlı Devleti üzerinde planları olabileceğinden, Avrupalı devletlerin raporlarına şüpheyle yaklaşmak gerekliydi. Ancak “Amerika’nın ne Türkiye’ye bir bağlılığı var ne de Türkiye’ye düşmanca duygular beslemekte ne de Rusya gibi Türkiye’nin parçalanması gibi bir amaca sahip” diyerek Amerikan raporlarının tamamen “insani” kaygılarla hazırlandıklarını iddia etmekteydi.³⁴² Buna karşılık bölgedeki Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerinden hiç bahsetmiyordu.

³³⁹ Temperley, *The Bulgarian and Other Atrocities*, s.28.

³⁴⁰ *The Spectator*, 5 Ağustos 1876, s.972-973.

³⁴¹ Gladstone, *Bulgarian Horrors*, s.33.

³⁴² *A.g.e.*, s.34.

Ayrıca Gladstone, Disraeli'nin Şark'ta "statükoyu korumak" şeklinde ifade edilebilecek olan anlayışından neden farklı düşündüğünü de risalesinde detaylandırıyor. 31 Temmuz'daki parlamento oturumunda Gladstone, Bâbîâli'nin İmparatorluğun ayaklanan bölgelerini idare etmedeki iktidarsızlığından bahisle "yerel, özerk yönetimlerin" oluşturulmasını teklif ediyor ve bu teklifin Osmanlı Devleti'nin "toprak bütünlüğünü koruma" prensibine de uygun düşeceğini ileri sürüyordu. Gladstone'un ardından söz alan Disraeli, Gladstone'un bu teklifinin statükoyu yeniden tesis etmek anlamına geldiğini ifade ediyordu. Bu sırada Gladstone ise, "statüko değil, toprak bütünlüğü" diye bağırarak araya giriyordu.³⁴³ Ancak Disraeli için "toprak bütünlüğünü korumak", "statükoyu korumak" anlamına geliyor; Gladstone için ise toprak bütünlüğünü korumak, sadece Sultan'ın hükümlerlik haklarının korunarak bu bölgelere karşı olası bir yabancı müdahale tehlikesinin izale edilmesi manasına tekabül ederken; statükonun korunması Bosna, Hersek ve Bulgaristan'da isyanlara ve katliamlara yol açan doğrudan Osmanlı idaresinin devamı demek oluyordu.

Böylelikle Gladstone'un perspektifinden iki konsept birbirinden ayrılıyor ve özerk yönetimlerin oluşturulması, Osmanlı Devleti'nin "toprak bütünlüğünün korunması" prensibine aykırı bir anlayış olmaktan çıkıyordu. Ona göre, Disraeli'nin anlamadığı nokta, iki konsept arasındaki bu ince farklılıktı. Disraeli toprak bütünlüğünü korumak adına statükonun korunmasını veya yeniden tesis edilmesini isterken aslında, bütün bu hadiselerle sebep olan Bâbîâli'nin "tedavi edilemez kötü yönetiminin", "olduğu gibi" devamını talep etmekteydi. Yani aynı suistimaller, aynı suçlar, aynı katliamlar yaşanmaya devam edecekti. Bu noktada Gladstone, Disraeli'yi, statükoyu yeniden tesis etme siyaseti doğrultusunda hareket etmekten men edebilmenin tek yolunun "kamuoyu" baskısı olduğunu önemle vurguluyordu. Öyle ki ona göre; İngiliz siyasetinde, kamuoyunun gücünü Disraeli'den daha iyi kavrayabilmiş bir siyasetçi daha yoktu. Dolayısıyla hükümetin, bu yönde gelişecek olan "ulusal harekete" karşı durması da mümkün olmayacaktı.³⁴⁴

Böylece Gladstone, geliştirdiği bu ara formülle, hem Osmanlı İmparatorluğu içinde isyan halindeki gayri müslim unsurların özerk bir yönetime kavuşmasını sağlamış; hem de Romanya örneğinde olduğu gibi aynı zamanda, "tampon bölge"

³⁴³ A.g.e., s.55.

³⁴⁴ A.g.e., s.56.

vasfına da sahip olacak olan özerk yönetim bölgeleriyle birlikte Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve dolayısıyla Disraeli'nin de kaygı duyduğu gibi Şark'taki İngiliz çıkarlarına müdahale tehdidini bertaraf etmiş oluyordu. Disraeli ise bu formülün Balkanlarda "Sırbistan" gibi daha fazla sorunlu bölgenin ortaya çıkmasına neden olup, Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine hadiselere müdahil olmasına yol açarak toprak bütünlüğü prensibini zedeleyeceğini ve Şark'taki statükoyu veya İngiliz çıkarlarını zarara uğratacağını öngörüyordu. Bu durumda iki siyasetçinin meseleye karşı geliştirdikleri anlayış ve yaklaşım farklılıkları hakkında kararı Gladstone'un da açıkça zikrettiği gibi İngiliz kamuoyu verecekti.

Gladstone risaleden sonra sahaya da incek mitinglerde konuşmalar yapmaya başlayacak; Liberal basın özellikle de *Times*, bu mitingleri coşkuyla sayfalarına taşıyacaktı.³⁴⁵ *Times* ayrıca, risalenin etkisinden sonra hükümete karşı olan üslubunu da sertleştirecekti.³⁴⁶ Gladstone aynı gün, *Times*'a yazdığı bir mektupta "bütün ülke sathında düzenlenen mitinglerde geçmiş günlere öykünme ve geçmişten hareketle gelecek için daha iyi günler doğru yürüme talebi var" diyecekti. Aslında "geçmiş" tabiriyle ifade etmek istediği kendi başbakanlığı dönemiymi ve kamuoyunun geçmiş günleri geri getirme talebi de kendisini "tekrardan iktidara taşımak" olduğu aşikârdı.³⁴⁷

Gladstone liderliğinde ajitasyon bütün hızıyla devam etse de giderek kamuoyunda tansiyon düşmeye başlayacaktı. Zaten bir kamuoyu kampanyasının, uzun süre aynı yoğunlukta devam etmesi de mümkün değildi.³⁴⁸ Bâbiâli de Avrupa kamuoylarını yatıştırmak adına hadiseleri araştırıp sorumluları tespit etmek amacıyla Sadullah Bey başkanlığında "Filibe Olağanüstü Komisyonu" adıyla 16 Eylül'de bir komisyon kurmuş ve tahkikat için bölgeye göndermişti.³⁴⁹ Komisyonun yaptığı cezalandırmalar beklendiği gibi İngiliz kamuoyunu az da olsa yatıştıracaktı.³⁵⁰

Gladstone Eylül ayının sonunda ajitasyonun yürütülmesini beraberce ele aldıkları *Times* editörü Delane'in ihanetine uğrayacaktı. Delane hastalığı sebebiyle İskoçya'ya gidecek *Times* ise onun yayın politikasına uygun olarak hükümet aleyhinde yayınlara devam edecekti. Delane, yokluğunda *Times*'ta birkaç defa gazete tarihinin en

³⁴⁵ *The Times*, 11 Eylül 1876, s.10.

³⁴⁶ *The Times*, 7 Eylül 1876, s.11.

³⁴⁷ *The Times*, 7 Eylül 1876, s.9.

³⁴⁸ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.292.

³⁴⁹ Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s.59-63.

³⁵⁰ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.293.

sert, Türk karşıtı ve Rus yanlısı yazılar çıkınca tatilini yarıda keserek hemen Londra'ya dönüp duruma el koyacaktı. Kısa bir süre sonra Delane ajitasyon kampanyasından çıkarak hükümet ve Türk karşıtı söyleme bir son verecekti. Bizzat kendisi bu politika dönüşümünü: “yanlış bir pozisyondan çok mahirane bir dönüş ki, tamamlanmasından önce zar zor anlaşılabilir bir dönüş” şeklinde tarif edecekti.³⁵¹ Delane ani gibi gözükken bu kararı, Şark'ta gelişen Rusya tehdidi karşısında almıştı. Bu noktada hükümetin yaz boyunca ısrarla durduğu pozisyonun hakkını kamuoyunu da ürkütmeden verecekti:

“Ne parlamento ne de ülke ‘Türkiye için savaşa giriyoruz’ cümlesini asla duymak istemez...[Ancak] Lord Beaconsfield ve Lord Derby resmi üsluplarıyla bizim yanlıştaki ısrarımıza karşılık yeterli güvenceyi vermişlerdi. Onlar bize, tekrar tekrar yalnızca İngiltere'nin çıkarlarını düşünün demişlerdi. Bu bencil politika önceleri sorgulanabilir bir durumda olsa da, şimdi sorgusuz sualsiz kabul edilmelidir.”³⁵²

İngiliz basını Ekim ayından itibaren *Times*'in liderliğinde hükümet eleştirileri ve halk mitingleri haberlerini bırakıp Şark Meselesi”nde tekrardan Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması tezine geri dönmesini müteakip ajitasyon kampanyası da yavaş yavaş sona erecekti.

Disraeli ise hadiselerin gündeme geldiği andan itibaren kamuoyundan gelen baskılara direnmeye, boyun eğmemeye çalışmıştı. Disraeli'nin 1875-1878 Şark krizindeki hedefleri; İngiltere'yi Şark'ta en büyük oyuncu haline getirerek *Dreikaiserbund*'un diplomatik üstünlüğünü kırmak; Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni ve İngiltere'nin Şark'taki çıkarlarını tehdit etmesini engellemektir.³⁵³ Ancak özellikle 8 Temmuz'da çıkan haberlere karşı 10 Temmuz'da parlamentoda yaptığı konuşmasında, ironik üslubunun yanında “gülmesi” de kamuoyundan büyük tepki alacaktı:

“Bulgaristan'da mezalim vukuunda şüphe etmiyorum. Lakin genç kızların esir gibi satılmış, on bini aşkın insanın hapse atılmış olmasından şüphe ediyorum. Gerçi, ne Türk hapisanelerinde bu kadar yer bulunacağını ne de suçlularla münasebetlerini genellikle

³⁵¹ Dasent, *Editor of The Times*, c.1., s.328.

³⁵² *The Times*, 19 Ekim 1876, s.9.

³⁵³ Bradford, *Disraeli*, s.335.

daha çabuk surette bitiren bir Şark milletinde işkencenin böyle büyük bir mikyasta kullanılabileceğini zannetmiyorum.”³⁵⁴

The Economist, 15 Temmuz’da yayınladığı “Savaş ve Bulgar Katliamları” başlıklı yazıda olayların dehşetinin yanında olası bir Rus müdahalesi karşısında “dayanılmaz bir kamuoyu baskısı altında” Disraeli’nin ne yapacağını soruyordu:

“...şu an Disraeli’nin vicdanının yapması gerekenlerden bahsetmiyoruz. Onun izleyeceği siyasetin ne olması gerektiğinden bahsediyoruz” ifadesiyle Bulgar hadiseleri hakkında Rusya’nın kamuoyu aklına gelmesi ve devreye girme ihtimali karşısında aniden duygusal durumdan rasyonel duruma geçtiğine şahit oluyoruz. Yani Disraeli gibi Şark’taki İngiliz emperyal çıkarlarını gözeterek, geniş bir açıyla olaylara bakmaya çalıştığını görüyoruz.³⁵⁵

31 Temmuz’da parlamentoda yaptığı konuşmada ise hükümetinin Şark siyasetini ifade etmeye çalışan Disraeli, Türkiye hakkında statükonun devamını ana hedef olarak ilan ediyor; Andrassy Notası’nın kabul edilmesi, Berlin Memorandumu’nun reddedilmesi ve filonun gönderilmesi kararlarının tamamının statükoyu korumak ve dış müdahaleyi önlemek amaçlı olduğunu belirttikten sonra, iddiaların aksine, hükümetin siyasetinin hiçbir şekilde, Osmanlı hıristiyanlarına karşı Bâbiâli’yi desteklemek amaçlı olmadığını özellikle altını çiziyordu. Ayrıca ona göre, bu tür ciddi meseleler, kamuoyu önünde mitinglerde veya kahvehanelerde konuşularak da (*coffe house babble*) halledilemezdi.³⁵⁶ Ancak Disraeli’nin bu üslubu basın ve kamuoyu tarafından alaycı ve umursamaz bulunuyordu. *Times*, bu durumu “başbakanın üslubundaki aşırı tedbirsiz ton ile Bulgarların acılarıyla alay eder biçimdeki yersiz ve lakayd tavrı, hükümete pahalıya patladı” şeklinde yorumlayacaktı.³⁵⁷ Buna karşın Disraeli, kamuoyu baskısına ve Schuyler’in raporuna rağmen Ağustos sonunda da hadiseleri; “Bulgar katliamları Rusya’nın Türkiye’ye Avrupa’dan atmak için kurduğu bir tuzak” şeklinde değerlendirmekte ısrar edecekti.³⁵⁸

³⁵⁴ Maurois, *Disraeli’nin Hayatı*, s.317.

³⁵⁵ *The Economist*, 15 Temmuz 1876, s.824-825.

³⁵⁶ Harris, *Britain and The Bulgarian Horrors*, s.134-135.

³⁵⁷ *The Times*, 6 Eylül 1876, s.6.

³⁵⁸ Temperley, *The Bulgarian and Other Atrocities*, s.12.

Eylül başında Schuyler ve Baring'in "katliamları" doğrulayan raporlarının basına yansması ve Gladstone'un risalesiyle, *Times*'in politika değişikliğiyle ajitasyona katılmaları; Disraeli'yi sadece İngiliz kamuoyu karşısında değil; Şark Meselesi'yle ilgili uluslararası müzakerelerde de iyice sıkıntıya sokmuştu. Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Musurus Paşa da Disraeli hükümetinin içinde bulunduğu bu zor durumu, 31 Ağustos tarihli raporunda İstanbul'a:

"...Ne yazıktır ki, hükümet de kamuoyuna karşı koyamayacağını görerek muhalefetin teşebbüslerini tesirsiz bırakmak için Türkler aleyhine yapılan suçlamaları kesmekten ve tekzip etmekten çekinmektedir. Hatta meselenin başında Bulgaristan hadiselerinin abartıldığını söyleyen hükümet, şimdi kamuoyunun heyecanına katıldığını söyleyerek Devletimiz aleyhine yapılan suçlamaları adeta kabul ediyor..."³⁵⁹

şeklinde bildirecekti. Kamuoyunun desteğinden mahrum kaldığı için gereken diplomatik manevralarda da bulunamıyordu.³⁶⁰ Disraeli bu durumun farkında olarak Osmanlı-Sırbistan savaşı hakkında Lord Salisbury'ye "Şark'ta barış elimizin ucunda ama ajitasyon her şeyi mahvediyor" ve "eğer ajitasyon zayıflarsa en kısa sürede ateşkesi sağlayabiliriz" diyerek ajitasyonun dışarda İngiltere'nin elini ne denli zayıflattığını ifade edecekti.³⁶¹ Ayrıca ateşkesin bir an önce sağlanması için uğraşan Disraeli; "eğer ateşkes sağlanamazsa bu durumun müsebbibi, alışlagelmiş şekilde sürekli Rusya'nın tuzağına düşen, sözde Bulgar vahşetini kınayan ve Türklerin Avrupa'dan kovulması çağrısı yaparak başka bir 'Otuz Yıl Savaşları'na yol açacak olan 'aydınlanmış kamuoyumuzdur'" diyecekti.³⁶² Bu arada ajitasyona yakın duran hükümet üyeleri, kamuoyunun durumunu tartışmak gündemiyle hükümeti toplantıya çağırması için Disraeli'ye talepte bulduklarında o, bu talebi de reddedecekti. Bu kararını hükümet üyelerine; "eğer hükümet bu gündemle toplanırsa, bu bile kamuoyunda kararsızlığımıza bir işaret ve bir zayıflık olarak algılanacaktır" şeklinde açıklayacaktı. Ayrıca yine hükümet üyelerinden gelen, isyancı bölgelere "otonomi" verilmesi gibi önerilere de; "Balkanlarda yeni siyasi özerk bölgeler ihdas edilirse elimizde, birkaç tane daha

³⁵⁹ Cevdet Küçük, "Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (8-9), 1980, s.122.

³⁶⁰ Milos Kovic, *Disraeli and the Eastern Question*, New York: Oxford University Press, 2011, s.141.

³⁶¹ A.g.e., s.143.

³⁶² A.g.e., s.141.

Sırbistan olur” diyerek karşı çıkacaktı.³⁶³ Özetle, Disraeli, Şark Meselesi’nde takip ettiği siyaseti sonuna kadar devam ettirerek kamuoyundan gelen baskı ve taleplere boyun eğmeme niyetindeydi. Ancak neticede, giderek artan kamuoyu baskısı karşısında Osmanlı Devleti’ni kendi kaderiyle baş başa bırakmak zorunda kalacaktı.

³⁶³ *A.g.e.*, s.143.

SONUÇ

Bu tezde mevzu olarak, 1876 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Bulgaristan'da ortaya çıkan bir isyan ve bunun İngiltere kamuoyundaki algısı, Kırım Savaşı'ndan 1876'ya kadar uzanan bir perspektifle, basın ve kamuoyu cihetinden, "Şark Meselesi" bağlamında ele alınmıştır. Osmanlı Balkanlarında 19. yüzyıl boyunca ulusçu karakterde çok sayıda buna benzer isyan olmuş; fakat, özellikle 1876 Bulgar isyanı ve isyanın bastırılması sırasında yaşanan hadiseler İngiltere'de büyük bir infiale yol açmıştır. Daha sonraki süreçte Kırım Savaşı sonucunda imzalanan Paris Anlaşması'yla Şark'ta kurulan statükonun değişimi ve İngiliz Şark siyasetinin dönüşümü açısından da bu hadiseler, dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Yukarıda zikredilen kaynaklardan da görüleceği üzere 1876'daki isyanın ne olduğuna dair birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar dikkate alındığında bu isyanın niçin İngiltere kamuoyunda diğer isyanlardan farklı bir şekilde algılandığı açıklanamamaktadır. Malum olduğu üzere insanlar algılama sırasında pasif değildir yani her algı, algılayanın tarihiyle kayıtlıdır. Elbette bu algıların, algılayanın hayal ürünü olduğunu söylemek değil; herhangi bir algıyı anlamak için algılanan nesne ile algılayan özneyi birlikte düşünmek gerekir. İşte bu tezde, daha önce "nesne" kısmı (1853-56 Kırım Savaşı ve 1876 Bulgar isyanı) çalışılmış bulunan bu hadiselerin "özne" kısmı (İngiltere kamuoyunun mevcut hadiseyi algılaması) bahis konusu edilmiştir.

Mevcut hadisenin İngiliz kamuoyu tarafından aynı yüzyılda yaşanan birçok isyandan farklı algılanmasının, ancak ve ancak, İngiltere'nin tarihi ve o günkü iç siyasi şartlarıyla anlaşılabilmesi, bu tezin ana argümanıdır. 17. yüzyılda başlayan 19. yüzyılda belli açılardan kemale eren İngiliz modernleşmesinin sonucu olarak İngiltere'de yeni "kamusal alan anlayışının" ve onun içinde yürütülen siyasetin ne olduğu ve bu yapının ayrılmaz ve kurucu bir parçası olarak ortaya çıkan basının işlevi, bu tezde resmedilmiştir.

Liberal fikre göre, sivil toplum çıkar çatışmalarının meşru olduğu alandır ve bu çatışmaların kendisi ortak siyasetin temel fikri olan "iyi"yi doğuracaktır. Cumhuriyetçilere göre ise kamusal alan, sivil toplumdaki çatışmaları aşan bir "iyi" fikrinin olduğu yerdir. Liberal kamusal alanda birey, cumhuriyetçi kamusal alanda ise

toplum merkezdedir. Bu iki farklı anlayışta modern kamusal alanın kurucu bir unsuru olan basının rolü de farklılaşmıştır. Liberal dünyada basın, kamuoyunu ikna etmenin -ya da “manipüle” etmenin- bir aracıyken cumhuriyetçi dünyada basın, kamuoyunu eğitmenin bir aracıdır. İşbu tezde, liberal kamusal alan ve onun unsurları olan siyaset ve basın, 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de işleyişi hem tasvir edilmiş hem de eleştirel bir şekilde yorumlanmıştır. Bu çalışmanın mevzusu olan 1853-56 Kırım Savaşı ve 1876 Bulgar hadiselerinin İngiltere kamuoyundaki algısının “yapısı” böylelikle gösterilmek istenmiştir.

Her hadise bir vakadır fakat, her vaka bir hadise değildir. Hadiseyi vakadan ayıran en temel şey ise “fail”dir. Bir vaka faile atıf yapılmaksızın açıklanabilirken bir hadise bütün yapısal açıklamalara direnen, ancak ve ancak failin dikkate alınmasıyla anlaşılabilir bir şeydir. Bu noktadan hareketle de tezin ikinci bölümünde, mevzunun yapısal olarak açıklandığı yerde eksik kalan kısmı, yani failer, Kırım Savaşı sırasındaki faaliyetleriyle ele alınmıştır. Bu bağlamda, devrin İngiliz siyasetine ve kamuoyuna yön veren iki aktör olarak Disraeli ve Gladstone’nun hem şahsi tarihleri hem de Kırım Savaşı sürecindeki hâl ve tavırları ortaya konulmuştur.

Son bölümde de, hem yapının imkânları cihetinden mezkûr hadise açıklanmaya ve yapıyı aşan bir şekilde failerin oynadığı roller gösterilmek suretiyle de anlatılmaya çalışılmıştır. Ulaşılan sonuç ise, Osmanlı Devleti’nin İngiltere ile olan ilişkilerinin ve İngiliz Şark siyasetinin Osmanlı Devleti aleyhine değişim sürecinin, ancak İngiltere’nin iç siyasi koşullarının dikkate alınarak anlaşılabilir olduğu olmuştur.

Sonuç olarak Gladstone ve Disraeli, 1876 yılında Şark Meselesi hakkında, kamuoyunun arzularının iç ve dış siyasette merkezi ve belirleyici rolde olduğu bir “yapı” içerisinde, şahsi siyasetlerini ve çıkarlarını hakim kılabilmek yani bir siyasi “fail” olabilmek için mücadele etmişlerdir. Kamuoyunun gündemine “basın” tarafından getirilen bir mesele olan Bulgar hadiseleri etrafında İngiltere’de yapılan “kamusal alan” tartışmaları aslında, hadiselerin kendisiyle veya gerçekte olmuş olanlarla ilgili değildir. Aksine bu tartışmalar, hadiseler üzerinden iç siyasetteki liberal-muhafazakâr mücadelesinin bir safhasını teşkil etmiştir. Diğer bir ifade ile, liberal ve muhafazakâr görüşler, geniş halk kitlelerinin oluşturduğu modern kamuoyu önünde entelektüel fikir tartışmalarına giremeyeceklerinden, aralarındaki rekabet hakkında karar verici durumda olan kamuoyunun entelektüel seviyesini göz önünde bulundurarak basının gündeme

getirdiği somut ve hislere hitap eden meseleler üzerinden bu mücadeleyi kazanmaya çalışmışlardır. Bulgar hadiseleri bu bağlamda, iç siyasette mücadele konusu olma işlevi görmüş ve İngiliz modernleşmesi sürecinde yüzyıl boyunca devam eden kamusal alan tartışmalarının 1876 yılı özelindeki mevzusu olmuştur. Dolayısıyla 1876 yazında, 1874 seçimlerinde hezimete uğramış, kamuoyundaki itibarı zedelenmiş ve parti liderliğinden çekilmiş bir siyasetçi konumunda olan Gladstone, Bulgar hadiselerini, kamuoyu yani seçmen kitlesiyle arasındaki ilişkiyi eski haline getirmek için bir “fırsat” olarak değerlendirmiştir. Zaten hadiselerin duyulmasından sonra birkaç ay kamuoyunun tepkilerini ölçmesi ve *Times* editörü Delane’le görüşüp ajitasyon konusunda desteğini elde ettikten sonra harekete geçmesi de “vicdani” ya da “ahlaki” saiklerle hareket etmediğinin en önemli göstergeleri olarak kabul edilmelidir. Ajitasyon kampanyasının insaniyet namına ve ahlakî saiklerle yürütülmediğinin bir başka somut delili de İngiliz basınında hadiselerle ilgili yayınlanan haberlerin sayılarını gösteren istatistiklerdir. Son bölümde belirtildiği gibi, hadiselerle ilgili en çok haber, hadiselerden 4 ay sonrasına tekabül eden Eylül ve Ekim aylarında yayınlanmıştır. Bu durumun sebebi de Gladstone ve *Times*’ın devreye girerek hadiselerin, basın ve dolayısıyla kamuoyunun gündemini yoğun bir şekilde işgâl etmesini sağlamasıdır. Bu bağlamda ajitasyon kampanyası, Disraeli hükümetini yıpratmaya yönelik bir muhalefet hareketi hüviyetiyle adeta Gladstone’un “seçim kampanyası” haline dönüşmüştür. Disraeli ise hadiselerin seyrinden haberdar olmasına rağmen kamuoyunun infiale kapılmasına yol açan “ayrıntılar” önemsememiş; İngiliz çıkarlarını Rusya’ya karşı koruma amaçlı Şark’ta takip ettiği Osmanlı yanlısı siyasetini kamuoyundan gelen baskılar sonucu değiştirmemek için mücadele etmiştir.

Ezcümle Gladstone, ajitasyona katılarak şahsi hedefine ulaşmış ve rakibi Disraeli’ye karşı kamuoyu liderliğini elde ederek İngiliz siyasetinde yeniden bir “fail” olmayı başarmıştır. Disraeli ise, sorumluluk sahibi bir mevkide olması hasebiyle şahsi çıkarlarından çok genelin çıkarlarını rasyonel bir anlayışla düşünerek hareket etmiş; ancak 1832 reformundan sonra 19. yüzyıl İngiliz siyasi yapısında ana etken olan kamuoyuyla yaşadığı iletişim sorunları sonucu, politikalarına karşı kamuoyunun güveni ve onayını kaybederek geri adım atmak zorunda kalmıştır. Neticede, İngiliz iç siyasetinin dinamikleri, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nin lehine işlerken; 1876 Bulgar Meselesi’nde aleyhine gelişmiş ve İngiliz kamuoyu, Osmanlı Devleti’ni

Rusya karşısında yalnız bırakmıştır. İngiliz kamuoyu nazarında “Türk”, 1853’te Avrupalı liberal ayaklanmacıların koruyucusu ve Rus barbarlığının mağduru imajına sahipken 1876’da hem iktisaden hem de siyaseten liberalizmin karşıtı, Gladstone’un ifadesiyle “insanlık dışı bir tür” şeklinde algılanmaya başlamıştır.³⁶⁴ Roller değişmiş; Osmanlı Devleti, İngiliz kamuoyu nazarında, Rusya’nın 1853’teki konumuna düşmüştür. Bir bakıma, Osmanlı Devleti Rusya’ya, savaş meydanlarından daha çok İngiliz kamusal alanı tartışmalarında kaybetmiştir.

³⁶⁴ Gladstone, *Bulgarian Horrors*, s.13.

KAYNAKÇA

Acts and Ordinances of the Interregnum, 1642-1660, ed. C. H. Firth ve R. S. Rait,
Londra: 1911.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, “Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından
Devlete”, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*,
ed.Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012,
s.319-355.

Akyıldız, Ali. *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*,
İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

————— *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul: İş Bankası Kültür
Yayınları, 2011.

Anderson, Matthew Smith. *Doğu Sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler
Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, İstanbul: YKY, 2010.

Arendt, Hannah. *İnsalık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim
Yayınları, 2016

Astbury, Raymond. “The Renewal of the Licensing Act in 1693 and its Lapse
in 1695”, *The Library*, sy. 33, Aralık 1978, s.296-322.

Berman, Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ ve Bülent
Peker, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Black, Jeremy. *Kısa İngiltere Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2017.

Blake, Robert. *Disraeli*, New York: St Martin's Press, 1967.

Bourne, H.R. Fox. *English Newspapers*, Londra: Chatto & Windus, Piccadilly,
c.2, 1887,

Bradford, Sarah. *Disraeli*, Londra: Grafton, 1985.

Brian, W. Hill. *The Growth of Parliamentary Parties: 1689-1742*, Londra: Allen & Unwill, 1976.

Brighton, Paul. *Original Spin: Downing Street and the Press in Victorian Britain*, Londra: I.B. Tauris, 2016.

Burke, Edmund. *Reflections on the Revolution in France*, Londra: Penguin Books, 2004.

Carpenter, William. *The People's Book: Comprising Their Chartered Rights and Practical Wrongs*, Londra: W. Strange, 1831.

Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Christie, O. F.. *The Transition from Aristocracy, 1832-1867*, Londra: Seeley, Service & Co, 1927.

Club The Grolier, *1637 Decree of Star Chamber*, New York: Theo. D.L. Vinne & Co., tıpkıbasım 1884.

Collet, Collet Dobson. *History of Taxes on Knowledge*, Londra: Watts & Co., 1933.

Conacher, J.B.. *The Aberdeen Coalition 1852-1855*, Londra: Cambridge University Press, 1968.

Cook, Sir Edward. *Delane of The Times*, Londra: Constable & Company, 1915.

Çorluluzade Mahmud Celaledin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası*, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1979.

Dasent, Arthur Irwin. *John T. Delane: Editor of The Times*, Londra: Hazell, Watson ve Viney, c.1.

Defoe, Daniel. *The Advantages of the Present Settlement, and the Great Danger of a Relapse*, Londra, 1689.

Dibblee, G.Binney. *The Newspaper*, Londra: Williams and Norgate, t.y.

Disraeli, Benjamin. “The Letters of Runnymede”, *Whigs and Whiggism: Political Writings*, ed. William Hutcheon, New York: Macmillan, 1914, s.358-361.

_____ “The Spirit of Whiggism”, *Whigs and Whiggism: Political Writings*, ed. William Hutcheon, New York: Macmillan, 1914, s.327-357.

_____ “To the Queen, by Laelius”, *Whigs and Whiggism: Political Writings*, ed. William Hutcheon, New York: Macmillan, 1914, s.368-372.

Doğan, Aysel. “Jeremy Bentham”, *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.343-365.

Duman, Fatih. “Edmund Burke”, *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon’dan Zizek’e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014, s.326-343.

Escott, T. H. S.. *Masters of English Journalism*, Londra: Adelphi Terrace, 1911.

Eyck, Erich. *Gladstone*, Londra: A. M. Kelley, 1938.

Feuchtwanger, E.J.. *Gladstone*, Londra: Macmillan, 1989.

Freeman, E.A.. “The English People in Relation to the Eastern Question”, *The Contemporary Review*, Şubat 1877, s.489-515.

Gallenga, Antonio. *Two Years of the Eastern Question*, Londra: S. Tinsley, 1877, c.2,

Gladstone, W.E.. *The Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Londra: John Murray, 6 Eylül 1876.

_____ “The Declining Efficiency of Parliament”, *Quarterly Review* sy.99, 1856, s.521-570.

_____ *Later Gleanings*, Londra: John Murray, 1898.

Gleason, J.H.. *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, Cambridge: Mass., 1950.

Gooch, Brison D.. “A Century of Historiography on the Origins of the Crimean War”, *The American Historical Review*, sy.62, no. 1, 1956, s.33-58.

Grant, James. *The Newspaper Press: Its Origin-Progress-and Present Position*,c.1, Londra: Tinsley Brothers, 1871.

Guy, John. *Tudor England*, New York: Oxford University Press, 1990.

Habermas, Jürgen. “Öteki Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, çev. İlknur Aka, İstanbul: YKY, 2012.

_____ *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Hall, P., Gracey, H., Drewett, R. ve Thomas R.. *The Containment of Urban England: Urban and Metropolitan Growth Processes*, George Allen & Unwin, 1973

Hampton, Mark. "Liberalism, the Press and the Construction of the Public Sphere: Theories of the Press in Britain, 1830-1914", *Victorian Periodicals Review*, sy.37, no.1, 2004, s.72-92.

Harris, David. *Britain and The Bulgarian Horrors of 1876*, Chicago: The University of Chicago Press, 1939.

Harris, Tim. *Restoration: Charles II and His Kingdoms*, Londra: Penguin Books, 2006.

_____ *Revolution: The Great Crisis of the British Monarchy, 1685-1720*, Londra: Penguin Books, 2007.

Hawkins, Angus. *British Party Politics*, Londra: Macmillan, 1998.

Herkless, J.L.. "Stratford, the Cabinet and the Outbreak of the Crimean War", *The Historical Journal*, sy.18, no.3, 1975, s.497-523.

Hill, Brian W.. *The Growth of Parliamentary Parties: 1689-1742*, Londra: Allen & Unwill, 1976.

Hill, Christopher. *İngiltere'de Devrim Çağı 1603-1714*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Hobbes, Thomas. *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul: YKY, 2007.

Hume, David. *Ahlak*, çev. Nil Şimşek, İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.

_____ *The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688*, c.6. Indianapolis: Liberty Fund, 1983.

Hunt, F. Knight. *The Fourth Estate: A History o Newspapers and of the Liberty of the Press*, c.2, Londra: David Bogue, 1850.

_____ *The Fourth Estate: A History of Newspapers, and of the Liberty of the Press*, c.1, Londra: David Bogue, 1850.

İnalçık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992.

Jefferies, Julie. "The UK Population: Past, Present and the Future", *Focus on People and Migration*, 1. Bölüm, 2005, s.1-18.

Jones Aled, *Powers of the Press: Newspapers, Power and the Public in the 19th Century England*, Aldershot: Scolar, 1996.

Kant, Immanuel. "What is Enlightenment?",
<http://www.columbia.edu/acis/ets/CCREAD/etscc/kant.html#note1>
(son erişim 23.01.2018).

_____ *Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt*, çev. Nejat Bozkurt. *Kant*, haz., Nejat Bozkurt, İstanbul: Say Yayınları, 2010.

Koss, Stephen. *The Rise and Fall of the Political Press in Britain: The Nineteenth Century*, Londra: Chapel Hill, 1981.

Kovic, Milos. *Disraeli and the Eastern Question*, New York: Oxford University Press, 2011.

Kriegel, Blandie. *Klasik Siyaset Felsefesi Metinleri*, çev. Zühre İlkelen, İstanbul: İletişim, 2010.

Küçük, Cevdet. "Bulgar İhtilalinin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (8-9), 1980, s.117-166.

Larkin, Brendan William. "The Times and The Bulgarian Massacres",
(Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Wesleyan Üniversitesi), 2009.

L'Estrange, Roger. *Considerations and proposals in order to the regulation of the press together with diverse instances of treasonous, and seditious pamphlets, proving the necessity thereof*, Londra: EEBO Editions, 2011.

Liesenfeld, Vincent J.. *The Licensing Act of 1737*, Madison: University of Wisconsin Press, 1984.

Lyons, Martyn. *Books: A Living History*, Los Angeles: J. Paul Getty Museum, 2011.

Mackenzie, David. "Panslavism in Practice: Cherniaev in Serbia (1876)", *The Journal of Modern History*, sy.36, no: 3, Eylül 1964, s.279-297.

Mackintosh, John B.. *The British Cabinet*, Londra: Methuen, 1968.

Magna Charta (Büyük Sözleşme), çev.Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.

Maitland, F.W.. *The Constitutional History of England*, Cambridge: The University Press, 1919.

Manning, Brian. "The Outbreak of the English Civil War" *The English Civil War and After*. ed. R.H Parry, Los Angeles: University of California Press, 1970.

Matthew, H.C.G.. *Gladstone, 1809-1898*, Londra: Oxford University Press, 1997.

- _____ “Rhetoric and Politics in Great Britain 1860-1950”, *Politics and Social Change in Modern Britain*, ed.P.J.Walter, Sussex: Harvester Press, 1987.
- Maurois, Andre. *Disraeli'nin Hayati*, çev. İsmail Hakkı Alişan, İstanbul: Vakit Matbaası, 1935.
- May, Sir Thomas Erskine. *The Constitutional History of England Since the Accession of George the Third, 1760–1860*, New York: A.C. Armstrong and Son, 1891.
- McMullen, Mary. “British Public Opinion and The Origins of the Crimean War: The Impact of Public Opinion on Foreign Policy, 1830-1854”, (Basılmamış Master Tezi, McGill Üniversitesi), 1972.
- Milton, John. *Areopagitica: For the Liberty of Unlicensed Printing*, ed. John W. Hales, Oxford: Clarendon Press, 1884.
- Money, Edward. *Twelve Months With The Bashi-Bazouks*, Londra: Chapman and Hall, 1857.
- Monypenny, W.F. ve Buckle, G.E.. *The Life of Benjamin Disraeli*, c.1, New York: Macmillan, 1914.
- Morley, J.. *Life of Gladstone*, c.1, Londra: Macmillan, 1905.
- Otte, Thomas G.. *The Foreign Office Mind: The Making of British Foreign Policy, 1865–1914*, New York: Cambridge University Press, 2011.
- Öymen, Örsan K.. “David Hume” *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.

Parker, C.S. (ed.), *Sir Robert Peel*, Londra, 1970.

Pebody, Charles. *English Journalism and The Men Who Have Made It*, Londra: Cassell, Petter, Galpin & Co. 1882.

Pettit, Alexander. "Propaganda, Public Relations, and the Remarks on the Craftsman's Vindication of His Two Honble Patrons, in His Paper of May 22, 1731", *Huntington Library Quarterly*, 1994, s.45-59.

Phillips, John A. ve Wetherell, Charles. "The Great Reform Act of 1832 and the Political Modernization of England", *American Historical Review*, 1995, s.411-436.

Phillips, James Peter. "The Eastern Crisis, 1875-1878, in British and Russian Press and Society", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nottingham Üniversitesi), 2012.

Pollard, Albert Frederick. *A History of England: A Study of Political Evolution*, Londra: Williams and Norgate, 1912.

Pool, Bernard (ed.), *The Croker Papers 1808-1857*, New York: Barnes & Noble, 1967.

Puryear, Vernon J.. "New Light on the Origin of the Crimean War", *The Journal of Modern History*, sy.3, no.2, 1931, s.219-234.

Pykett, Lyn. "Reading the Periodical Press: Text and Context", *Investigating Victorian Journalism*, ed. Laurel Brake, Aled Jones ve Lionel Madden, Londra: Macmillan, 1990

Read, Donald. *Cobden and Bright: A Victorian Political Partnership*, Londra: Edward Arnold, 1967.

Ridley, Jane. *Lord Palmerston*, Londra: Constable, 1970.

_____ *The Young Disraeli*, Londra: Sinclair Stevenson, 1995.

Rose, Mark. "The Public Sphere and the Emergence of Copyright: Areopagitica, the Stationers' Company, and the Statute of Anne", *Tulane Journal of Technology & Intellectual Property*, 2009, s.123-144.

Rossi, John P.. "Catholic Opinion on the Eastern Question, 1876-1878", *Church History*, c.51, no:1, Mart 1982, s.593-605.

Saab, Ann Pottinger. "Foreign Affairs and New Tories: Disraeli, 'The Press' and the Crimean War", *The International History Review*, sy.19, no.2, 1997, s.286-311.

Scott-James, R.A.. *The Influence of Press*, Londra: S.W. Partridge and Co., 1913.

Shannon, R.T.. *Gladstone*, c.1, Londra: Hamish Hamilton, 1982.

_____ *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, Londra: Harvester Press, 1975.

Silier, Yıldız. "John Stuart Mill", *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e*, ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.

Smith, Adam. *Milletlerin Zenginliği*, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2011.

Smith, George Barnett. *William Ewart Gladstone*, New York: G. P. Putnam, 1880.

Southgate, Donald. *The Passing of the Whigs 1832-1886*, Londra: Macmillan, 1962.

Speier, Hans. "Historical Development of Public Opinion", *American Journal of Sociology*, 55 (4), 1950, s.376-388.

Stansky, P.. *Gladstone: A Progress in Politics*, New York: Norton, 1979.

Stavrinos, L.S.. *The Balkans Since 1453*, Hinsdale: Dryden Press, 1958.

Stead, W.T.. "Government by Journalism", *The Contemporary Review*, 1886.

Strauss, Leo. *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. Solmaz Zelyüt Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.

Şentürk, Hüdaî. *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Şimşir, Bilal. *Rumeliden Türk Göçleri*, Ankara: TTK, c.2, 1970.

Taylor, Miles. "Bull, John", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004.

Temperley, Harold. "Stratford de Redcliffe and the Origins of the Crimean War", *The English Historical Review*, sy.48, no.192, 1933, s.601-621.

_____, *The Bulgarian and Other Atrocities, 1875-8*, Londra: H.Milford, 1931.

Thompson, Carslake. *Public Opinion and Lord Beaconsfield, 1875-1880*, Londra: Macmillan, c.1., 1886.

Trebilcock, Clive. *The Industrialization of the Continental Powers 1780-1914*, Routledge: Londra, 2013

Varey, Simon. "The Craftsman", *Prose Studies*, 1993, s.58-77.

Veitch, George Stead. *The Genesis of Parliamentary Reform*, Londra: Constable and Co., 1913.

Vincent, John. *Disraeli*, Londra: Oxford Paperbacks, 1990.

_____ (ed.), *Disraeli, Derby and the Conservative Party*, Hassocks: Harvester Press, 1978.

_____, "The Parliamentary Dimension of the Crimean War", *Transactions of the Royal Historical Society*, sy.31, 1981, s.37-49.

Uyar, Mesut. "Rus'a Karşı Başıbozuklar",
<https://www.academia.edu/35295343>

Wedgwood, C.V.. "The Trial of Charles I" *The English Civil War and After*. ed. R.H Parry, Los Angeles: University of California Press, 1970.

Weintraub, Stanley. *Disraeli*, Londra: Hamilton, 1993.

Wirthwein, Walter G.. *Britain and The Balkan Crisis 1875-1878*, New York: Columbia University Press, 1935.

Wohl, Anthony S.. " 'Dizzi-Ben-Dizzi': Disraeli as Alien", *Journal of British Studies*, sy.34, no.3, 1995, s.375-411.

Zabcı, Filiz Çulha. "Siyasal Kuramda Kamusal Alan Sorunsalı: Habermas ve Arendt" Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

_____ "Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe" *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim, 2012.

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk> (son erişim 30.05. 2018).

<https://www.britannica.com/event/Dreikaiserbund> (son erişim 10.06.2018)

Gazeteler ve Süreli Yayınlar

Colonial Times and Tasmanian

Edinburgh Review

Morning Chronicle

Punch

Saturday Review

The Craftsman

The Daily News

The Daily Telegraph

The Foreign and Colonial Quarterly Review

The Globe

The Illustrated London News

The London Gazette

The Manchester Guardian

The Manchester Times

The North Briton

The Northern Echo

The Oxford Gazette

The Press

The Spectator

The Standard

The Times

The Westminster Review

Vanity Fair

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Oğuz	SATIR	
Doğum Yeri ve Yılı	Eskişehir	26.01.1991	
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce	İyi	
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı		
Lise	2005	2009	Salih Zeki Anadolu Lisesi
Lisans	2010	2015	Yeditepe Üniversitesi
Yüksek Lisans	2015	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama-Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2017		Kocaeli Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü
Katıldığı Proje ve Toplantılar	7. Türkiye Lisansüstü Çalışmalara Kongresi (2018) Sunduğu Metin: “Bizans’ın Gözünden Malazgirt Savaşı”		
Yayımlar:			
İletişim (e-posta):	satir10@hotmail.com		
	Tarih	28.06.2018	
	İmza		
	Adı Soyadı	Oğuz SATIR	

